

Улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине демократиялык натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү

Тематикалык баяндама

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине демократиялык натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү

Европа Кеңешинин
Адам укуктары боюнча комиссары
тарабынан жарыяланган
тематикалык баяндама

*Бул эмгекте келтирилген
тыянактарга автор жоопкерчиликтүү
жана булар сөзсүз эле Европа Кеңешинин
расмий саясатын чагылдырбайт.*

Толук документти же анын бөлүгүн
кайра басуу же которуу тууралуу
бардык өтүнүчтөрдү Коммуникация
дирекциясына (F-67075 Strasbourg Cedex,
же publishing@coe.int) жиберүү керек.
Аталган документке тийиштүү башка
бардык каттар адам укуктары боюнча
Комиссардын бюросуна
жөнөтүлүүгө тийиш.

Адам укуктары боюнча комиссар
адам укуктарынын утурумдук орчундуу
маселелерин талкуулоо жана талдоо
максатында баяндамаларды жарыялап
турат. Алардын көпчүлүгү Комиссардын
аныкталган көйгөйлөрдү чечүү боюнча
сунуштарын да камтыйт. Бул серептик
документтерде камтылган тыянактар
сөзсүз эле Комиссардын позициясын
чагылдырбайт.

Баяндамалар менен Комиссардын
бул веб-сайтынан таанышса болот:
www.commissioner.coe.int

Мукабадагы фото сүрөт: © Shutterstock

Мукаба: Documents and Publications
Production Department (SPDP),
Council of Europe

Куралдуу күчтөрдү демократиялык
жааттан көзөмөлдөө боюнча Женева
борборунун каржылык колдоосунда
басылды

Которгон: Турдубаев Жолдош,
Аким Кожоев

Кыргыз тилиндеги басылманын макети:
«Принтхаус» БУ, Бишкек

© Council of Europe (May 2015)
for original English version,

© DCAF (2016) for Kyrgyz language version

*Англис тилиндеги тексттин
түп нускасы Европа Кеңешинде
даярдалган жана анын уруксаты
менен таркатылат. Котормосу
Европа Кеңешинин макулдугу менен
жарыяланат, бирок анын жоопкерчилиги
толуугу менен котормочуга жүктөлөт.*

Ыраазылык билдиребиз:

Бул баяндама көз карандысыз кеңешчи
Айдан Уиллз (Aidan Wills) тарабынан
даярдалды.

МАЗМУНУ

КЫСКАЧА МАЗМУНУ	5
1. Улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин европада адам укуктарын коргоого тийгизген таасирине сереп	5
2. Улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине демократиялык көзөмөл жүргүзүүнүн эл аралык жана европалык стандарттарына сереп	6
3. Европа кеңешине мүчө өлкөлөрдүн улуттук практикасы	7
4. Улуттук коопсуздук кызматтарына демократиялык жана натыйжалуу көзөмөл жүргүзүүгө карай	9
КОМИССАРДЫН СУНУШТАРЫ	12
Бүтүндөй көзөмөл тутуму тууралуу	12
Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнүн чектери жөнүндө	12
Көзөмөл органдарынын көз карандысыздыгы жана демократиялык мыйзамдуулугу тууралуу	14
Көзөмөл органдарынын натыйжалуу иштеши жөнүндө	15
Көзөмөл органдары менен тутумдарынын ишмердигин баалоо	16
1-БАП. КИРИШҮҮ	18
2-БАП. КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНИН ЕВРОПАДА АДАМ УКУКТАРЫН КОРГООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИНЕ ЖАЛПЫ СЕРЕП	20
2.1. Инсандын кол тийбестиги жана эркиндиги	21
2.2. Жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укук	23
2.3. Сөз эркиндиги, чогулуу жана биригүү укугу	26
2.4. Сот акыйкаттыгына жана натыйжалуу укуктук коргоолууга болгон укук	28
3-БАП. УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫК КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА ЕВРОПАЛЫК СТАНДАРТТАРЫНА ЖАЛПЫ СЕРЕП	30
3.1. Эл аралык жана регионалдык укуктук таянычтар	30
3.2. Милдеттүү эмес сунуштар жана принциптер	34
4-БАП. ЕВРОПА КЕҢЕШИНЕ МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ УЛУТТУК ПРАКТИКАЛАР	43
4.1. Парламенттик комитеттер	44
4.2. Көз карандысыз көзөмөл институттары	50
4.3. Сот органдары	56
4.4. Сотко окшош уруксат берүүчү органдар	60
4.5. Аткаруу бийлиги	62
4.6. Ички көзөмөл чаралары	63
4.7. Жалпыга маалымдоо каражаттары жана жарандык коом	64

5-БАП. УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНА ДЕМОКРАТИЯЛЫК ЖАНА НАТЫЙЖАЛУУ КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮ	66
5.1. Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга күн мурунтан уруксат берүү	68
5.2. Даттанууларды кароо	69
5.3. Көзөмөлчүлөрдүн маалыматтарды пайдалануусу	69
5.4. Көзөмөл органдарынын ачык-айкындыгы	70
5.5. Көзөмөл жүргүзүү тутумдарын баалоо	71
Шилтемелер	73
Сот прецеденттери	81
Адам укуктары боюнча Европа соту	81
Улуттук соттор	81

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

А КШ чалгынынын мурдагы жалданма кызматчысы Эдвард Сноудендин аны ашкерелегени Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн коопсуздук кызматынын ишмердигине кайрадан көңүлүн бурду. Кеңири масштабдагы электрондук байкоо жүргүзүлүшүнө тынчсыздануу улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүнүн зарылдыгы жөнүндө маселени кайрадан кабыргасынан койду. Коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү бул мекемелер калкты коргоо милдетин гана аткаруу менен чектелбей, өз ишмердигинде укук жана адам укуктары принцибинин үстөмдүгүн сакташы үчүн да керек. Бирок Сноудендин агынан жарылышы, европалык айрым коопсуздук кызматтарынын жашыруун камакта кармоолорго жана террорчулукка шектүү делгендерди мыйзамсыз кармап берүүгө катышы барлыгы, ошондой эле Европа Кеңешинин кээ бир өлкөлөрүндөгү коопсуздук кызматтарынын мыйзамсыз ишмердиги тууралуу маалыматтар улуттук көзөмөл тутумдарынын өз иш-милдеттерин натыйжалуу аткарына олуттуу шек туудурат.

Бул жаатта тематикалык баяндама адам укуктарынын мыкты сакталышы жана атайын кызматтардын ишинде ачык-айкындыкка жетишүү үчүн улуттук көзөмөл тутумдарынын натыйжалуулугун арттыруу ыкмаларын талдайт.

Баяндама мамлекеттик органдардын, мунун ичинен өлкө ичиндеги чалгын маалыматтарын чогултуу, талдоо жана берүү боюнча ыйгарым укуктарга ээ өз алдынча көзөмөл жүргүзүүчү органдардын, мамлекеттик түзүмдөрдүн жана куралдуу күчтөргө караштуу бөлүмдөр/бөлүмчөлөрдүн ишмердигине көзөмөл жүргүзүүнүн ар түрдүү ыкмаларын иликтеп үйрөнүүгө көңүл бурат. Бул маалыматтар саясатчыларды, аскер башчыларды, полицияны, чек ара жана бажы кызматтарын улуттук коопсуздукка жана башка улуттук негизги кызыкчылыктарга туулуп жаткан коркунучтар жөнүндө кабардар кылуу үчүн чогултулат. Айрым коопсуздук кызматтары жарандарды камакка алууга жана камап коюуга ыйгарым укуктуу болгону менен, аталган баяндамада алардын бул ишмердигин көзөмөлдөө маселеси козголбойт.

Адам укуктары боюнча Европа Кеңешинин Комиссары ушул изилдөөдө козголгон маселелердин негизинде бир катар сунуштарды иштеп чыкты. Бул сунуштар ушул корутундунун аягында берилди.

1. УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНИН ЕВРОПАДА АДАМ УКУКТАРЫН КОРГООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИНЕ СЕРЕП

Коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин адам укуктарына таасири боюнча бүгүнкү күндөгү мисалдар төрт багыт боюнча каралат.

Биринчиден, бул – жашоого болгон укукту, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке болгон укукту, ошондой эле кыйноолорго, же адамгерчиликсиз, катаал жана адамдын кадыр-баркын кемсинткен мамилеге кабылбоого болгон укукту камтып, инсандын кол тийбестигин сактаган атайын кызматтардын ишмердиги. Коопсуздук кызматтарынын террорчулукта шектелген адамдарды кармап берүүгө жана жашыруун кармоого, мындай кишилерди кармап берүүгө алып келген маалыматтарды алмашууга, кыйноолорго, пилотсуз техниканын соккулларына, ошондой эле мыйзамсыз камакка алууга жана камап коюуга катыштыгы бар экендиги боюнча мисалдар келтирилет.

Экинчиден, бул коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин жеке жана үй-бүлөлүк турмушка тийгизген таасири. Көпчүлүк өлкөлөрдө бул коопсуздук кызматтарынын адам укуктарына кийлигишүүсүнүн өтө кеңири тараган түрү болуп саналат. Текши байкоо жүргүзүү, коммуникативдик жана мета-маалыматтарды колдонуу жагы кылдат каралып, компьютердик желелерди пайдалануунун корголгондугуна жана чалгын маалыматтарын эл аралык алмашууда да көңүл бурулат.

Үчүнчүдөн, бул коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин ой-пикирлерди эркин билдирүүгө, чогулуу жана биригүү укугуна таасир этиши. Бул укуктарга тике да, кыйыр да кийлигишүүлөр, мунун ичинен ыктымал жана иш жүзүндө байкоонун алдын алуучу эффекти да каралат. Ошондой эле коопсуздук кызматтарынын саясатчылардын, соттор менен бейөкмөт уюмдардын (БӨУ) ишине кийлигишүүсүнүн айынан демократиялык процесстерге тийген бир кыйла орчундуу залакалар да талкууланат.

Аягында коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин сот акыйкаттыгын териштирүүгө таасири (жактоочулардын өз кардарлары менен баарлашуусуна байкоо жүргүзүү, коопсуздук кызматтары тартылган иштерде мамлекеттик сырды сактоо жаатында маалыматты жашыруу чаралары аркылуу сот акыйкаттыгын териштирүү укугун чектөө) кыскача изилденет.

2. УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫК КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА ЕВРОПАЛЫК СТАНДАРТТАРЫНА СЕРЕП

Улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүнүн эл аралык жана европалык стандарттары юридикалык милдеттүү таянычтар жана милдеттүү эмес принциптер менен сунуштар болуп бөлүнөт. Биринчи категория өзүнө бир катар эл аралык жана регионалдык жоболорду жана алардын соттор же тийиштүү атайын келишим органдары тарабынан чечмеленишин да камтыйт. Көзөмөл жүргүзүүдө тике колдонула турган эл аралык жана регионалдык юридикалык таянычтар өтө аз болсо да, коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүгө түздөн-түз тиешеси бар көптөгөн жоболорду Адам укуктары боюнча Европа сотунун (мындан ары – «Сот» же «Страсбург» соту) адам укуктарын жана негизги укуктарды коргоо тууралуу Европа конвенциясынын (мындан ары – «Конвенция» же «АУЕС») 3, 5, 8 жана 13-беренелери боюнча укук колдонуучу практикасынан алууга болот. Алар адам укуктарынын олуттуу бузулушун изилдөөнүн натыйжалуулугуна коюлуучу талаптарды, коопсуздук кызматтары жол берүүчү укук бузуулардан, мунун ичинен тымызын бай-

коонун, байкоонун интрузивдик (жеке турмушка кийлигишүүчү) усулдарын, ошондой эле пост фактум байкоо усулдарын баалоону колдонууга алдын ала уруксат алуу жаатындагы да коргонуунун эффективдүү каражаттарынын болушун камтыйт.

Экинчи категорияга төмөнкү төрт булактын сунуштары, резолюциялары, билдирүүлөрү жана баяндамалар кирет: (i) Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) мекемелери, мунун ичинен Башкы Ассамблея жана анын атайын ыйгарым укуктуу агенттиктери; (ii) Европа Кеңешинин мекемелери, мунун ичинен Венеция комиссиясы, Парламенттик ассамблея (ПАСЕ) жана анын баяндамачылары, ошондой эле адам укуктары боюнча Комиссар; (iii) Европа Бирлиги; жана жарандык коомдун улут аралык демилгелери. Акыркы 10 жыл ичинде мындай документтердин саны кескин өсүп, көзөмөл жаатындагы «жумшак укук» принциптеринин бүтүндөй бир тармагы жаралды жана алардын ар бири боюнча негизги же жаңы сунуштар берилип, алардын ортосундагы орчундуу айырмачылыктар бөлүп көрсөтүлдү.

Адам укуктары жана террорчулук менен күрөшүү маселелери боюнча БУУнун мурдагы Атайын баяндамачысы тарабынан даярдалган улуттук коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү боюнча (UN 2010a) алдыңкы тажрыйба жөнүндөгү БУУнун Жыйнагы жана улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине демократиялык көзөмөл жүргүзүү тууралуу Венеция комиссиясынын белгилүү баяндамасы эң толук документтер болуп эсептелет. Бир катар башка баяндамалар менен резолюциялар улуттук коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү маселесин кыйла кеңири контекстте карайт. Сноудендин билдирүүсүнө байланыштуу БУУнун ыйгарым укуктуу органдары, адам укуктары боюнча Европа Кеңешинин Комиссары, ПАСЕ жана Европа парламенти тарабынан берилген сунуштар өзгөчө маанилүү болуп саналат.

Улуттук коопсуздуктун глобалдык принциптери жана маалыматка болгон Укук (Тсване принциптери) өзүнчө каралат, анткени алар көзөмөл органдарынын маалыматтан пайдаланышы жана коопсуздук кызматтары менен көзөмөл органдарынын карамагында турган документтерди жалпынын пайдалануусу сыяктуу негизги маселелерде жетектөөчү багыттарды камтыйт. Баяндамада изилденүүчү башка жоболор «Оттава принциптеринде» жана Зарылдык жана Шайкештик деп аталган принциптерде камтылган.

3. ЕВРОПА КЕҢЕШИНЕ МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДҮН УЛУТТУК ПРАКТИКАСЫ

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөр өздөрүнүн коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүгө ар кандай мамиле жасайт. Бул бөлүмдө көзөмөл жүргүзүүгө карата парламенттик комитеттердин, көз карандысыз көзөмөл жүргүзүүчү мекемелер менен эксперттик көзөмөлдөөчү органдардын, ошондой эле акыйкатчыларды, жеке маалыматтарды коргоо боюнча комиссарларды камтыган бир кыйла кеңири ыйгарым укуктарга ээ мекемелер менен соттук жана сотко окшош инстанциялардын мамлекеттик ички мамилелери каралат. Мындан тышкары, баяндамада саясий жетекчилердин, коопсуздук кызматтарынын ички көзөмөл органдарынын жана жарандык коом жана жалпыга маалымдоо каражаттары тарабынан бейформал көзөмөл жүр-

гүзүүнүн ролу кыскача каралат. Көзөмөлдөөнүн улуттук тутумдары бир бүтүндүктө каралбай, ар кайсы өлкөлөрдөгү аталган тутумдардын айрым бөлүктөрүнөн мисалдар келтирилет. Бул ар түрдүү өлкөлөрдүн мамилелериндеги (ыкмаларындагы) айырмачылыкты жана алдыңкы алгылыктуу тажрыйбаны өзгөчө белгилөө үчүн жасалат.

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн ичинен эч кайсынысынын көзөмөлдөө тутуму бардык эл аралык жана регионалдык принциптерге жана баяндамада айтылган алгылыктуу практикага толук туура келе бербестигин жана коопсуздук кызматтарынын үстүнөн көзөмөлдөө тутумун уюштуруунун эң мыкты ыкмасы жоктугу өзгөчө белгиленет. Ошентсе да баяндаманын максаты – адам укуктарын коргоо жаатынан алганда орчундуу артыкчылыктарга ээ болгон айрым ыкмалар менен усулдарды бөлүп көрсөтүү.

Парламенттердеги комитеттер

Адатта коопсуздук кызматтарынын ишмердигин көзөмөлдөөгө жооптуу негизги орган деп саналуучу парламенттик комитеттердин ыйгарым укуктары менен ролу кеңири каралат. Көзөмөлдөөчү парламенттик комитеттердин ишинин натыйжалуулугунун орчундуу белгиси алардын жашыруун маалыматтарды ала билгендиги болуп саналат. Ал эми бул маселе маалыматты сактоонун альтернативдүү чаралары жаатында, ошондой эле парламентарийдин өзүнүн жашыруун маалыматка ишенишине тиешелүү кылдат маселеге байланыштуу каралат. Бул бөлүмчөдө көбүнесе көңүл чордонунан сыртта калып келген парламенттик комитеттер менен башка көзөмөл органдарынын ортосундагы алака-катыш маселеси да каралат.

Көз карандысыз көзөмөл органдары

Улуттук коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдө коопсуздук жана чалгын маселелери боюнча эксперттик органдардын ролу барган сайын күчөп жатат. Баяндамада алар көзөмөл жүргүзүүнүн натыйжалуулугун арттырууда жана адам укуктарын коргоону жакшыртууда негизги мааниге ээ деген пикир айтылат.

Коопсуздук жана чалгын маселелери боюнча эксперттик органдардын көзөмөл жүргүзүүсү Европа Кеңешинин мейкиндигинде барган сайын кеңири кулач жайып, көбүнчө коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин мыйзамдуулугуна күнүмдүк көзөмөлдү баарынан мыкты жүргүзө алат. Бул органдардын артыкчылыктарын эске алуу менен баяндамада алардын мыйзамдуулугун демократиялык принциптерге ылайык арттыруу зарылдыгы белгиленет.

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө персоналдык маалыматтарды коргоочу органдар менен акыйкатчылардын коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдөгү ролу чектелүү. Бирок баяндамада аталган органдар көзөмөлдөө тутумунун натыйжалуулугуна түрткү боло тургандыгына мисалдар келтирилген.

Сот органдары

Сот органдары тууралуу сөз эң оболу алардын интрузивдик (тутап) усулдарды колдонууга уруксат беришине байланыштуу болот. Саналуу гана өлкөлөрдө

соттордун жалпынын видео байкоо салышына, коммуникативдик маалыматтарды жеткиликтүү кылууга же компьютердик желелерди колдонууга уруксат ала тургандыгы көңүл бургузат. Укуктун бул тармагы байкоо жүргүзүү тутумунун өнүгүшүнөн артта калып жатат, демек атүгүл байкоонун салттуу интрузивдик усулдарын колдонууга көпчүлүк юрисдикцияларда соттун уруксаты талап кылынбай келет. Бирок кырдаал бара-бара өзгөрүп жатат, баяндамада Европа Кеңешине мүчө айрым мамлекеттерде азыркы учурда текши байкоо салууга соттун уруксатын жана чогултулган коммуникативдик маалыматтарды жеткиликтүү кылууну зарыл деп тапкандыгына мисалдар келтирилет. Баяндамада болжолдуу байкоо объектилеринин кызыкчылыгын мыкты коргоо үчүн байкоо жүргүзүүгө уруксат алуу жөнүндөгү процесстерге адистерди же коомдук коргоочуларды тартуу керектиги белгиленет.

Уруксат берүүчү сотко окшош органдар

Европа Кеңешине мүчө бир канча өлкөлөрдө интрузивдик усулдарды колдонууга уруксат берүү боюнча сотко окшош органдар түзүлгөн. Бельгия мыйзамдары компьютердик желелерди иштетүүгө өзгөчө уруксат алууну аныктаган айрым өлкөлөрдүн бири болуп эсептелгендиктен, бельгиялык жаңы тутум дээрлик толук сыпатталган. Сот инстанцияларына салыштырмалуу мындай көзөмөлдөөчү органдардын артыкчылыгы бөлөк алардын көзөмөлдөөчү мекемеге баш ийгендигинде. Коопсуздук кызматтарынын ички, өзүн-өзү көзөмөлдөөсү баяндамада талдоого алынбаса да, бул кызматтардын ишмердигин адам укуктарынын стандарттарына шайкеш келтирүүнү камсыз кылууда коопсуздук кызматтарынын кызматкерлеринин орду чоң экендигин белгилөө зарыл. Эгер коопсуздук кызматында ички маданият болбосо, ал эми кызматкерлер адам укуктарын сыйлабаса, сырткы көзөмөл эч качан натыйжалуу болбойт.

4. УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНА ДЕМOKPATИЯЛЫК ЖАНА НАТЫЙЖАЛУУ КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮГӨ КАРАЙ

Эл аралык стандарттарга жана улуттук тажрыйбага таянуу менен, баяндаманын бул бөлүмүндө улуттук коопсуздук кызматтарына натыйжалуу көзөмөл жүргүзүүгө өбөлгө түзүүчү өтө маанилүү максаттар жана орчундуу принциптер келтирилет. Алардын айрымдары баяндаманын кыскача мазмунунда аталыш катары да көрсөтүлгөн.

Демократиялык көзөмөл жүргүзүү

Демократиялык көзөмөл жүргүзүүнүн орчундуулугу коопсуздук кызматтары (мунун ичинен ыкчам милдеттерди түздөн-түз аткаруучу бөлүмдөр) элге мамлекеттик кызмат көрсөткөндүгүндө жана элдин атынан кызмат көрсөткөндүгүндө, ошондуктан эл шайлаган өкүлдөр атайын кызматтар тарабынан көрсөтүлүүчү мамлекеттик кызматтардын мыйзамдуулугун жана натыйжалуулугун камсыз кылуу процессине тартылышы шарт. Көзөмөл жүргүзүүнүн демократиялык мүнөзү эң оболу коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү жаатындагы мыйзамдарды кабыл алган парламенттин иш-аракеттери, парламенттен тышкаркы көзөмөлдөөчү мекемелердин зарыл бол-

гон бюджеттик ресурстарды бөлүшү, эксперттик көзөмөл органдарынын ишине контролдук кылуу, көзөмөлдөөчү мекемелердин ишинин натыйжалуулугун арттыруу, ошондой эле коопсуздук кызматтарынын ишмердигин такай контролдоо жана пландан тышкары текшерүү аркылуу жетишилет.

Интрузивдик усулдарды колдонууга алдын ала уруксат алуу

Байкоо башталганга чейин көз карандысыз уруксат алуу зарылдыгы максаттык эмес жалпы маалымат чогултууга; коммуникативдик маалыматтарды чогултуу жана алардан пайдалануу (мунун ичинен жеке операторлорго тийиштүү болгон) жана теория жүзүндө компьютердик желелерди колдонууга жайылтылууга тийиш. Байкоонун интрузивдик усулдарын колдонууга уруксат берүү же кайрадан уруксат берүү процесси да текшерүүгө алынышы абзел. Интрузивдик усулдарды колдонууга уруксат алуу үчүн сот инстанцияларына кайрылууда жаралышы мүмкүн болгон кыйынчылыктарды эске алганда көзөмөл жүргүзүүнүн сотко окшош усулуна артыкчылык берсе болот.

Даттанууларды кароо

Көпчүлүк көзөмөл органдарынын ыйгарым укуктары коопсуздук кызматтарына жана (же) аткаруу бийлиги органдарына сунуштарды берүү менен чектелет. Бирок Адам укуктарын коргоо боюнча Европа конвенциясынын укугу коопсуздук кызматтары тарабынан бузулду деп ырастаган бардык кишилерге натыйжалуу укук коргоо каражаттарын жеткиликтүү кылуу зарылдыгы тууралуу талаптарын эске алганда, мамлекеттер жарандарга юридикалык милдеттүү чечимди кабыл алууга жөндөмдүү мекемелердин кызматынан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн да камсыз кылууга тийиш.

Чалгындоо ишмердиги жаатында эл аралык кызматташуу менен байланышкан маалыматтан пайдалануу

Чалгындоо ишмердиги жаатында эл аралык кызматташуу менен байланышкан маалыматтан пайдалануу маселеси өзгөчө көңүлдү бурат. Коопсуздук кызматтары ортосунда эл аралык кызматташууга жана мындай кызматташуунун адам укуктарына тийгизген таасирине байланыштуу мындай кызматташуунун алкагындагы чет элдик юрисдикциялардан алынуучу жана аларга берилүүчү маалыматты алмашууну көзөмөлдөөнүн мааниси зор. Маалымат алмашууга тийиштүү көзөмөл жүргүзүү үчүн көзөмөл органдары мыйзам чыгаруу деңгээлинде да, практикада да «үчүнчү жак» катары каралбашы жана көзөмөлдөөчү атайын кызматтарга алардын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү алкагында көз каранды да болуп калбашы абзел.

Көпчүлүк коопсуздук кызматтарынын маалыматты чогултуу, алмашуу жана алуу жаатындагы мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүшүнө каржылоо бюджетинин көбөйүшү жана алардын бул максаттарды ишке ашыруу үчүн технологиялык прогресс менен улам барган сайын татаал тутумдарды пайдаланышы түрткү болууда. Буга жараша, натыйжалуу көзөмөл жүргүзүүнүн негизги шарты көз карандысыз техникалык экспертизага кайрылуу болуп саналат. Чалгын маалыматтарын чогултуу жана сактоо тутумдары барган сайын татаалдашып жатат, ал эми алардын адам укуктарына тийгизген таасирин эксперттин жардамысыз баалоо оңой эмес.

Көзөмөлдөөчү тутумдардын ишин баалоо: байкоочунун үстүнөн ким байкайт?

Европа Кеңешинин мейкиндигинде коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл орнотууда жылыш барлыгына карабай, айрым өлкөлөр гана өздөрүнүн тутумдарын (алардын натыйжалуулугун кайра кароо жолу менен) өркүндөтүп жатат.

Коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин алкагында адам укуктарынын бузулушун алдын алуу жана ага жооп кылуу иштеринин натыйжалуулугун арттыруу үчүн алардын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүчү органдар тийиштүү ыйгарым укуктар, ресурстар менен камсыздалышы жана тийиштүү кесиптик билгиликке да ээ болушу зарыл. Бул талаптар коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин мүнөзүнүн өзгөрүшүнө жараша өзгөрө берет. Бул жаатта көзөмөл тутумдарынын натыйжалуулугу маал-маалы менен текшерилип турушу өтө маанилүү. Текшерүүлөрдү мезгил-мезгили менен пландалбай эле жүргүзсө болот, ал эми алардын регламенти көзөмөл органдарынын ишин жөнгө салуучу мыйзамдарда каралууга тийиш.

КОМИССАРДЫН СУНУШТАРЫ

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн тыянактарын жана натыйжаларын эске алуу менен, баяндамада Комиссар улуттук коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнү бекемдөөгө жана бул кызматтардын ишинин жардамында адам укуктарын коргоо деңгээлин жогорулатууга багытталган төмөнкү сунуштарды берет.

Коопсуздук кызматтарынын ишмердигин, уставы менен саясатын Конвенциянын талаптарына ылайык келтирүү максатында, ошондой эле алардын ишмердигине натыйжалуу демократиялык көзөмөл жүргүзүү максатында Комиссар Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдү төмөнкү кадамдарды жасоого чакырат.

Бүтүндөй көзөмөл тутуму тууралуу

1. Максаты мыйзамдардын, укуктук жоболордун, колдонмолор менен коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин бардык жагдайларын көзөмөлдөө болгон, аткаруу бийлиги менен коопсуздук кызматтарынан толук көз карандысыз жаңы орган (бирдиктүү же бир нече ар түрдүү) түзүү же учурдагысына ыйгарым укуктарды берүү. Документте аталган бардык көзөмөл органдарына ушул Сунуштарда мүнөздөмө берилген көз каранды эмес көзөмөл органдары кирет.
2. Коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүчү көзөмөл тутумдарынын Адам укуктары боюнча Европа сотунун укук колдонуучу практикасы тарабынан аныкталуучу эң зарыл тийиштүү талаптарга, БУУнун Коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү боюнча алдыңкы тажрыйба жыйнагында, ошондой эле Венеция комиссиясынын Сунуштарында камтылган талаптарга (UN 2010a) ылайык келишин камсыз кылуу.

Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнүн чектери жөнүндө

3. Коопсуздук кызматтарынын персоналдык маалыматтарды чогултуу (колдонулуучу усулдарга же алуу булактарына карабай), иштетүү, сактоо, тартуу жана жок кылышынын бардык баскычтарын көзөмөлдөөнү бул кы-

зматтардан жана аткаруу бийлигинен көз каранды эмес бир мекеме гана ишке ашырышын камсыз кылуу.

4. Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү коопсуздук кызматтарынын жеке же үй-бүлөлүк турмушка кийлигишүүсүнүн мыйзамдуулук маселеси менен эле чектелбей, ой-пикирлерди эркин билдирүү, чогулуу, биригүү жана абийир менен ишеним эркиндигине да кийлигишүүсүнө көзөмөл жүргүзүүнү камсыз кылуу.
5. Коопсуздук кызматтарынын чет элдик органдар менен кызматташуусунда, мисалы, маалымат алмашуу, бирге операцияларды жүргүзүү жана шаймандарды берүү менен окуп-үйрөтүү жагынан иштешүүсүндө адам укуктарынын сакталышын тыкыр иликтеп-үйрөнүү үчүн көзөмөл органдарына ыйгарым укук берүү. Коопсуздук кызматтарынын чет элдик органдар менен кызматташуусуна көзөмөл төмөнкүлөрдү камтууга тийиш (бирок бул ишмердик менен эле чектелбеши керек):
  - а. эл аралык чалгындоо кызматташтыгында колдонулуучу ведомстволук директивалар менен ички регламенттерди окуп-үйрөнүү;
  - б. чет элдик коопсуздук кызматтары менен кызматташуу учурунда жана биргелешкен ыкчам иш-чаралар жүргүзүлгөн конкреттүү кырдаалдарда адам укуктарынын бузулуу тобокелдиктерин жана алардын азайтылышын баалоо;
  - в. чет элге берилүүчү персоналдык маалыматтарды, мунун ичинен маалыматтарды берүүнүн ар кандай эскертмелери менен шарттарын көзөмөлдөө;
  - г. коопсуздук кызматтарынын чет элдик өнөктөштөрүнө: (i) кимдир-бирөөлөр тууралуу маалымат алуу; (ii) кайсы-бирөөлөргө байкоо жүргүзүү максатында жиберген суроо-талаптарын көзөмөлдөө;
  - д. чалгындоо жаатындагы кызматташуу жөнүндөгү келишимдерди баалоо;
  - е. биргелешкен ыкчам иш-чаралар жүргүзүүнү жана чет элдик өнөктөштөр менен кызматташуунун алкагында жүргүзүлүүчү байкоо программаларынын жүзөгө ашырылышын көзөмөлдөө.
- б. Коопсуздук кызматтары теория жүзүндө да, практика жүзүндө да ишмердиктин төмөндө саналып өткөн түрлөрүн өз алдынча же менчик компаниялар менен кызматташуу аркылуу жүргүзүү үчүн аткаруу бийлигине көз каранды болбогон органдан уруксат алышын талап кылуу:
  - а. колдонулуучу усулдарга, байкоого алынуучу технологиялар менен коммуникациянын түрлөрүнө карабай максатсыз текши байкоо жүргүзүү;
  - б. текши байкоо жүргүзүү жолу менен чогултулган маалыматтан маалымат алуу үчүн негизги сөздөрдү же дагы башка чыпкаларды (мындай чыпкаларды пайдалануу кишилерди идентификациялоого мүмкүндүк берген шартта) пайдалануу;
  - в. коммуникациялардан/мета-маалыматтардан түз же үчүнчү адамдар

- (мунун ичинен менчик компаниялар) аркылуу маалымат чогултуу;
- г. бөлөк мамлекеттик органдардын карамагында турган персоналдык маалыматтарды чогултуу;
  - д. компьютердик желелер аркылуу байкоо жүргүзүү.
7. Компьютердик желелер аркылуу байкоо жүргүзүү адам укуктарына бирдей таасир этүүчү башка байкоо усулдарындай эле көзөмөлгө алынарын тактап билүү.
  8. Байкоого алынышы ыктымал жактардын таламын талашуу үчүн көз карандысыз коомдук кызыкчылыктарды коргоочуларды максаттуу жана максатсыз байкоо жүргүзүүгө уруксат берүү процессине тартуу маселесин иликтеп-үйрөнүү.
  9. Ыйгарым укуктуу органдын байкоо жүргүзүүгө уруксат берүү жол-жобосун көз каранды эмес көзөмөлдөөчү орган пост фактум кайра карай ала тургандыгы жөнүндөгү маселени иликтеп-үйрөнүү.
  10. Коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин бардык багыттары боюнча даттанууларды кабыл алуу жана кароо үчүн жаңы көзөмөл органын түзүү же учурдагысына ыйгарым укуктарды берүү. Мындай органдар юридикалык милдеттүү эмес корутундуларды чыгарышы же сунуштарды бериши чектелген учурларда мамлекет арыздануучуга мыйзам боюнча да, практикада да натыйжалуу болгон укуктук коргоо каражатын бере алгыдай бөлөк мекемелерге кайрылуу мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылууга тийиш.
  11. Көзөмөлдөөчү органга байкоо жүргүзүү берилген уруксатты жокко чыгарууга, ошондой эле уруксат алуу талап кылынбаган байкоолорду токтотууга (мындай байкоо мыйзамсыз катары бааланган учурларда) ыйгарым укуктарды берүү жана көзөмөлдөөчү органга ушундай усулдун жардамында алынган каалагандай маалыматты жок кылууну талап кылуу укугун берүү.
  12. Түздөн-түз арыздануучулар тарабынан аныкталган же бөлөк жолдор менен белгилүү болгон укук бузуулар алкагында каралуучу жол-жоболор адам укуктары жаатындагы европалык мыйзамдардын процессуалдык ченемдерине дал келишин камсыз кылуу.

Көзөмөл органдарынын көз карандысыздыгы жана демократиялык мыйзамдуулугу тууралуу

13. Төмөнкү кадамдарды жасоо аркылуу эксперттик көзөмөл органдары менен парламенттер ортосунда байланышты бекемдөөгө аракет кылуу:
  - а. көзөмөл органдарынын мүчөсүн дайындоого тийиштүү парламенттик комитетке мүмкүнчүлүк берүү;
  - б. парламентке кайсы бир маселелер жана иштер боюнча иликтөө жүргүзүүгө эксперттик органдарга тапшырык берүү укугун ыйгаруу;
  - в. эксперттик көзөмөл органдарынын отчет берүү жана тийиштүү парламенттик комитеттеги угууга катышуу милдетин аныктоо.

Көзөмөл органдарынын натыйжалуу иштеши жөнүндө

14. Коопсуздук кызматтарынын көзөмөлдөөчү органдар өздөрүнүн ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн зарыл болгон маалыматты – жашырындык деңгээлине карабастан – толук пайдаланышы камсыз кылуу. Көзөмөл органдары үчүн маалымат жеткиликтүүлүгү мыйзам жагынан камсыздалып, тергөөнүн мындай жеткиликтүүлүктү камсыздоочу ыйгарым укуктарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү кепилдениши шарт. Көзөмөл органдарынын жашыруун маалыматты алууга чек коюу боюнча ар кандай аракеттерине бөгөт коюлуп, зарыл учурларда бул үчүн алар жазаланышы керек.
15. Коопсуздук кызматтарын көзөмөл органдары менен ачык-айкын кызматташууга милдеттендирүү. Өз кезегинде көзөмөл органдары өз ыйгарым укуктарын кейсипкөйлүк менен аткарууга, мунун ичинен өздөрүнө мыйзам тарабынан жүктөлгөн милдеттерди аткаруу үчүн жашыруун сакталган маалыматты чогултуу жана сактоо маселелеринде да жүзөгө ашырууга жооптуу.
16. Көзөмөл органдарынын маалыматты пайдаланышы үчүнчү жактардын же көзөмөлдөнүп жаткан коопсуздук органдардын өздөрүнүн чечими менен чектелбешин жана шартталбашын камсыз кылуу. Бул талаптар маалыматты коопсуздук кызматтарына берген чет элдик мекемелер тарабынан коюлуучу ветодон демократиялык көзөмөлдүн көз карандысыздыгын камсыз кылуудагы негизги талаптар болуп эсептелет. Көзөмөл органдарынын маалыматка кол жеткирүүсү коопсуздук кызматтарындагы бардык маалыматтарга, мунун ичинен чет элдик кызматтар тарабынан берилүүчү маалыматтарга да жайылтылат.
17. Коопсуздук кызматтарынан пайдалануу адам укуктарына белгилүү коркунучтарды жараткан маалыматтарды, ошондой эле коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин айынан адам укуктарынын ыктымал бузулушу жөнүндө маалыматты көзөмөлдөөчү органга өз алдынча ашкерелешин талап кылуу.
18. Атайын билимдерге ээ көз каранды эмес адистерди парламенттик комитеттердин көзөмөл жана эксперттик көзөмөл боюнча иштерине мыйзамдуу түрдө тартуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу. Атап айтканда, көзөмөл органдары маалымат жана коммуникативдик технологиялар жаатындагы мындай мекемелерге байкоо тутумун мыкты териштирүүгө жана баалоого жардам бере ала турган, натыйжада адам укуктарына алардын кийлигишүүсүн тагыраак баалай алган адистерди тартуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу абзел.
19. Коопсуздук кызматтары өз ыйгарым укуктарын толук ишке ашырышы үчүн алардын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүчү мекемелерди кадрдык жана каржылык ресурстар менен жетишерлик камсыз кылуу. Үйгарым укуктарын толук ишке ашыруу үчүн көзөмөл органдарына маалыматты чогултуу, иштетүү жана сактоо тутумун териштирүү жана баалоо мүмкүндүгүн берүүчү технологиялар жаатындагы атайын билимдерге кайрылуу зарыл. Коопсуздук кызматтарынын бюджетин көбөйтүү бир эле учурда көзөмөл органдарынын бюджетин көбөйтүүнү талап кыларын эске алуу менен,

мындай ресурстардын жетиштүүлүгү байма-бай кайра каралып турууга тийиш.

20. Жашырын жана персоналдык маалыматтардан (жашырын сакталган-сакталбагандыгына карабай) пайдалануучу бардык көзөмөл органдары бул маалыматтарды көзөмөл органдардын ыйгарым укуктарынын нугунда гана пайдаланууга кепил болуучу чараларды көрүшүн камсыз кылуу.
21. Аткарган иштери жана жүргүзгөн иликтөөлөрү жөнүндө өз баяндамаларын мезгил-мезгили менен жалпы элге жарыялап, отчет берип турууга коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүчү органды мыйзам түрүндө милдеттендирүү. Бул милдетти орундоо үчүн көзөмөл органдарынын негизги иш-милдеттерине кедергисин тийгизбеген шартта мазмундуу отчетторду түзүү мүмкүнчүлүгүн бергидей кошумча каражаттарды ажыратуу талап кылынат.
22. Маалымат эркиндиги тууралуу мыйзамдардын коопсуздук кызматтары менен аларды көзөмөлдөөчү органдарга да жайылтылышын, мындан тышкары маалымат берүүдөн баш тартуу жөнүндө чечимдердин ар бир учурда жекече кабыл алынып, персоналдык маалыматтарды коргоо боюнча көз карандысыз комиссар тарабынан тийиштүү түрдө негизделип, текшерилишин камсыз кылуу.

Көзөмөл органдары менен тутумдарынын ишмердигин баалоо

23. Укуктук ченемдерди, институционалдык негиздер менен жол-жоболорду, ошондой эле коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү практикасын мезгил-мезгили менен баалоо жана кайра караштыруу. Төмөнкү элементтер алардын ишмердигин баалоонун курамдык бөлүгү болууга тийиш (бирок булар менен эле чектелүүгө болбойт):
  - а. көзөмөл органдарынын укук ченемдеринде бекемделген ыйгарым укуктары;
  - б. коопсуздук кызматтарынын укуктук негизин, саясатын жана ишмердигинин өзүн адам укуктары жаатындагы мамлекеттик ички жана эл аралык ченемдерге ылайык келтирүүнү камсыз кылууга көзөмөл органдарынын салымы;
  - в. көзөмөл органдарынын иш усулдарынын натыйжалуулугу;
  - г. көзөмөл жүргүзүүдө жаңы технологияларды колдонуу;
  - д. жашыруун маалыматты пайдалануу үчүн ыйгарым укуктар менен каражаттардын жетиштүүлүгү;
  - е. көзөмөл органдары тарабынан маалыматтын корголушу;
  - ж. көзөмөл органдарынын өз ара алака-катышы жана кызматташуусу;
  - з. коомчулукка отчет жана маалымат берип туруу.
24. Жеке компаниялардын, мунун ичинен байланыш кызматтарын көрсөтүүчүлөрдүн персоналдык маалыматтарды чогултуу жана сактоо боюн-

ча ишмердигин көзөмөлдөө чараларынын улуттук коопсуздук максаттарына ылайык келишин, ошондой эле жеке компаниялар менен коопсуздук кызматтарынын кызматташуусун баалоо.

25. Адам укуктары жаатындагы мамлекеттик ички жана европалык мыйзамдарды сактоо үчүн учурдагы механизмдердин жетиштүүлүгү жагынан коопсуздук кызматтарынын компьютердик желелерди пайдалануусуна көзөмөл жүргүзүүнүн укуктук негиздерин кайра карап чыгуу.

1-БАП

КИРИШҮҮ

АКШ чалгынынын мурдагы эркин жалданма кызматчысы Эдвард Сноудендин тынымсыз ашкерелеп жатканы Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн коопсуздук кызматынын ишмердигине кайрадан көңүлдү бурду. Кеңири масштабдагы электрондук байкоо салынгандыгы жаатында тынчсыздануу улуттук коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөлдүн канчалык алгылыктуу жүргүзүлүп жаткандыгы жөнүндө маселени кайрадан койду. Коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүнүн негизги мааниси бул институттар өздөрү кызмат кылган кишилерди (алардын укуктарын да) коргоого көмөк көрсөтүп, бул милдетти аткарууда мыйзам менен адам укуктарын сакташы керектиги шексиз. Бирок Сноуденин ашкерелөөлөрү, европалык айрым коопсуздук кызматтарынын өткөн он жылдыкта жашыруун камакка алууларга жана террорчулукка шектүү делгендерди мыйзамсыз кармап берүүгө катышы барлыгы, ошондой эле ар кайсы өлкөлөрдөгү дагы башка укук бузууларда аларды тынымсыз айыптоолор улуттук көзөмөл тутумдарынын өз иш-милдеттерин натыйжалуу аткарына олуттуу шек туудурат.

Алсак, Адам укуктары боюнча Европа Кеңешинин комиссары көпчүлүк Европа өлкөлөрүндөгү коопсуздук кызматтарына демократиялык көзөмөл жүргүзүүнү «кейиштүү даражада начар» деп атады (Commissioner for Human Rights 2015: 26).

Бул баяндаманын контекстинде «көзөмөл» термини коопсуздук кызматтарынын ишмердигин, принциптери менен эрежелерин аларды колдонуп (кабыл алып) жаткан учурунда жана андан кийин текшерүүнү камтуу менен кеңири мааниде колдонулат. Ал мониторинг, текшерүү, кароо, баалоо сыяктуу ар түрдүү аталган иш-милдеттерди камтыйт. Ал эми «контроль» термини тийиштүү орган коопсуздук кызматтары тигил же бул ишмердиктин дал өзү менен алектенери, кандайча алектенери тууралуу чечим кабыл алууга түздөтүз катышуу иш-милдетин билдирет. Коопсуздук кызматтарына көзөмөлдү жалпысынан төмөнкү тараптар жүзөгө ашырат: парламент; аткаруу бийлиги; сот; көзөмөл жүргүзүүнүн атайын органдары; коопсуздук кызматтарынын ички органдары. Бул тараптар жалпысынан «көзөмөл тутуму» деп аталат. Аталган баяндаманын алкагында «тышкы көзөмөл» коопсуздук кызматтары жана бийликтин аткаруу бутагынын тийиштүү департаменттеринен/министрликтеринен/министрлеринен тышкары туруучу институттар жүргүзгөн көзөмөл-

дү билдирет. Жалпысынан мыйзамга, атүгүл конституцияга таянуучу көзөмөл жүргүзүүчү расмий институттарга кошумча жарандык коом менен ЖМК да коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү жана көзөмөл органдарынын ишин мониторингдөө жагынан чоң милдет аткарат.

«Коопсуздук кызматы» көрнөгү улуттук коопсуздукка жана улуттук уңгулуу башка кызыкчылыктарга жаралуучу коркунучтарга карата саясатчылар, аскер жетекчилиги, тергөө полициясы органдары жана чек ара (бажы) ведомстволору тарабынан негиздүү чечимдерди кабыл алууну камсыз кылуу үчүн мамлекеттин чегинде маалыматты чогултуучу, талдоочу жана берүүчү өз алдынча ведомстволор, башка өкмөттүк департаменттердин же куралдуу күчтөрдүн департаменттери/бөлүмчөлөрү сыяктуу мамлекеттик органдарга тиешелүү. Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөрдө алардын иш-милдеттерине укук коргоо ишмердигинин элементтери жана объектилер менен кишилерди коргоо да кириши мүмкүн. Бул үчүн кээ бир коопсуздук кызматтары аргасыз кылуу (камакка алуу жана камоо) жагынан ыйгарым укуктарга да ээ. Мындай ишмердикти көзөмөлдөөдө укук коргоо органдарынын кызматчыларына карата колдонулуучу принциптер жетекчиликке алынышы зарыл. Бул баяндамада алар толук каралбайт.

Коопсуздук кызматтары тарабынан адам укуктарынын сакталышы натыйжалуу көзөмөлгө эле эмес, алардын ишинин укуктук базасына да жараша болот. Көптөгөн макалаларда адам укуктарынын Европа конвенциясын («Конвенция», же АУЕК) коопсуздук кызматтарынын ишмердигине колдонуу маселеси каралып, алардын ишмердик чөйрөсүнө жана ишмердик жүргүзүшүнө тиешелүү принциптер аныкталган¹. Аталган баяндама бул маселелерге кайрылбайт; ал коопсуздук кызматтарына эмнени жасоого уруксат берилген же алардын ишин кантип жөнгө салуу керектигин караштырбайт. Бул баяндаманын максаты – коопсуздук кызматтарынын ишинде адам укуктарын коргоону күчөтүүгө жөндөмдүү практикалар менен жол-жоболорду издөө үчүн коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүгө карата эл аралык стандарттар менен улуттук ыкмаларды тутумдаштыруу. Бул алгач көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү эл аралык укуктук стандарттар менен «жумшак укук» принциптерин талдоо, кийин көзөмөл жүргүзүүнүн ар түрдүү өңүттөрүнө карата улуттук ыкмаларды караштыруу аркылуу жасалат. Акырында, аталган баяндамада коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөө тутумун өнүктүрүүнүн (өркүндөтүүнүн) бир катар милдеттери каралат. Баалоого киришүүдөн мурда документте Европа Кеңешинин аймагындагы коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин бир катар тармактарынын адам укуктарына тийгизген таасирине жалпы сереп берилген.

---

1 Мисалы: БУУ 2010а; Cameron 2000; Omtzigt 2015.

2-БАП

КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНИН ЕВРОПАДА АДАМ УКУКТАРЫН КОРГООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИНЕ ЖАЛПЫ СЕРЕП

Коопсуздук кызматтарынын иши адамдын бир катар укуктарын чектеп, жалпы эле демократиялык процесстерди бүлгүнгө учуратары эбак аныкталган. Таасирдүү көзөмөлгө алынбаса жана натыйжалуу мыйзамдарга таянбаса, коопсуздук кызматтары адам укуктарын бузушу мүмкүн болгон бир катар мүнөздөмөлөргө ээ болот. Кийлигишүү мүмкүнчүлүгү менен байланышкан мындай мүнөздөмөлөрдүн бири көпчүлүк учурда жашыруун шарттарда, көзөмөлсүз пайдаланылышы ыктымал ыйгарым укуктардын колдонулушу. Бул айрым өлкөлөрдө саясий максаттарда колдонсо боло турган өкмөткө берилген таяныч катары каралат.

Бул баптын максаты – Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдө коопсуздук кызматтарынын адам укуктарына тийгизген (тийгизип жаткан) таасиринин айрым жолдорун көрсөтүү; ал коопсуздук кызматтарынын ишмердиги адам укуктарына кантип таасир этип жаткандыгын толук талдоону максат кылбайт. Бул жалпы сереп кызматтар эмне үчүн ырааттуу, катуу көзөмөлгө алынышы керектигин таасын көрсөтүү үчүн келтирилген. Бул бапта негизинен коопсуздук кызматтарынын ишмердиги жөнүндө сөз болот. Бирок кээде коопсуздук кызматтарынын саясатын багыттап-аныктаган, айрым учурларда алардын алдына милдеттерди койгон аткаруу бийлигинин өкүлдөрүн иши тууралуу да айтылат. Европа Кеңешине мүчө ар кайсы өлкөлөрдө саясий аткаруу бийлиги коопсуздук кызматтарын мыйзамсыз жана антидемократиялык иштерге кыянаттык менен пайдаланып келе жатканы эбактан бери белгилүү.

Бул бапта өткөн 15 жыл ичинде адам укуктарына коопсуздук кызматтары тийгизген зыяндарга орчундуу мисалдар келтирилет. Бирок Европада коопсуздук кызматтары тарабынан адам укуктары кадимтен эле бузулуп келе жаткандыгын унутпайлы. Алардын көпчүлүгү коопсуздук кызматтары бир кыйла аз даражада көзөмөлгө алынып (тартипке салынып), ал эми коомчулук коопсуздук кызматтарынын иши тууралуу бүгүнкүгө караганда азыраак билген доордо болгон. Stasi (Германия Демократиялык Республикасында), Securitate (Румынияда) жана STB (Чехословакияда) сыяктуу коопсуздук кызматтары тарабынан адам укуктарынын такай бузулуп тургандыгы тарыхтагы айкын мисалдардан болуп саналат. Адам укуктарынын бузулушу мурдагы Чыгыш блогунун коопсуздук кызматтарынын ишмердиги менен эле байланыштырганга болбойт. Люксембург жана Норвегия өңдүү бөлөк өлкөлөрдөгү изилдөөлөр өлкө ичинде мыйзамсыз аңдуу (айрыкча солчул топтор менен саясатчыларды) кеңири кулач жайгандыгын аныктады.

Коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин адам укуктарына таасиринин бүгүнкү күндөгү мисалдарын төрт чоң категорияга бөлсө болот. Биринчиден, бул – жашоого болгон укукту, жеке эркиндикке жана коопсуздукка болгон укукту, жана ошондой эле кыйноолорго, же адамгерчиликсиз, катаал жана кемсинткен мамилеге кабылбоого болгон укукту камтып, инсандын кол тийбестигине таасир этүүчү ишмердик. Экинчиден, коопсуздук кызматтарынын ишмердиги жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укукка таасир этет. Бул көпчүлүк юрисдикциялардагы коопсуздук кызматтарынын адам укуктарына таасир этүүчү негизги таянычы. Үчүнчүдөн, коопсуздук кызматтарынын ишмердиги сөз, биригүү жана чогулуу эркиндиги укугуна таасир этет. Аягында, коопсуздук кызматтарынын акыйкат сот укугуна жана коопсуздук кызматтары катышкан сот процесстерине таасири кыскача каралат.

2.1. Инсандын кол тийбестиги жана эркиндиги

2001-ж. («9/11») АКШдагы террорчулук актыдан кийин Европа Кеңешинин аймагында коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин террорчулук менен күрөшүү жаатында бети ачылды. Жалпысынан бул ашкерелөөлөр АКШнын колдоосу жана кайсы бир даражада европалык 25тей коопсуздук кызматтын жана өкмөттүн катышуусу менен жүргүзүлгөн террорчулукка каршы ишмердикке тиешелүү эле (Commissioner for Human Rights 2014b). АКШнын колдоосу менен европалык коопсуздук кызматтарынын террорчулукка каршы ишмердикке катышы болгондугу азыркы учурда тастыкталды же Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн кызматтары төмөнкүлөрдү жасаган деп эсептелет:

- ▶ террорчулукка шектелгендерди америкалык жашыруун түрмөлөргө жайгаштырып, алар тышкы дүйнө менен байланыштырбай, жаман шарттарда кармаган² ;
- ▶ Адамдарды уурдап, Европадагы жана Европанын чегинен сырттагы ушундай жайларга өткөрүп берүүгө көмөктөшкөн³ ;

2 Сот Польшага каршы эки учурда - Al Nashiri v. Poland; Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland – чечим чыгарган. Бул чечимдер Страсбург соту аларды Чоң палатага өткөрүп берүүдөн баш тарткандан кийин акыркы болуп эсептелет. Румыния (Al Nashiri v. Romania) менен Литвага (Abu Zubaydah v. Lithuania) каршы процесстер улантылууда. Ошондой эле European Parliament 2013 жана Connolly 2014 кар.

3 Кар., мисалы: El Masri v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia» жана Nasr and Ghali v. Italy. См. также: Open Society Justice Initiative 2013: 78 (Georgia), 109 (Sweden).

- ▶ европалык эмес чалгын кызматтары тарабынан кармалгандарга ал кызматтар менен бирге же алардын ордуна сурак уюштурган жана (же) суракка катышкан⁴.

Мындай аракеттер адам укуктарынын Европа конвенциясынын 3, 5, 6, 8 жана 13-беренелерин бузган. Бул ашкерелөөнү кеңири изилдөө аталган баяндаманын алкагынан тышкары жүргүзүлөт. Европа Кеңешинин институттары улуттук институттарга караганда адам укуктары бузулган мындай учурларды иликтөө жана жоюу менен бир кыйла көбүрөөк алектенгенин айтсак болот. Атап айтканда, Европа Кеңешинин Парламенттик ассамблеясынын (ПАСЕ) укук маселелери жана адам укуктары боюнча Комитети үчүн Дик Мартинин (Dick Marty) иликтөөлөрү тууралуу отчетторду жана Ан-Наширинин Польшага, Хусайндин (Абу Зубайдахтын) Польшага жана Ель Масринин «Мурдагы Югославия Македония Республикасына» каршы процесстериндеги Адам укуктары боюнча Европа сотунун орчундуу чечимдерин эске салалы.

АКШнын калкалоосундагы террорчулукка каршы ишмердик учурунда адам укуктарынын бузулушунан тышкары орус коопсуздук кызматтары тарабынан кыйноолор, адамгерчиликсиз мамиле жана кемсинтүүлөр, негизсиз кармоолор болгондугу жана өлүмгө алып келген мыйзамсыз күч колдонулгандыгы (айрыкча Чеченстан менен Дагестанда) тууралуу маалыматтар келип түшкөн⁵.

Кыйноолорду колдонбоого болгон укуктун жана (же) чет элдик өнөктөштөргө маалымат бергендиги үчүн негизсиз кармалбоо укугунун бузулушуна Европа коопсуздук кызматтары аралашкандыгы жөнүндө да көптөгөн арыздар түшкөн. Мындай маалымдоонун натыйжаларын текшерүү кыйын, бирок, мисалы, маалымат же европалык эмес коопсуздук кызматтары кармап, кыйноого кабылтанган кишилерге берилген суроолор кабарланган окшойт⁶; АКШнын чалгындоо кызматтарына берилген, соттон тышкары киши өлтүрүү үчүн кишилердин өздүгүн жана турган жерин аныктоо максатында пайдаланылышы ыктымал маалымат⁷; европалык эмес чалгындоо кызматтары тарабынан кишилерди кармап берүүгө жана (же) аларды негизсиз камоого алып келген маалымат⁸.

Чалгындоо кызматтарынын эл аралык кызматташуу жаатындагы ишмердигинен тышкары Европа Кеңешинин айрым өлкөлөрүндө коопсуздук кызматтары кишилерди негизсиз камакка алууга жана сырткы дүйнө менен байланыштырбай кармоого катышуусун улантып жаткандыгы тууралуу маалыматтар түшкөн⁹. Дал мына ушул жаатта коопсуздук кызматтарынын ишине мүнөздүү болгон купуялык жана иш-аракеттердин ээн-эркиндиги инсандын кол тийбестигине айрыкча коркунуч жаратат.

4 Кар., мисалы: Human Rights Watch 2009: 17-35; Cobain 2013: 240-242, 253, 257-258 жана Open Society Justice Initiative 2013: 78 (Germany).

5 Кар., мисалы: БУУ 2010b: 208-214-параграфтары жана Nemtsova 2012.

6 Cobain 2013: Chapter 8.

7 Кар., мисалы: Singh and Scholes 2014; Stark 2011; Osborne 2013.

8 Кар., мисалы, Улуу Британияда улантылып жаткан Абдула Хаким Бельхаждын (Abdul Hakim Belhaj): процесси: www.reprieve.org.uk/case-study/abdul-hakim-belhaj/, accessed 28 March 2015.

9 Мисалы: Commissioner for Human Rights 2013a: § 8.

2.2. Жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укук

Коопсуздук кызматтары жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укукка персоналдык маалыматтарды чогултуу, сактоо жана берүү аркылуу баарынан көбүрөөк таасир этиши мүмкүн¹⁰. Жеке турмушка болгон укукка ошол кишилерге карата бул чараларды иш жүзүндө колдонуу гана эмес, аларды пайдалануу мүмкүндүгү же атүгүл аларды колдонууга уруксат берген мыйзамдын өзүнүн барлыгы да коркунуч жаратат¹¹. Эгер улуттук мыйзамдар менен АУЕК талаптарына ылайык келсе, жеке турмушка болгон укук коопсуздук кызматтары тарабынан чектелиши мүмкүн.

Мурда жеке турмушка таасир этилиши боюнча тынчсызданууну коопсуздук кызматтарынын өздүк телефонду тыңшоо же тыңшоочу шаймандарды турак-жайга жайгаштыруу усулдарынын жардамында максаттуу аңдышы, башкача айтканда, орчундуу кылмыш ишмердигине же улуттук коопсуздукка коркунуч туудурган башка иштерге катыштыгы бар деген жүйөлүү шектенүүнүн негизинде ошол кишиге же уюмга багытталган чаралар жаратчу. Кимдир бирөө тууралуу маалымат чогултуу, мунун ичинен маалымат берүүчүнү тартуу, топко кошуу коопсуздук кызматтарынын эчактан бери жеке турмушка болгон укукка таасир этүүчү ишинин дагы бир ыкмасы болуп эсептелет. Мындай аракеттер улантылып, жеке турмушка болгон укукка азыр да таасир этип жатканы менен, Европа Кеңешинин көпчүлүк өлкөлөрүндөгү алар тууралуу тынчсызданууну электрондук байланыш каражаттарын максаттуу багытталбаган, жалпы аңдуу жөнүндөгү билдирүүлөр гана туюнтуп келет.

Технологиялардын тез өнүгүшү Европа Кеңешине мүчө бир катар өлкөлөрдө аз эле чыгым коротуп байланыш каражаттарын кеңири көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүн берди. Европада коопсуздук кызматтарынын жалпы көзөмөлгө алышына байланыштуу коомчулуктун көңүлүн алгачкы жолу бул кылымдын башталышындагы «Echelon» тутуму тууралуу билдирүүлөр бурду (European Parliament, 2001). 2013-жылы жайында биринчи жолу айтылган америкалык чалгындын мурдагы эркин жалданма кызматкери Эдвард Сноудендин ашкерелөө иш-аракеттери алда канча олуттуу болду. Сноуден электрондук байланыш каражаттары менен Интернеттин АКШнын Улуттук коопсуздук агенттиги жана Европадагы ар түрдүү коопсуздук кызматтары тарабынан текши аңдууга алынып жаткандыгы жөнүндө билдирди. Буга окшош программалар жөнүндө билдирүүлөр Францияда да пайда болду¹².

Аңдуунун бир кыйла салттуу усулдарынан айырмаланып, билдирүүдө айтылган программалар сөзсүз түрдө тигил же бул ишмердикке катыштыгы барлыгы менен шектелген конкреттүү кишилерге же уюмдарга каршы багытталган

10 Адам укуктары боюнча Европа соту тарабынан ишмердиктин төмөнкү түрлөрүнө карата тастыкталган: телефон байланышы (Malone v. the United Kingdom [64]); электрондук почта (Weber and Saravia v. Germany [77]); коопсуздук кызматтарынын тизмесинде маалыматты сактоо (Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden [72]); ал жөнүндө маалымат чогултулуп жаткандыгы тууралуу адамга кабарлабай коюу (Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden [99]); коопсуздук кызматтарын персоналдык маалыматтардын сакташы жана пайдаланышы (Leander v. Sweden [48]); бийликтин бөлөк органдарынын маалыматты бериши жана пайдаланышы (бул кийлигишүүнүн өзүнчө актысы болуп саналат) (Weber and Saravia v. Germany [79]); жок кылуу үчүн өткөрүп берүү жана кабарлабай коюу (Weber and Saravia v. Germany [79]); тыңшоочу шаймандарды орнотуу (Vetter v. France [20]).

11 Weber and Saravia v. Germany [78-79]; Liberty and Others v. the United Kingdom [57].

12 Follorou and Johannes 2013; Follorou 2014; Bigo et al. 2014.

эмес. Мунун ордуна байланыштын оптикалык була кабелдүү же чубалгысыз линиясынан өтүүчү же үчүнчү тараптарда сакталып турган маалыматтын ири көлөмүн автоматтык түрдө (ар түрдүү таянычтардын жардамында, ал эми кээде байланыш кызматтарынын провайдерлеринин жардамында) кармап калуу кеңири колдонулууда. Топтолгон маалымат билдирүүлөрдүн мазмунун жана байланыш маалыматтарын, же электрондук даректер, IP-даректер, телефон номерлар жана телефондордун турган жери сыяктуу мета-маалыматтарды да камтыйт. Топтолгон маалымат коопсуздук кызматтарын кызыктыруучу адамдарга (уюмдарга) тийиштүү белгилүү жөндөгүчтөрдү же маалыматты издөө шарттарын пайдалануу аркылуу кийинчерээк карап көрүлөт же чыпкадан өткөрүлөт¹³.

Сноудендин ашкерелөөсү жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укук жаатында чоң кооптонууну жаратты. Мындай ишмердик Европа парламенти (ЕП), ПАСЕнин Укук маселелери жана адам укуктары боюнча комитети (баяндамачы Питер Омтцигт (Pieter Omtzigt)) жана көзөмөл жүргүзүүнүн ар түрдүү башка улуттук органдары тарабынан иликтенди. Буга байланыштуу доолор улуттук соттордо дагы¹⁴, Страсбург сотунда дагы коюлду¹⁵.

Текши аңдуу тууралуу билдирүүлөрдү чечмелеп жатып, БУУнун атайын баяндамачысы Бен Эммерсон (Ben Emmerson) мындай деди:

«Текши аңдуу программаларынын болушунун өзү жеке турмушка болгон укукка туура эмес кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн камтыйт... мамлекеттер тарабынан дайыма жана ылгабай бардык кабарларды же мета-маалыматтарды чогултуу жеке турмуштун учурдагы концепциялары менен сыйышпайт. [Бул программалар -] эл аралык укуктун түптөлгөн ченемдери үчүн тике жана тынымсыз болуп жаткан коркунуч (БУУ 2014: §§18, 59).

БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссары да жеке турмушка болгон укукка мындай кийлигишүүнү актоого тынчсыздангандыгын төмөнкүчө туюндурган:

«Эгер көрүлүүчү чаралар чөптүн үймөгүнөн бир нече ийнени издегенге багытталса, жетишсиз болот; туура критерий – ыктымал зыянга туура келгидей чөптүн үймөгүнө таасир этүү чаралары; тактап айтканда, чаралардын зарыл жана шайкеш колдонулушу» (БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы. 2014: §25).

Акырында, Адам укуктары боюнча Европа Кеңешинин комиссары текши аңдууну «жеке турмушка болгон укукка карата олуттуу коркунуч» деп атады (Commissioner for Human Rights 2013b).

Жеке турмушка болгон укукка кабарлардын мазмунун кармап калуу гана эмес, байланыш маалыматтары же мета-маалыматтар деп аталган маалыматтарды чогултуу, сактоо жана пайдалануу да таасир этет¹⁶. Байланыш маалыматтарын түдөн-түз коопсуздук кызматтары чогултуп жана сактай ала тургандыгы-

13 Жалпы серепти кар.: Venice Commission 2015: §§ 48-51; Bigo et al. 2013; Omtzigt 2015.

14 Кар., мисалы, Privacy International in the UK: www.privacyinternational.org/?q=legal-actions, accessed 28 March 2015.

15 Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom.

16 Толугураак кар.: Commissioner for Human Rights 2014a: 115-117.

на карабастан, көпчүлүк өлкөлөрдө тейлөө провайдерлери мыйзам боюнча өздөрүнүн кардарларынын байланыш маалыматтарын белгилүү убакытка чейин сактоого милдеттүү.

2014-ж. апрелде Европа бирлигинин Сот палатасы укук коргоо ишмердиги үчүн тейлөө провайдерлерине маалыматтарды сактоо мүмкүнчүлүгүн берүүчү ЕК маалыматтарды сактоо тууралуу директивасы жеке турмушка болгон укук менен сыйышпайт деп корутунду чыгарды¹⁷. Байланыш маалыматтарынын жеке турмушка тиешелүү жагын чечмелеп, палата төмөнкүдөй бүтүмгө келди:

«Бир бүтүндүктө алынган [байланыш] маалыматтары кишинин күндөлүк турмуштагы адаттары, туруктуу же убактылуу жашаган жери, ар күнкү же дагы башка орун которуусу, иштери, бул кишилердин социалдык мамилелери жана социалдык чөйрөсү сыяктуу маалыматтары камтылган жеке турмушу тууралуу так тыянактарды чыгаруу мүмкүнчүлүгүн берет»¹⁸.

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн көпчүлүгүндөгү коопсуздук кызматтарынын ылгабай текши аңдуу жүргүзүүсү жалпы жеткиликтүү кайсы бир мыйзам менен тартипке салынган эмес, же бул тартип өтө бүдөмүк болгондуктан, мыйзамда анча-мынча гана чектөөлөр каралат да, бул чаралар даана белгиленбейт.

Бул адам укуктары өңүтүнөн көйгөй жаратат, анткени мындайда өз маалыматтарынын ортодон кармалып калышынын же аңдылуусунун мыйзамсыздыгы боюнча талашуу үчүн жүйөлөрдү жага укуктук негизди жеке тараптар менен уюмдар түшүнүшү кыйын болот. (Commissioner for Human Rights 2014a: 109-110). (Commissioner for Human Rights 2014a: 109-110).

Компьютердик желелерге мыйзамсыз кирүү (жөнөкөйлөтүп айтканда – хакерчилик) коопсуздук кызматтарынын адам укуктары үчүн орчундуу коркунуч жаратуучу ишмердигинин дагы бир багыты. Хакерчилик вирустарды же «трояндарды» маалымат алуу үчүн маалымат тутумуна жайылтуу; колдонуучулардын ишмердигин каттоо үчүн компьютерлердин жана көтөрүп жүрмө шаймандардын камералары менен микрофондорун пайдалануу; жөнөтүлүүчү жана кабыл алынуучу кабарлардын мазмунун бурмалоо үчүн электрондук шаймандарга кирүүнү камтыйт¹⁹. Ишмердиктин бул салыштырмалуу жаңы багыты коопсуздук кызматтары тууралуу мыйзамдарда так тартипке келтирилбеген жана коопсуздук кызматтарынын иши жөнүндө коомдук отчеттордо каралбаган бойдон калууда. Ошого карабастан, мындай ишмердик жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укукка орчундуу коркунуч жаратат. Хакерчилик кабарларды жана (же) мета-маалыматтарды кармап калууга караганда бир кыйла уят-сыйытсыз, анткени ал кишинин эч качан бирөөгө билдиргиси келбеген маалыматына жетүү мүмкүнчүлүгүн берет. Улуу Британиянын Тергөө ыйгарым укуктары боюнча трибуналына (Investigatory Powers Tribunal) кайрылуусунда Privacy International уюму жеке турмушка карата коркунучту төмөндөгүдөй чагылдырат:

17 Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others, ошону менен бирге кар. [29] [57] [58] жана [65].

18 Ошондо, [27].

19 Жалпы сепен кар.: Omtzigt 2015: §§ 66-69; Gallagher and Greenwald 2014; BBC News 2015.

«Кимдир-бирөөнүн үйүнө кирүүнүн, анын шкафтарын, күндөлүктөрү менен каттарын тинтүүнүн заманбап жолу, алдыда дайыма аңдуу үчүн шаймандарды орнотуу жана мобилдүү шаймандардын жардамында ал өткөн жылы жүргөн бардык жерлерди билүү менен хронологиялык маалымат алуу мүмкүнчүлүгү ... эгер мобилдүү шайманга вирус жуккан болсо, мындай аңдуу адамга эч жерде тынчтык бербейт» (Privacy International 2014: §§ 4-6, 11-18).

Эгер смартфондун микрофону менен камерасы адамдын утурумдук байланыштарын жана анын айланасындагыларды белгилеп туруу үчүн пайдаланыларын мисалга алсак, бул албетте үйгө же машинеге тыңшоочу шаймандарды жайгаштыргандан жана (же) мындай кишинин өзүн аңдыгандан да жаман. Хакерчилик тутумдун коргоосуз болушуна алып келип, муну үчүнчү тараптар, мисалы, кылмыштуу топтор пайдаланышы мүмкүн.

Мамлекеттер ортосунда чалгындоо маалыматы менен бөлүшүү кыйноолорго жана адамды негизсиз кармоого алып келсе, коопсуздук кызматтары тарабынан персоналдык маалыматтарды чет өлкөгө берүү жеке турмушка болгон укукка кесепетин тийгизет. Персоналдык маалыматтарды берген ар бир учурда бул укукка доо кетет. Маалымат берилген чет элдик коопсуздук кызматтарында персоналдык маалыматтарды тигил же бул максатта колдонууну чектөөчү маалыматтарды коргоочу окшош стандарттар жана катуу юридикалык талаптардын жоктугу өзгөчө тынчсызданууну туудурат. Көпчүлүк коопсуздук кызматтары берилген маалыматты эскертүүлөр (маалыматты пайдалануу тартиби жаатында талаптар) менен коштогондугуна карабастан, алар алуучунун жеке турмушка болгон укукту бузушуна толугу менен бөгөт боло албайт. Дагы бир маселе – адатта маалымат чогултууга карата учурдагы чектөөлөрдү буйтап өтүү үчүн чалгындоо маалыматын мамлекет аралык алмашууну атайын же кокусунан пайдалануу мүмкүнчүлүгү. Мисалы, коопсуздук кызматтары адатта өз өлкөсүндө кимдир-бирөөнүн сүйлөшүүлөрүн тыңшоого уруксат алууга тийиш болсо, ошол эле маалымат чет элдик өнөктөш тарабынан алынып, кийин берилсе, ал мындай чектөөлөргө туш келбейт.

Бул тобокелдиктер электрондук маалыматтарды автоматтык түрдө караштыруучу чалгындоо маалыматын алмашуу жана (же) бир нече мамлекеттердин кызыкчылыктары үчүн маалыматты чогултуу жана сактоо шарттарында ого бетер күчөйт²⁰.

2.3. Сөз эркиндиги, чогулуу жана биригүү укугу

Коопсуздук кызматтарынын ишмердиги сөз эркиндигине, чогулуу жана биригүү укугуна, тактап айтканда, бөлөк кишилер менен өз ара алака катышты коргоону максат кылган укуктарга таасир этет.

Аталган укуктарга тоскоолдук кылуу басма сөз эркиндигин, саясий партиялардын, кесиптик кошундардын, диний уюмдардын жана укук коргоочулардын ишмердигин камтыган демократия менен укук үстөмдүгүнө тийиштүү процесстерге көпкө чейин кесепети тийиши мүмкүн.

Аталган укуктарга болгон тоскоолдук тике жана кыйыр түрдө жасалышы мүм

²⁰ Жалпы сереп кар.: Venice Commission 2015: § 78.

күн. ЖМКны өзүнүн редакциялык саясатын өзгөртүүгө мажбурлоо (Human Rights Watch 2014a: 25), маалыматты жарыялоого жол койбоо²¹, эфирге берилген маалыматты жок кылууну мекемелерден талап кылуу²², алдыда жарыяланышы мүмкүн болгон маалыматты жок кылууга мекемелерди мажбурлоо (Bogger, 2013), жана маалыматты журналисттерден тартып алуу²³ менен коопсуздук кызматтары кээде сөз эркиндигине тике тоскоолдук кылат. Мындай чаралар кээде адам укуктарынын мыйзамдуу чектелиши болушу мүмкүн; бирок алар АУЕКны да бузуу менен көрүлөт.

Коопсуздук кызматтарына (мисалы, Россиянын коопсуздук кызматтарына) жүрүм-туруму (жарыялаган макалалары жана чыгып сүйлөгөн сөздөрү да) жосунсуз деп эсептелген, бирок кылмыш чегине жете элек кишилерге эскертүү берүүгө мүмкүнчүлүк түзүүчү ыйгарым укуктардын колдонулушу да өтө орчундуу²⁴.

Сөз эркиндигине, чогулуу жана биригүү укугуна кыйыр тоскоолдук биринчи кезекте максаттык дагы, ылгабай турган дагы иш-чаралар менен бирге аңдуунун жана (көбүнесе) коопсуздук кызматтарынын хакерчилигинин айынан жасалат. Адамдын кат жазышууларын, туюндурган ой-пикирлерин жана сүйлөгөндөрүн коопсуздук кызматтары мониториндесе (ыктымал же иш жүзүндө), бул укуктардын жүзөгө ашырылышын чектеши мүмкүн, анткени адамдын мындай баарлашууга катышуу ниетине таасир этип, мазмунун да калыптандырышы мүмкүн. Интернеттеги текши аңдуу жөнүндө билдирүүлөргө жооп кылып, БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссары «аталган укуктардын баары коркунучта калып жатат, анткени бул укуктарды адамдар санариптик ЖМКнын жардамында улам барган сайын көбүрөөк колдонууда» деп билдирген (БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы, 2014). Ошол себептүү, жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укук менен сөз эркиндиги, чогулуу жана биригүү укугунун ортосунда бекем байланыш бар. Жеке турмуш адамдарга өздөрүнүн дагы бөлөк укуктарын мыйзамсыз кийлигишүүсүз жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн берет (БУУнун Башкы Ассамблеясы, 2013).

Аңдуунун чектөөчү (ыктымал) эффекти кабарлардын же сүйлөшүүлөрдүн мазмунун ортодон кармап калуу мүмкүнчүлүгүнөн эле эмес, жакында Европа бирлигинин Сот палатасы моюнга алгандай, байланыш/мета-маалыматтарды сактоого уруксат берүүчү мыйзамдардын айынан да жаралат²⁵.

Адам укуктары боюнча Европа соту сөз эркиндигине болгон (биригүү жана чогулуу сыяктуу эле) укукка иш жүзүндө аңдуу жүргүзүү гана эмес, мындай чараларга уруксат берүүчү мыйзамдардын болушунун өзү кийлигишүү болуп саналарын тааныды²⁶. Сот маалымат чогултуудан тышкары персоналдык маалыматтарды иштетүү (эгер маалыматтар кишинин саясий позициясына же

21 Sunday Times v. the United Kingdom (No. 2).

22 Мисалы: Le Monde 2013.

23 Кар., мисалы, Улуу Британиядагы Девид Миранданын иши (David Miranda): www.bbc.co.uk/news/uk-23782782, accessed 28 March 2015.

24 Кар., мисалы, Россиядагы ушундай ыйгарым укуктар жөнүндө Венециан комиссиясынын талаш-тартышы: Venice Commission 2012: §§ 48-61.

25 Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others [28].

26 Weber and Saravia v. Germany [144].

анын тигил же бул топторго катышкандыгына байланыштуу иштетилсе) жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укуктуу сыйлоого эле эмес, ой жүгүртүү, абийир жана дин, сөз, чогулуу жана биригүү укугуна да таасир этерин моюнга алган²⁷.

Европа Кеңешинин айрым өлкөлөрүндө башкаруучу партия же өкмөт/мамлекет жетекчилери коопсуздук кызматтарын таяныч катары колдонуп келет. Мындай кийлигишүүнүн ар түрдүү формалары бар. Эң орой формасы – коопсуздук кызматтарынын өкмөткө сынчыл маанайда деп эсептелген кишилерди (уюмдарды) коркутуп-үркүтүүсү (атүгүл дене-боюна кол салууну уюштурушу) жана алардын саясий процесстерге түздөн-түз аралашуусу (Commissioner for Human Rights 2013a: §39). Коопсуздук кызматтары оппонент саналган адамдарды каралоо жана (же) коркутуу максатында аларды жаманатты кылуучу маалыматтарды алуу үчүн көбүнчө оппозициядагы саясатчылардын, БӨУлар менен судьялардын сөзүн тыңшайт (саясий аткаруу бийлигинин талабы же өзүнүн жеке демилгеси боюнча). Мисалы, мындай айыптоолор «Мурдагы Югославия Македония Республикасында» жана Сербияда айтылган (Balkan Insight 2015a). Мындай мүнөздөгү ишмердик демократиялык процесстер менен укуктун үстөмдүк кылышын бүлгүнгө учуратат. Коопсуздук кызматтары аткаруу бийлигинин мүчөлөрүн уруксатсыз аңдыган учурлар болгон (Higgins 2013). Демократиялык башкаруу коопсуздук кызматтары жарандык көзөмөлдө болуп, мамлекеттеги мамлекетке айланбашын талап кыларын эске алганда, бул өтө көйгөйлүү маселе.

Иш-милдеттери өкмөттүн коопсуздук саясатын жана практикасын кабарлоону камтыган ЖМКга коопсуздук кызматтарынын аңдуусунун тийгизген таасири өзгөчө кооптондурут. Аңдуу журналисттик булактардын жашыруундугуна доо келтирип, журналисттердин өкмөттүн «айыптарын» ачуу мүмкүнчүлүгүн чектеп коюшу мүмкүн²⁸. Көпчүлүк өлкөлөрдө коопсуздук кызматтары тарабынан адам укуктарынын бузулушун каттоодо жана жооп кылууда көзөмөл жүргүзүүчү расмий органдар натыйжасыз иштээрин эске алганда, мындай иштин мааниси чоң.

2.4. Сот акыйкаттыгына жана натыйжалуу укуктук корголууга болгон укук

Коопсуздук кызматтарынын ишмердиги сот акыйкаттыгына жана натыйжалуу укуктук корголууга болгон укукка ар түрдүү жолдор менен залака тийгизиши ыктымал. Биринчиден, адамдар өз укуктары бузулгандыгын билип турса да, коопсуздук кызматтарына каршы көбүнчө жарандык арыз бериши кыйын. Анткени өкмөттөр менен коопсуздук кызматтары доолорду угууга жол койбоо же сот өндүрүшүнүн маанисин кетирүү максатында «тастыктабоо жана ырастабоо» тактикасын (өз агенттери менен ишмердигине карата) кармануу үчүн мамлекет сырға шылтоолоп коюшу мүмкүн.

Экинчиден, эгер арыз берилген учурда да жашыруун маалыматты коргоо үчүн сот жол-жобосу олуттуу өзгөртүлүшү мүмкүн. Жол-жоболорду минтип өзгөртүү акыйкат сотту татаалдантишы же жолун тосуп салышы ыктымал. Миса

27 Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden [107].

28 Weber and Saravia v. Germany [143] [145]; см. также: European Parliament 2014: §§ 86-87.

лы, катышуучуларды жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүн процесске же анын бир бөлүгүнө киргизбей коюу алардын каршы иш менен таанышуусун жана коргонуусун кыйла татаалдантат. Ошондой эле өкүмдү чечмелетип угуу укугу чектелиши же андай укук берилбеши, апелляциялоо укугу да өтө чектелиши мүмкүн.

Үчүнчүдөн, жактоочулар менен алардын кардарларынын кат жазышууларын (мурдараак Улуу Британияда ачыкка чыккандай) кармап калуу процесске коопсуздук кызматтары катышканда тараптардын теңдигин жана акыйкат сот укугун бузушу ыктымал (Travis and Bowcott 2015).

Төртүнчүдөн, маалыматты чет элдик коопсуздук органдары менен укук коргоо органдарына берүү акыйкат сот укугуна коркунуч туудурушу мүмкүн. Чет элдик органдарга берилген маалымат жазык жана башка процесстерде пайдаланылып кетиши (ишенимдүүлүгү же сот процессинде пайдаланууга тыюу салынгандыгы жөнүндө эскертүүлөргө карабастан) ыктымал.

Адам укуктарын бузуу менен чет элдик органдардан алынган же башка себептерден улам ишеничсиз болуп саналган маалымат айрым өлкөлөрдө сот процессинде пайдаланылышы мүмкүн. Бул аларды акыйкатсыз кылат.

Акырында, кээ бир өлкөлөр коопсуздук кызматтарынын кызматкерлерин тергөөдөн жана (же) жарандык доолордон иш жүзүндө коргой турган мыйзамдарды кабыл алышты. Мисалы, Түркияда премьер-министрдин же ички иштер министринин уруксатысыз коопсуздук кызматтарынын кызматкерлерин сот тартибинде тергөөгө алуу мүмкүн эмес²⁹. Мындай жоболор адам укуктарынын бузгандардын жазасыз калышына түрткү болушу мүмкүн.

---

29 Turkey 2014; Human Rights Watch 2014b.

3-БАП

УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНЫН ИШМЕРДИГИНЕ ДЕМОКРАТИЯЛЫК КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮНҮН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА ЕВРОПАЛЫК СТАНДАРТТАРЫНА ЖАЛПЫ СЕРЕП

Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүчү эл аралык жана европалык стандарттарды жалпысынан милдеттүү укуктук таянычтарга («катуу укук») жана милдеттүү эмес принциптерге же сунуштарга бөлүштүрүүгө болот. Соңку категорияга бир катар эл аралык жана регионалдык келишимдер жана алардын тийиштүү сот же келишим органдары тарабынан чечмелениши кирет. Соңку категория (i) БУУнун институттары; (ii) Европа Кеңешинин институттары; (iii) Европа биримдиги; (iv) жарандык коомдун эл аралык демилгелери сыяктуу төрт булактын сунуштарын, резолюцияларын, декларациялары менен отчетторун камтыйт.

3.1. Эл аралык жана регионалдык укуктук таянычтар

Коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөөгө түздөн-түз тиешеси бар эл аралык келишимдер жок. Бирок Жарандык жана саясий укуктар тууралуу эл аралык пактта (ЖСУЭП)³⁰, БУУнун кыйноолорго каршы Конвенциясында (UNCAT) жана

³⁰ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966 (entry into force 23 March 1976).

АУЕК коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөө боюнча мамлекеттердин милдеттенмелери жаатындагы беренелер камтылган.

Европа Кеңешине катышуучу бардык өлкөлөр ушул келишимдерди аткарууга милдеттүү.

АУЕК 8-беренесине ылайык көзөмөл жүргүзүүгө коюлуучу конкреттүү талаптар (Жеке жана үй-бүлөлүк турмушту сыйлоого болгон укук)

АУЕК 8-беренеси коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнүн талаптары катары чечмеленет. 8-беренени колдонуу менен Страсбург соту жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укукту чектөөчү коопсуздук кызматтарынын иш-чаралары АУЕКга ылайык келиши үчүн көзөмөлдөө талаптарынын эң зарыл критерийлерин аныктады. Сот чечимдерди кабыл алууда индивидуалдуу негизде бааланышы мүмкүн болгон факторлорду (көзөмөл жүргүзүүнүн аталган тутуму жетишерлик коргоону камсыз кылаар-кылбастыгын) да баяндады. Бул сот практикасы негизинен аңдуунун максаттуу жана ылганбаган чараларына, коопсуздук кызматтарынын персоналдык маалыматтарды сактоосуна жана коопсуздук кызматтары өздөрүнүн персоналдык маалыматтарын сактаар-сактабастыгын текшергиси келген айрым кишилердин аракетине байланыштуу иштелип чыккан.

Ошону менен бирге мында талкууланып жаткан принциптерди Конвенциянын 8-беренесине тийиштүү дагы башка иш-чараларды көзөмөлдөөгө да колдонсо болот. Алар аталган иш-чаралар жеке турмушка болгон укукка таасир эткенде хакерчиликке жайылтылышы мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек. Алар бул документте каралбаса да, коопсуздук кызматтарынын ишмердиги 8(2)-беренедө чагылдырылган, түздөн-түз көзөмөлгө тиешелүү болбогон бөлөк талаптарга жана аны колдонуу практикасына да туура келүүгө тийиш (Venice Commission, 2007, 2015).

Сот кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларды кыянат жана туш келди пайдалануудан коргоо үчүн сырткы көзөмөлдүн өтө зарылдыгын белгиледи. Ал аңдуу иш-чараларын сырткы көзөмөлдөөнү иш-чаралар аткарылганга чейин, алар орундалып жаткан учурда жана алар аяктагандан кийин жүргүзсө болорун баса белгиледи³¹. Соңку баскычтар көбүнчө, кийлигишүү иш-чаралары менен байланышкан уруксат берүүдөн айырмаланып, бир баскычка бириктирилет³².

Уруксат берилген аңдуу чаралары тууралуу айта кетсек, Сот соттук орган тарабынан аңдууга караганда уруксат берүүгө артыкчылык берерин даана айтты, бирок муну 8-беренени сактоо талабы деп атаган жок³³. Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүүчү органдар тийиштүү кызматтар менен аткаруу бийлигинен көз каранды болбошу шарт³⁴. Сот бул этияттык чаралары ар кандай даражада максаттуу жана ылгабай аңдууга тиешелүү экен-

31 Klass and Others v. Germany [54].

32 Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhev v. Bulgaria [84]. Ошондой эле кар.: Cameron 2013: 170-171.

33 Klass and Others v. Germany [54] [56]; Kennedy v. the United Kingdom [167].

34 Dumitru Popescu v. Romania [72][73]; Klass and Others v. Germany [56].

дигин билдирди³⁵. Аталган орган же тутум уруксат берүү баскычында жетишерлик коргоону камсыз кылар-кылбасын баалаганда, Сот алардын ыйгарым укуктары менен компетенциясын³⁶, ошондой эле жыл сайын берилүүчү уруксаттардын санын да көңүлгө тутат алат³⁷.

Адам укуктары боюнча Европа соту да эгер кийинки кароодо коопсуздук кызматтары тарабынан персоналдык маалыматтарды аңдуу, сактоо жана жок кылуу чараларына чыныгы көз каранды эмес орган иш жүзүндө катышпаган болсо, 8-берене бузула тургандыгын көрсөтүп, кезектеги көзөмөлдүн эрежелери тууралуу чечим кабыл алды³⁸. Мындай көзөмөл кантип ишке ашырыларын аныктоочу так укуктук негиз болушу зарыл³⁹. Акырында, Сот көзөмөл жүргүзүү чаралары жетишерлик коргоону камсыз кылар-кылбасын баалоо менен байланышкан көзөмөл органдарынын бир катар кошумча мүнөздөмөлөрүн аныктады. Бул тизмекте төмөндөгүдөй суроолорго жооп камтылган: Көзөмөлчү бардык тийиштүү документтерге (мунун ичинен жашыруун материалдарга) кол жеткире алабы? Коомдук отчеттор (жашыруун материалдар үчүн тийиштүү чектөөлөр менен) басылабы? Көзөмөл органы аңдууну/ордерди жокко чыгарып, алынган материалдарды жок кылууну талап кыла алабы?⁴⁰

Соттон өзүнчө турган ЕК Чоң сот палатасы Европа Кеңешине мүчө (ЕКга да мүчө болуп саналган) 28 өлкө үчүн милдеттүү эсептелген 2014-жылдагы чечимде мамлекеттик органдардын аталган байланыштан пайдаланышы үчүн төмөнкүлөр талап кылынарын көрсөттү:

Чечими маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн жана аларды пайдаланууну катуу чектөөгө багытталган соттун же көз карандысыз административдик органды алдын ала караштыруусу (бул ушул органдар алдын алуу, аныктоо же жазык өндүрүшү жол-жоболорунун алкагында берген негиздүү суроо-талаптан кийин тийиштүү милдеттерди аткаруу үчүн зарыл)⁴¹.

Бул чечим негизинен укук коргоо максаттары үчүн маалыматтарды сактоону талап кылуучу маалыматтарды сактоо жөнүндө ЕК директиваларынын мыйзамдуулугуна баа берүүнүн конкреттүү шарттарында кабыл алынгандыгын белгилей кетүү керек. Мындан тышкары, улуттук коопсуздук жана коопсуздук кызматтарынын ишмердиги бир кыйла даражада ЕК мыйзамдарынын алкагынан чыгат. Бирок Европа биримдигинин сот палатасы мындай ыйгарым укуктардын жүзөгө ашырылышы жеке турмушка болгон укукка ылайык келиши үчүн байланыш маалыматтарын пайдаланууга болгон суроо-талаптарды алдын ала көз карандысыз бекитүү талап кылынарын так көрсөтөт. Ушундай эле негиздемелер буга окшогон чараларды (мунун ичинен АУЕК 8-беренесине ылайык коопсуздук кызматтарына байланыштуу) кароодо да колдонулат.

35 Liberty and Others v. the United Kingdom [64].

36 Klass and Others v. Germany [56].

37 Lordachi and Others v. Moldova [51].

38 Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhev v. Bulgaria [85] [87].

39 Lordachi and Others v. Moldova [49].

40 Kennedy v. the United Kingdom [166] [167].

41 Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others [62].

Адам укуктарынын бузулушун иликтөө жана натыйжалуу укуктук коргоону камсыз кылуу

Мамлекеттер кишилердин укуктары бузулганда натыйжалуу укук коргоого кайрылуу мүмкүнчүлүгүн камсыздоого милдеттүү (Article 13 ECHR; Article 2(3) ICCPR; Articles 13 and 14 UNCAT).

Бул коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү экендиги анык, анткени көзөмөлдөөгө жооптуу бир же бир нече институттар адам укуктарынын бузулушу боюнча айыптоолорду иликтеп, жабыркагандардын укугун натыйжалуу коргоону камсыз кылууга тийиш. БУУнун Адам укуктары боюнча комитети адам укуктарынын бузулушу тууралуу арыздардын иликтенбегендигинин өзү МПГППны бузуу болуп эсептелерин билдирүү менен, натыйжалуу укуктук коргоону камсыз кылуу зарылдыгын ырастады (БУУнун Адам укуктары боюнча комитети 2004: § 15).

Кыйноолор боюнча айыптоолорго байланыштуу, UNCAT «сурак эрежелерин, нускамаларын, усулдары менен практикаларын, ошондой эле камакка алуунун, кармоонун жана камап коюунун каалагандай түрүнө тушуккан кишилерди камакта кармоо жана аларга мамиле кылуу эрежелерин» камтыган бир кыйла так талаптарды аныктайт⁴².

Коопсуздук кызматтарына адамдарды суракка алуу жана (же) кармоо уруксат берилген (же муну укуктук негиздерсиз жасаган) өлкөлөрдө бул милдеттенмелер аткарылары күмөн.

Коопсуздук кызматтарынын камакка алуу, сурак жүргүзүү жана кармоо сыяктуу ыйгарым укуктарга ээ болушу жакшы жосун эмес, ал эми кызматтар укук коргоочу иш-милдеттерге ээ болбосо, аталган ыйгарым укуктарды колдонууга уруксат берилбеши керек. Кызматтар мындай ыйгарым укуктарды колдонгон каалагандай жагдайда алар ошол эле иш-милдеттерди аткаруучу укук коргоо органдарына карата колдонулуучу стандарттарга шайкеш болушу жает⁴³.

АУЕК 13-беренесинде жана аны колдонуу практикасында коопсуздук кызматтары тарабынан адам укуктарынын бузулушун иликтөөгө жана жоюуга ушундай эле талаптар коюлат. Мындан тышкары, Сот адамдын 3 же 5-беренелердин бузулушуна байланыштуу коопсуздук кызматтарына (же дагы башка каалагандай мамлекеттик органга) далилдүү доосу болсо, натыйжалуу расмий иликтөөнү талап кылуу үчүн тийиштүү беренени 13-берене менен чогуу окуу керек деп тыянак чыгарды⁴⁴. Бул эмне болгондугун билүү, далилдерди сактоо, жабырлануучуга иликтөөгө иш жүзүндө катышууга уруксат берүү, аткаруу бийлигинен каалагандай иликтөөнү көз карандысыз кылуу үчүн орчундуу аракеттерди талап кылат⁴⁵.

42 БУУнун Кыйноолорго жана башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамиленин же жазанын түрлөрүнө каршы конвенциясы, 1984-ж. 10-декабрь (1987-ж. 26-июнда күчүнө кирген) 11-12-беренелери.

43 БУУ 2010а: практикалык усулдар 27-28; International Commission of Jurists 2009: 89.

44 Assenov and Others v. Bulgaria [102]; El Masri v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia» [182] [242].

45 Assenov and Others v. Bulgaria [102-103]; El Masri v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia» [182-184].

Кийлигишүү менен байланышкан жашыруун иш-чараларды жүргүзүүдө натыйжалуу укуктук коргоо концепциясы ушундай эле мазмунга ээ болбой тургандыгын Сот эчак моюндаган, анткени мындай чаралардын натыйжалуулугу алардын купуя сакталышына жараша болот. Ошол себептүү Сот тымызын аңдуу чаралары улантылып жатса же алар тууралуу кишиге бөлөк мыйзамдуу негиздерде кабарланбаган болсо, укуктук жактан коргоо аталган жагдайларда канчалык мүмкүн болсо, ошончолук таасирдүү болууга тийиштигине ынанды⁴⁶. Бирок Сот адамга аңдууга алынгандыгын кабарлоо мүмкүн эместиги көзөмөл органына арыздануу мүмкүнчүлүгүнө бөгөт болбошу шарт деген тыянак чыгарды. Бардык иш-чараларды жүргүзүүгө кепил болуу үчүн мындай орган арыздануучуга маалымдабай туруп иликтөө жүргүзүүгө жөндөмдүү болууга тийиш⁴⁷. Кишиге иш-чаралар жөнүндө белгилүү болор замат ага кабарлоо боюнча юридикалык талаптын негизинде же башка жол менен ал натыйжалуу укуктук коргоону камсыздоого жөндөмдүү органга кайрылуу укугуна ээ болушу абзел⁴⁸.

Аңдуу чараларына көзөмөл жүргүзүү боюнча жогоруда сыпатталган талаптардай эле, арыздарды иликтөөгө жана укуктук коргоону камсыз кылууга жооптуу орган сот органы болсун деген талап жок. Ошого карабастан, укуктук коргоонун натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн мындай органдар жетиштүү ыйгарым укуктарга жана жол-жоболук кепилдиктерге ээ болушу зарыл.⁴⁹ Ошону менен бирге органдын юридикалык милдеттүү укук коргоо чараларын киргизүүгө ыйгарым укуктары бар (сунуштар эмес) же жок экендигин 13-берененин алкагында анын натыйжалуулугун баалоого жараша болот⁵⁰. Файлдарды жок кылууга же чогултулган маалыматты өчүрүүгө буйрук берүү ыйгарым укуктары орчундуу коштоочу жагдай болуп эсептелет⁵¹. Натыйжалуу укуктук коргоого баа берүүдө ар кайсы органдар бере алгыдай колдонуудагы укук коргоо чараларынын жыйындысын⁵² эске алуу шарт.

3.2. Милдеттүү эмес сунуштар жана принциптер

Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүчү эл аралык жана европалык актылардын улам өсүп жаткан кеңири топтому бар. Көзөмөлдөөгө тиешеси бар милдеттүү «катуу укук» принциптери кыйла аз болгону менен, милдеттүү эмес сунуштар коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү тутумун иштеп чыгуу, күчөтүү жана байкоонун тактама негиздерин түзөт. Аталган бөлүктө каралган көпчүлүк документтер алар олуттуу эл аралык институттар тарабынан чыгарылгандыгын жана «кыялдарга» эмес, мыкты тажрыйбага негизделгендигин эске алганда, бир далай салмакка ээ. Бул бөлүктө принциптердин ар бир топтомунун бир катар негизги жоболору жана инновациялар каралган.

46 *Klass and Others v. Germany* [69].

47 *Klass and Others v. Germany* [69].

48 *Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden* [117]. Ошондой эле кар: Venice Commission 2007: § 129.

49 *Klass and Others v. Germany* [67]; *Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden* [117]; *Leander v. Sweden* [83].

50 *Leander v. Sweden* [82].

51 *Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden* [120]; *Kennedy v. the United Kingdom* [167].

52 *Klass and Others v. Germany* [72]; *Leander v. Sweden* [77].

3.2.1. БУУнун атайын органдары жана Адам укуктары боюнча жогорку комиссары

БУУнун адам укуктары боюнча Кеңеши 2009-жылы террорчулук менен күрөшүүдө адам укуктарын коргоо жана колдоо боюнча атайын баяндамачыга «атайын кызматтардын мыйзам чыгаруучу жана институционалдык негиздерине жана алардын ишмердигине көзөмөл жүргүзүлүүчү чараларга карата колдонулуучу оптималдуу практикалык усулдардын топтомун» даярдоону тапшырды» (БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши, 2009; БУУ 2010а). Ал көп тараптар (мунун ичинен чалгындын мурдагы жетекчилери, укук коргоочулар) менен кеңешүү, көп өлкөлөрдүн өкмөттөрүнүн пикирлерин эске алуу аркылуу иштелип чыккан. Бул принциптер кийинчерээк Европа парламенти жана Европа Кеңешинин Парламенттик ассамблеясы тарабынан жактырылган.

БУУ иргеп алган топтомго парламенттик, соттук, аткаруучу жана ички көзөмөл менен контролдоого кошумча атайын көзөмөл (аталган баяндамада эксперттик көзөмөл деп аталат) ж.б. жүргүзүү боюнча мазмундуу сунуштар камтылат. Бул топтомдо милдети чалгындоо ведомстволору тарабынан персоналдык маалыматтарды пайдаланууну текшерүү жана ушул маселелер боюнча доолорду алуу болгон көзөмөл органынын болушу зарыл экендиги да белгиленет (БУУ 2010а: практикалык усулдар 25-26).

Кызматтардын ар түрдүү ишмердигине көңүл буруу зарылдыгы тууралуу сунуштардын да мааниси чоң, мында көзөмөл жок дегенде буларды камтууга тийиш:

- ▶ мыйзамга шайкештик;
- ▶ ишмердигинин натыйжалуулугу жана таасирдүүлүгү;
- ▶ каржылары; жана
- ▶ алардын административдик практикалары (БУУ 2010а: практикалык усул б).

Акырында, кызматташуунун дүркүрөп өнүгүп, мындай кызматташтыктын адам укуктары үчүн кесепеттери да күчөп жаткандыгын эске алуу менен, көзөмөл органы чет элдик чалгындоо кызматтары менен коопсуздук кызматтарынын ортосундагы кызматташууну (кызматташуу тууралуу келишимди да) көзөмөлдөй алышы үчүн сунуштар иштелип чыкты (Born, Leigh and Wills, жарык көрүүгө даярдалып жатат).

2014-жылы БУУнун адам укуктары жана террорчулук боюнча атайын баяндамачысы текши аңдууга көзөмөл жүргүзүү боюнча төмөнкүлөрдү камтыган сунуштарды берди.

- ▶ Көзөмөл жүргүзүүчү көз карандысыз орган улуттук мыйзамдарды эле эмес, эл аралык укук коргоочу укуктун зарылдык жана шайкештик (пропорционалдуулук) талаптарын көңүлгө тутуу менен аңдууга (мунун ичинен текши аңдууга) уруксат берүү укугун алууга тийиш.
- ▶ Интернетте жеке турмушка болгон укугу бузулушу ыктымал болгондо айрым кишилердин натыйжалуу укуктук коргоодон пайдалануу зарылдыгы. Мындай арыздарды кароого жооптуу органдар ар түрдүү форма-

ларга ээ болушу мүмкүн. Бирок алар бардык тийиштүү маалыматтардан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө жана зарыл ресурстарга ээ болуп, укук коргоонун милдеттүү чаралары жөнүндө буйрук бере алганы оң (БУУ 2014: §§ 48-50 and 61). Көзөмөл органдарынын формасы эмес, мазмуну мааниге ээ деген мындай ырастоо ар кандай конституциялык (укуктук) өлкөлөргө карата колдонуу принциптерин иштеп чыгуу үчүн зарыл жана бул БУУ топтомунда кабыл алынган ыкмага туура келет.

2013-жылкы сөз эркиндиги боюнча БУУнун сунуштары андан ары илгерилеп, байланыш жолдорун аңдууну сот органынын көзөмөлүндө гана жүргүзүүгө чакырат (БУУ 2013: § 81). Прецеденттик укуктун негизинде иштелип чыккан АУЕК талаптарына караганда бул кыйла күчтүү (жогоруну кар.) Франк Ла Рю (Frank La Rue) дагы менчик компаниялардын байланыш маалыматтарынын мамлекеттик (мунун ичинде коопсуздук кызматтарына) ведомстволорго берилишин көзөмөл жүргүзүүчү көз карандысыз орган же сот байкоого алышын сунуш кылган (БУУ 2013: § 86).

Адам укуктары боюнча Европа Кеңешинин Комиссары 2014-жылы баяндама жарыялап, анда уруксат берүү процесси «коомдук кызыкчылыктарды коргоо позициясын» камтышы керек деп сунуш кылган. Кеп болочоктогу аңдуу объектисинин таламын талашуу үчүн дайындалган жактоочулар тууралуу жүрүүдө (БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы, 2014: § 38).

БУУнун Башкы Ассамблеясы

БУУнун Башкы Ассамблеясы, 2014-ж. мамлекеттерди төмөнкүлөрдү аткарууга чакыруу менен Сноудендин ашкерелөөсүнө жооп кылды:

мамлекеттердин кабарларды аңдууга, аларды кармап калууга жана жеке маалыматтарды чогултуу жагынан тийиштүү учурларда ачык-айкындыкты камсыз кылууга жөндөмдүү соттук, административдик жана (же) парламенттик көз каранды эмес, натыйжалуу жана тийиштүү ресурстар менен камсыз болгон жана калыс жаңы ички механизмдерди түзүү же мурдагысын пайдалануу; мыйзамсыз же жөнү жок аңдуунун натыйжасында жеке турмушуна кол тийбестик укугу бузулган кишилерге адам укуктары жаатындагы эл аралык укуктук милдеттенмелерге ылайык, укук коргоонун натыйжалуу каражаттарынан пайдалануу мүмкүнчүлүгүн берүү (БУУнун Башкы Ассамблеясы, 2014: § 4).

3.2.2. Европа Кеңешинин Венеция комиссиясы

Европа Кеңешинин Венеция комиссиясы улуттук коопсуздук кызматтарына демократиялык көзөмөлдү камсыз кылуудагы мааниси чоң. 1998-ж. Венеция комиссиясынын ички коопсуздук кызматтары тууралуу баяндамасы эл аралык уюм тарабынан бул темада даярдалган биринчи документ болду (Venice Commission 1998). 2007-ж. ар тараптуу баяндамада Венеция комиссиясы көзөмөл жүргүзүүнүн ар түрдүү формалары менен үлгүлөрүн толук талдоого алган. Баяндама ички, парламенттик, соттук жана эксперттик көзөмөлдүн кеңири анализин камтыйт.

Венеция комиссиясы жетекчиликтин төмөнкү звеносун, жетекчиликтин деңгээлинде кийлигишүү чаралары менен байланышкан уруксат алууга суроо-та-

лаптарды милдеттүү бекитүү жол-жоболорунун жана адам укуктары менен демократиялык баалуулуктардын окутуп-үйрөтүлүшүн көзөмөлдөөнү камтыган коопсуздук кызматтарында ички көзөмөл жүргүзүүнүн натыйжалуу чаралары зарыл экендигин аныктады (Venice Commission, 2007: §§ 131-133). Ал эми парламенттик көзөмөл жаатында Венеция комиссиясы комитеттин мүчөлөрүн парламент (аткаруу бийлиги эмес) тандап, ар кайсы партиялар көрсөтүлүшүн жана кесипкөй адистердин колдоосун камсыздоону сунуш кылат (ошондо, §§ 21, 24).

Сот көзөмөлү жаатында Венеция комиссиясы коопсуздук маселелери боюнча атайын даярдыкты жана уруксат алуу жол-жоболору нугунда алдыдагы аңдуу объектилеринин таламын талашуучу атайын жактоочуларды дайындоо мүмкүнчүлүгүн иликтеп-үйрөнүүнү сунуштайт (ошондо, §§ 28, 31). Эксперттик көзөмөл органдарына берилүүчү сунуштардан: алардын мүчөлөрүн дайындап, отчетторун кабыл алууну парламент (аткаруу бийлиги эмес) жүргүзсүн, өкмөттүн отчетторду көзөмөлдөшүнө жол берилбесин (ошондо, § 34).

Ошондой эле даттанууларды кароо иш-милдеттерин бир кыйла кеңири көзөмөл жүргүзүү иш-милдеттеринен бөлүү сунушу берилди (ошондо, § 247). Акырында, баяндамада көзөмөл жүргүзүүнүн механизмдери кагазда эле калбай, ишке ашырылып, талданышы керектиги эскертилген (ошондо, § 260). Талдоону кантип жүргүзүү боюнча сунуштар берилбеген.

2015-ж. Венеция комиссиясы Сноудендин ашкерелөөсүнө байланыштуу өз баяндамасын жаңылады (Venice Commission, 2015). Баяндамада ылгабай аңдууда жана мета-маалыматтарды пайдаланууда колдонуу үчүн ылайыкталышы мүмкүн болгон көзөмөл жүргүзүүнүн чектөөлөрү менен механизмдери боюнча тактама сунуштар камтылат. Венеция комиссиясы эки баскычта чектөөлөрдү киргизүү зарылдыгын өзгөчө белгиледи.

- ▶ Текши аңдууда чогултулган материалдардан иргеп алынуучу маалыматты аныктоо үчүн жөндөгүчтөрдү тандаганда. Муну сот органы чече алганы менен, сунушка ылайык бул милдетти эксперттер менен судьялардан турган тышкы аралаш орган жакшыраак орундайт, анткени бул укуктук баа берүүнү гана эмес, (тышкы) саясий жана техникалык түшүнүктөрдү да камтыйт.
- ▶ Серепчилер ылгабай аңдуу жолу менен чогултулган жана жөндөгүчтөрдүн – минимизация процессинин жардамында иргелген маалыматты сактоо керекпи-жокпу деген чечим кабыл алганда.

Венеция комиссиясы бул иш-милдеттен кийин тышкы орган көз салышын сунуш кылат (Venice Commission, 2015: §§ 46-48, 120-121)

Европа Кеңешинин парламенттик ассамблеясы (ЕКПА)

ЕКПА дагы комитеттердин резолюциялары, сунуштары жана отчеттору түрүндө коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү принциптерин сунуш кылды. Аларды жашыруун кармоо, кармап берүү, текши аңдуу жана мамлекеттик сыр жаатындагы укуктук маселелер жана адам укуктары боюнча комитеттин ишинин негизинде туюнтууга болот. Европадагы 47 өлкөнүн парламентарийлеринин жыйыны катары ЕКПА өзүнүн сунуштарында бардык парламенттерге ко-

опсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүчү атайын комитеттерди түзүүнү сунуш кылып, парламенттик көзөмөлдү күчөтүү зарылдыгына көңүл бурду⁵³.

Ассамблея парламенттик комитеттер үчүн алардын иш-милдеттерди аткаруусуна керектүү болгон бардык маалыматтардын жеткиликтүү болушун жана мындай материалдарды алуу үчүн так тергөө ыйгарым укуктарын тастыктап, атайын жана туруктуу парламенттик комитеттердин маалыматтарды пайдаланышына өзгөчө маани берди (ЕКПА, 2013: § 9). Укук маселелери жана адам укуктары боюнча комитет резолюциянын жакында иштелип чыккан долбоорунда коопсуздук кызматтарынын (чалгындоо кызматтарынын) ортосундагы кызматташууга тийиштүү маалыматты, булак тараптан көзөмөлдөө принцибине карабастан, жеткиликтүү кылуу (жана кароо укугун камсыздоо) үчүн көзөмөлдөө механизмдеринин болушу зарылдыгын белгиледи⁵⁴. Чет элдик өнөктөштөрдөн алынуучу (берилүүчү) маалыматтын өлчөмүн эске алганда, мунун мааниси чоң⁵⁵.

Ассамблея катышуучу өлкөлөргө парламенттик комитеттер тарабынан жарыяланган маалыматтар жаатындагы талаш-тартыштарга байланыштуу арбитраж үчүн жарышуу жол-жоболорун да иштеп чыгууну (жана коопсуздук кызматтарына тиешелүү иштерди сот органдарынын иликтөөсүн) сунуштады (ЕКПА, 2011: § 13). Көзөмөл органдарынын ачык-айкындыгынын бул бөтөнчө жагдайы бөлөк принциптерде камтылбагандыктан, баалуу толуктоо болуп саналат, анткени көзөмөл боюнча комитет эмнени жарыяласа болорун жана аткаруу бийлиги менен ар кандай талаш-тартыштар кантип чечилүүгө тийиштигин аныктоо көбүнчө кыйын болот. Ассамблеянын 2005-жылкы сунуштамасы эң инновациялык сунуштама болду окшойт. Ал боюнча министрлер комитети полиция адебинин Европа кодексине окшош коопсуздук кызматтары үчүн адеп кодексин кабыл алууга тийиш эле (ЕКПА, 2005: § 10.i.e). Аталган сунуштама ишке ашпаганы менен, ал кайра караганга татыктуу изги ниет бойдон калууда.

ЕКПAnын мурдагы мүчөсү Дик Марти БУУнун жогоруда айтылган топтомунда (БУУ 2010a) жана Венеция комиссиясынын 2007-ж. коопсуздук кызматтарына демократиялык көзөмөл жүргүзүү тууралуу баяндамасында чагылдырылган принциптерди колдоо үчүн өзүнүн соңку баяндамасын пайдаланды (Marty, 2011: §§ 48-49). Марти көзөмөл органдарына коопсуздук кызматтарынын ишмердигин текшерүүгө (атүгүл өкмөт мындай текшерүүгө каршы чыкса да) так тергөө ыйгарым укуктарын берүүнү да сунуштады. Мындан тышкары, көп айтылып жүргөндөй, көзөмөл органдарын каржылык жактан толук камсыз кылып, алардын аткаруу бийлигинен толук көз карандысыздыгына да жетишүү керектигин белгиледи (Marty, 2011: § 55).

Адам укуктары боюнча Комиссар

Адам укуктары боюнча комиссар да текши аңдууну ашкерелөөгө жооп кылып, коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү жаатында сунуштарды берди.

Ал демократиялык көзөмөл жүргүзүүнүн натыйжалуу тутумун түзүү үчүн ко

53 ЕКПА 2011: § 13; ЕКПА 2005: § 10.i.b.

54 Аталган принципке ылайык маалымат чыккан кызмат бул маалыматты кимге берүүнү аныктоо укугуна ээ.

55 Omtzigt 2015; LAHRC 2015: § 17.2.

опсуздук кызматтарында адам укуктарын сыйлоо маданиятын калыптандыруунун маанилүүлүгүнө басым жасады (Commissioner for Human Rights 2014a: 22). Бул, Венеция комиссиясы белгилеп өткөндөй, ички башкарууга жана көзөмөлгө көңүл буруу менен байланышкан. Комиссар ар кайсы өлкөлөргө барганда, коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнүн укуктук негизи аңдуунун жаңы технологияларын камтышы шарт деген билдирүүсүн камтыган сунуштарды берди (Commissioner for Human Rights 2014c: 71-72). Бул өтө орчундуу сунуш, анткени көзөмөл жүргүзүүчү айрым органдар эмне үчүн текши аңдуу жана хакерчилик менен байланышкан маселелерди чечүүгө умтулгандыгынын себеби алар коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөл жүргүзүү үчүн колдонулуучу жаңы технологияларды өздөштүрө элек.

Башкы катчы

Европа Кеңешинин институттарынын иш-аракеттерин Европа Кеңешинин мурдагы Башкы катчысы Терри Дэвис (Terry Davis) толуктап, 2006-ж. ал дагы көзөмөл жүргүзүү боюнча сунуштарын берди. Бул Европадагы жашыруун камакка алуулар жана кармап берүүлөр тууралуу кабарлардан кийин болду. Дэвис чет элдик кызматтардын ишмердиги (Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн аймагында) көзөмөл органдары тарабынан жетиштүү текшерилбей жаткандыгын белгиледи⁵⁶. Ал муну кантип жүргүзүү керектигин тактап айткан жок, көзөмөл жүргүзүүнүн бул жагы мурда башка сунуштар менен принциптерде деле камтылган эмес эле.

3.2.3. Европа Бирлигинин Европарламенти

Текши аңдуу тууралуу 2014-ж. баяндамасында (European Parliament, 2014: §§ 74-79) жарандык эркиндик, Европарламенттин сот акыйкаттыгы жана ички иштер боюнча комитети (LIBE Комитети) улуттук деңгээлде көзөмөл жүргүзүү боюнча сунуштарды берди (European Parliament, 2007). Комитет көзөмөл жүргүзүүнүн парламенттик жана (же) эксперттик органы тарабынан «мазмундук көзөмөл жүргүзүүгө» чакырды. Эксперттик көзөмөлдүн мындай чакырыгы көзөмөлдү парламент же сот тарабынан эле эмес, бир кыйла ар тараптуу жүргүзүү керек деген түшүнүккө карай жылыш болгондугун ырастайт. Электрондук байланыш каражаттарын текши аңдууга көзөмөл жүргүзүүнү коштоочу көйгөйлөрдү эске алып, комитет көзөмөлчүлөргө жетишерлик техникалык мүмкүнчүлүктөрдү, билимдер менен ресурстарды берүү зарылдыгына көңүл бурду. Ошол себептүү катышуучулар көзөмөл органдарына иликтөө жүргүзүү үчүн объектилерге баруу ыйгарым укугун берүүгө чакырышты.

Европарламенттин жарандык эркиндик, сот акыйкаттыгы жана ички иштер боюнча комитети да көзөмөл органдары коомчулукка отчет түрүндө маалымат берип турушу керек деп сунуш кылды. Бул өтө маанилүү, анткени коомчулукка кызматтардын ишин түшүндүрүүдө жана зарыл болгон жерде коомчулуктун ишеничин бекемдөөдө көзөмөлчүлөр негизги ролду аткарат. Акырында, парламентарийлер аңдууга көзөмөл жүргүзүү жаатында алдын ала жана кийинки көзөмөл жүргүзүүнүн зарылдыгын белгилешти; бул Сот мамилесине да ылайык келет (European Parliament, 2014).

⁵⁶ Council of Europe 2006a: § 101(iv); Council of Europe 2006b: §§ 46 and 68.

Жарандык эркиндик, сот акыйкаттыгы жана ички иштер боюнча комитет мунун баарын жалпылап келип, БУУ жана Европа Кеңеши тарабынан сунушталган принциптер менен алгылыктуу практикалардын негизинде ЕКда көзөмөл жүргүзүүнүн эң зарыл стандарттарын иштеп чыгуу үчүн жогорку деңгээлдеги топту түзүүгө чакырды (European Parliament, 2014: § 77). Ушул эмгек жазылып жаткан кезде бул тууралуу маалымат болгон эмес.

«29-берене боюнча жумушчу топ»

Европа Бирлигинин колдоосунда курамына маалыматтарды коргоо боюнча улуттук комиссиялардын өкүлдөрү кирген «29-берене боюнча жумушчу топ» улуттук коопсуздук күчтөрүнүн аңдуу жүргүзүшүнүн нугунда персоналдык маалыматтарды коргоо боюнча европалык баалуулуктар декларациясын кабыл алды. Декларация маалыматтарды коргоонун улуттук органдарынын (DPA) катышуусунда аңдууга көз карандысыз жана натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү чакырыгын камтыйт (European Data Protection Authorities 2014: § 8). Андан мурдараак Жумушчу топ коопсуздук кызматтарынын маалыматтарды пайдалануусуна көзөмөл органынан башка маалымат коргоочу улуттук органдар көз салган мамлекеттерде «маалыматтарды коргоонун бир түрдүү жана макулдашылган принциптерин колдонууну камсыздоо үчүн ушул орган менен маалыматтарды коргоонун улуттук органынын ортосунда такай байланыш» болуп турушун сунуш кылды (Article 29 2014a: § 8). Мунун мааниси абдан чоң, анткени Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө маалыматтарды коргоо органдары коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзө жол албайт (төмөндө кар.), ошондуктан алардын коргоо жаатындагы тажрыйбасы маалыматтарды коргоо өтө татаал болгон тармакта колдонулбайт.

Персоналдык маалыматтарды пайдаланууга кайсы орган жооп бербесин, «29-берене боюнча жумушчу топ» алардын экөөнө тең өз демилгеси боюнча маселелерди иликтөөгө уруксат берүү жана даттанууларга жооп кылышы, ошондой эле өз чечимдерин аткарышы үчүн тийиштүү ыйгарым укуктарды берүү зарылдыгын белгиледи (Article 29 2014a: § 8, Recommendation B2). Акырында, «29-берене боюнча жумушчу топ» персоналдык маалыматтарды көз карандысыз көзөмөл жүргүзүүнү жөнөкөйлөтө тургандай тутумдаштырууну жана сактоону сунуштады (Article 29 2014b: § 11). Ошону менен бирге көзөмөлдүн натыйжалуулугу көзөмөл органдарынын ыйгарым укуктары менен ресурстарына гана эмес, мындай институттар менен коопсуздук кызматтары маалыматтарды жүргүзүүдө көзөмөлдөө менен отчеттуулукка кандай өбөлгө түзө алаарына да жараша болору таанылат. моюнга алынат.

3.2.4. Жарандык коом демилгелери

Жарандык коом демилгелери коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү жаатындагы эл аралык принциптердин бир катар орчундуу топтомдорун иштеп чыгууга алып келди.

Цване принциптери

Улуттук коопсуздуктун глобалдык принциптери жана маалыматка болгон укук (Цване принциптери, Global Principles on National Security and the Right

to Information, Tshwane Principles) 2013-ж. бүткүл дүйнө боюнча 50дөн ашуун серепчи катышкан (мунун ичинен коопсуздук тармагынын көп сандаган адистери) Ачык коомдун укуктук демилгесинин колдоосунда иштелип чыккан (Open Society Justice Initiative, Open Society Foundations 2013). Цване принциптери коопсуздук тармагына көзөмөл жүргүзүүчү органдар (мунун ичинен коопсуздук кызматтары) үчүн маалымат жеткиликтүүлүгүн камсыздоо тууралуу толук көрсөтмөлөрдү камтыйт. Көзөмөлчүлөр алардын мыйзамдуу милдеттерин аткаруу үчүн зарыл болгон бардык маалыматтарга ээ болуу принцибинен баштап принциптер көзөмөлдөөчүлөр үчүн жеткиликтүү болгон маалыматтын (материалдардын) түрлөрү, мындай жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн зарыл болгон тергөө ыйгарым укуктары, каржы жана адам ресурстары; жана көзөмөлгө алынуучу маалыматтарды коргоо чаралары тууралуу толук көрсөтмөлөрдү камтыйт (Open Society Foundations 2013: Principles 32, 33, 35). Цване принциптери көзөмөл органдарынын отчеттору жана ишмердик чөйрөсү, мунун ичинен баяндамалардын ачык версияларына муктаждык жана арыздарды кароо жол-жоболорунун жалпы жеткиликтүүлүгүн камсыздоо механизмдери жөнүндө да толук көрсөтмөлөрдү камтыйт (Open Society Foundations 2013: Principle 34).

Цване принциптери бийлик органдарынын (коопсуздук кызматтары менен алардын көзөмөл органдарынын) маалыматтарын коомчулукка жеткиликтүү кылуу тууралуу тактама сунуштары менен белгилүү. Коопсуздук кызматтарына бейформал, атап айтканда, ЖМК жана БӨУлар тараптан көзөмөл жүргүзүлүшү үчүн төмөнкү көрсөтмөлөр өзгөчө маанилүү.

- ▶ Бийлик органдары мыйзамдуу кызыкчылыктарга, мунун ичинен улуттук коопсуздукка да келтирилүүчү конкреттүү зыянды алдын алуу жана аныктоо үчүн зарыл болгон мыйзамда аныкталган чектөөлөрдү эске алуу менен суроо-талап боюнча маалымат берүүгө милдеттүү.
- ▶ Эгер өкмөттөр чектөөлөрдүн мыйзамдуу аныкталгандыгын жана демократиялык коомдо улуттук коопсуздуктун мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн зарылдыгын тастыктай албаса, улуттук коопсуздук түшүнүгүнө шылтап, маалыматка болгон укукка чектөө киргизгенге болбойт.
- ▶ Бийлик органынын жөн эле зыян келүү коркунучу бар деп эсептегени жетишсиз; бийлик өз позициясын ырастоо үчүн конкреттүү жана негиздүү себептерди көрсөтүүгө тийиш.
- ▶ Маалымат берүүдөн баш тартышканда маалымат сураган адам же уюм баш тартуу же суроо-талап менен байланышкан маселелерди көз каранды эмес орган тарабынан тез жана арзан каратуу укугуна ээ (Open Society Foundations 2013: Principles 1-5, 26).

Цване принциптерин жарандык коом сунуштаса да, Европада алардын салмагы чоң, анткени ЕКПА резолюциясында колдоо таап, Европарламент дагы бул принциптерди жогору баалады⁵⁷.

---

57 ЕКПА 2013: §§ 7-8; European Parliament 2014, § 77.

Оттава принциптери

Террорчулук менен күрөшүү жана адам укуктарынын Оттава принциптери (Ottawa Principles on Anti-terrorism and Human Rights) адам укуктары жана террорчулук менен күрөшүү боюнча эксперттер тобу тарабынан 2006-ж. иштелип чыккан.

Бул принциптер коопсуздук кызматтарындагы, мунун ичинен аткаруу бийлигиндеги; көзөмөл жүргүзүүнүн көз каранды эмес органындагы; мыйзам чыгаруу бийлигиндеги; соттук текшерүүдөгү; адам укуктары, маалыматтарды коргоо, маалымат жана аудит эркиндиги институттарындагы; ошондой эле жарандык коомдогу коопсуздук кызматтарынын ишине карата ички көзөмөл чараларына плюралисттик мамиле кылууга чакырат (Ottawa Principles 2006: 9.1.1).

Оттава принциптеринде көзөмөл тутумунун милдеттеринин, мунун ичинен укукка шайкештикти; натыйжалуулукту; ачык-айкындыкты; мыйзамдуулукту жана отчеттуулукту камсыз кылуу принциптеринин саналып өтүшү өзгөчө мааниге ээ (Ottawa Principles 2006: 9.1.2).

Оттава принциптеринде көзөмөлдөө тутумунун өзөк элементи катары көз каранды эмес кароочу органдын (т.а. парламенттик эмес эксперттик институттун) зарылдыгы каралган. Аларга ылайык, мындай орган жок дегенде коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин укуктуулугун (мыйзамдуулугун) караштырып, арыздарды кароо ыйгарым укуктарына ээ болушу керек (Ottawa Principles 2006: 9.3). Башка көптөгөн сунуштардай эле, бул принциптер боюнча көзөмөлчүлөр тийиштүү ресурстарга, маалымат жеткиликтүүлүгүнө жана тергөө ыйгарым укуктарына, ошондой эле отчетторду берүү укугуна ээ болушу зарылдыгына көңүл бурулат (Ottawa Principles 2006: 9.1.5, 9.3.3.b, d).

Зарылдык жана шайкештик принциптери

Байланыш жолдоруна байкоо жүргүзүүдө адам укуктарын колдонуунун 2013-ж. жеке турмуш жана коопсуздук жаатында алдыңкы эксперттер тарабынан иштелип чыгып, 400 ашуун БӨУ жана илимий мекемелер тарабынан колдоо тапкан эл аралык принциптерде (International Principles on the Application of Human Rights to Communications Surveillance) учурдагы эл аралык укуктук стандарттарды санариптик байкоо жүргүзүүгө колдонуу боюнча сунуштар берилген. Көз каранды эмес көзөмөл органына «анын ачык-айкындык милдеттенмелерине ылайык байланыш жолдоруна байкоо жүргүзүүнүн усулдары менен ыйгарым укуктарын колдонгондугу жана алардын масштабы тууралуу мамлекет толук жана так маалыматты жарыялай тургандыгын же жарыялабастыгын баалоо... жана байланыш жолдоруна байкоо жүргүзүү жаатындагы мезгилдик баяндамалар менен дагы башка маалыматтарды жарыялоо» укугун берүүгө чакыруу коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүнүн эл аралык принциптерине орчундуу толуктоо болуп эсептелет⁵⁸. Ошентип, көзөмөл органдары коопсуздук кызматтарына ишенимди жаратуу (калыбына келтирүү) үчүн өтө маанилүү болгон коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин ачык-айкындыгын камсыз кылууда олуттуу роль ойной тургандыгы таанылды.

⁵⁸ <https://en.necessaryandproportionate.org/text, Principle 10>.

4-БАП

ЕВРОПА КЕҢЕШИНЕ МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ УЛУТТУК ПРАКТИКАЛАР

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөр өздөрүнүн коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөө түзүмүнө жана ишке ашырууга ар түрдүү ыкмаларды колдонушат. Бул бапта көзөмөл жүргүзүүгө: (i) парламенттик комитеттер, коопсуздукка (чалгынга) эксперттик көзөмөл жүргүзүү органы жана акыйкатчылар менен маалыматтар маселелери боюнча ыйгарым укуктуулар сыяктуу бир кыйла кеңири юрисдикцияга ээ болгон институттар, (ii) көз каранды эмес көзөмөл институттары, сотко окшош органдар, сот органдары тарабынан колдонулуучу улуттук ыкмалар каралат.

Саясий аткаруу бийлигинин ролуна жана коопсуздук кызматтарын ички көзөмөлдөө механизмдерине азыраак көңүл бурулат. Бул бап бейформал көзөмөлчүлөрдүн (жарандык коом менен ЖМКнын) ордун көрсөткөн бир катар мисалдар менен аяктайт.

Коопсуздук кызматтарына карата даттанууларды кароо тууралуу бир нече бапта сөз жүрөт, анткени Европа Кеңешине мүчө өлкөлөр бул иш-милдеттерди көзөмөл жүргүзүүчү ар кайсы органдарга ыйгарышкан. Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдө атайын суроо-талаптар маанилүү болгону менен, бул документте такай иштеген көзөмөл жүргүзүүчү туруктуу органдар гана каралат. Көзөмөл жүргүзүүчү улуттук бир бүтүн тутумдарды караштыруунун ордуна ар түрдүү өлкөлөрдөн мисалдар алынды. Бул мамилелер менен алдыңкы тажрыйбалардын айырмачылыкттарын көрсөтүү үчүн жасалды.

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн биринин дагы көзөмөл жүргүзүү тутуму 5-бапта каралган эл аралык жана регионалдык жактан таанылган мыкты практикаларга ылайык келбейт. Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү тутумун уюштуруунун бир дагы алгылыктуу ыгы жок. Ар түрдүү конституциялык ченемдер, укуктук жана саясий тутумдар, тарыхый кырдаалдар Европа Кеңешинин аймагындагы ар кандай ыкмаларды шарттайт. Андыктан бөлөк өлкөлөрдүн тажрыйбасын териштирбей кабыл алуудан этият болуу шарт. Ошону менен бирге коопсуздук кызматтарынын ишмердигинде адам укуктарын кор-

гоо үчүн бир кыйла натыйжалуу деп эсептесе болгудай үлгүлөр менен практикалар бар экендиги шексиз. Бул мисалдар ушул бапта каралат.

4.1. Парламенттик комитеттер

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү боюнча же парламенттик комитет (комитетче) түзүлгөн (мисалы, Италия, Германия, Польшада), же бул иш-милдеттер бир кыйла кеңири ыйгарым укуктары бар комитетке, мисалы, ички иштерге, коопсуздук кызматына же коргоого тапшырылган (мисалы, Грузия жана Черногорияда). Көпчүлүк парламенттик комитеттер да мыйзам чыгаруу иш-милдетин аткарышы мүмкүн, бирок алар жөнүндө бул баяндамада айтылбайт.

Европа Кеңешинин аймагында коопсуздук кызматтарына парламенттик көзөмөл жүргүзүүнү жалаң коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөгөн бир комитетке тапшыруу салты байкалат. Айрым өлкөлөрдө көзөмөл жүргүзүү боюнча бир нече комитеттер түзүлүп, алардын ар бири конкреттүү коопсуздук кызматына жооп берет. Мисалы, Румыниянын парламентинде ички коопсуздук кызматтарына жана чалгындоо кызматтарына көзөмөл жүргүзүү боюнча өзүнчө комитеттер, ошондой эле милдети эки кызматтын тең иштеринин белгилүү жактарын камтыган коргоо комитети бар. Словакиядагы кырдаал да ушундай: анда Словакия маалымат кызматын жана Улуттук коопсуздук бюросун көзөмөлдөө боюнча өзүнчө комитеттер бар. Эмгектин мындай бөлүштүрүлүшү бир кыйла жогорку деңгээлдеги адистештирүүнү жана комитеттердин мүчөлөрүнүн тажрыйбасынын топтоштурулушун камсыздоого мүмкүндүк берет.

Экинчи жагынан алганда, мындай ыкманын кемчилиги – айрым маселелер (мисалы, коопсуздук кызматтарынын/чалгындоо кызматтарынын ортосунда маалымат алмашуу) эки же бир нече комитеттердин ыйгарым укуктарынын чектешкен жеринде арасат калуу коркунучу бар (Venice Commission, 2007: § 154), ошондуктан ресурстарды бир комитетти өнүктүрүүгө багыттаган оң болушу мүмкүн.

Көзөмөл жүргүзүүнүн ыйгарым укуктары жана чөйрөсү

Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө парламенттик көзөмөл комитеттеринин ыйгарым укуктары так белгиленген эмес, ошондуктан комитет коопсуздук кызматтарынын маалыматтарын гана көзөмөлдөй (текшере) алат. Мисалы, Францияда чалгындоо маселелери боюнча парламенттик делегациянын (Delegation Parlementaire au Renseignement) милдети ар түрдүү чалгындоо кызматтары менен коопсуздук кызматтарынын «жалпы ишмердигин жана усулдарын» көзөмөлдөө болуп эсептелет. Ал эми Германиядгы парламенттик көзөмөл органы (Parlamentarische Kontrollgremium) коопсуздук кызматтары менен чалгындоо кызматтарынын «ишмердигин» көзөмөлдөө милдетин аткарат⁵⁹.

Парламенттик көзөмөл комитеттеринин көпчүлүгү саясат, каржы жана кызматтарды тескөөнү, ошондой эле жүргүзүлгөн иш-чаралардын айрым өңүттөрүн да камтыган ар түрдүү маселелер менен алектенет (Wills and Vermeulen 2011: 92-95, 102-110, 115-116). Мыйзамдын сакталышын текшерүү – ушул жа-

⁵⁹ France 2007: Section 1.

аттардын баарындагы туруктуу милдет. Бирок айрым парламенттик комитеттер – мисалы, литвалык Сеймдин чалгындоо операцияларына парламенттик көзөмөл жүргүзүүчү комитети – коопсуздук кызматтар тарабынан конституциялык укуктар менен эркиндиктер сакталышын (башка маселелер менен катар) текшерүүчү атайын ыйгарым укуктарга ээ⁶⁰.

Ар кайсы парламенттик комитеттердин «тереңдете» көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү ар башка болгону менен, бул органдардын табияты ушундай – алардын көпчүлүгү ыкчам ишмердикти (мунун ичинен персоналдык маалыматтардын чогултулушун, алмашылышын жана пайдаланылышын) байма-бай жана так көзөмөлдөй албайт. Мындай мониторинг көбүнчө парламенттик эмес көз карандысыз органдар тарабынан жүргүзүлөт.

Мунун негизги себеби мындай текшерүүлөр көп убакытты алып, өтө бөтөнчө жана ресурстарды да талап кылгандыгында. Ошондуктан Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөр ыкчам ишмердикти, айрыкча персоналдык маалыматтардын колдонулушун жана жүгүртүлүшүн парламенттик көзөмөлдөө бир кыйла толук туруктуу көзөмөл менен толуктоону артык көрөт (төмөндө кар).

Көзөмөл жүргүзүүнүн убактылуу жагдайлары тууралуу айта турган болсок, Европа өлкөлөрүнүн парламенттик комитеттери окуяны көбүнчө болуп өткөндөн кийин, б.а. постфактум көзөмөл жүргүзүшөт. Америкалык практика такыр башкача – мында конкреттүү операциялар же программалар жөнүндө Конгресстин комитеттеринин шайланган мүчөлөрүнө алдын ала кабар берилет. Адам укуктары жана отчеттуулук ыңгайынан алганда, бул ишмердикти кийин да кароого туура келерин жана анда кызыкчылыктардын тирешүүсү пайда болушу мүмкүндүгүн эске алып, көзөмөл органдарын күн мурунтан тартуу жакшы эмес.

Даттанууларды кароо

Көзөмөл жүргүзүү боюнча айрым парламенттик комитеттер (мисалы, Польшада, Венгрияда жана Словакияда) коопсуздук кызматтарынын үстүнөн даттанууларды да кароого милдеттүү⁶¹. Бирок алар АУЕК талап кылгандай натыйжалуу укуктук коргоону камсыз кылары күмөн, анткени алар эреже катары аткарылышы милдеттүү болгон буйруктарды бере албайт. Саясий органдар адам укуктарынын бузулушу жаатындагы арыздардын калыс иликтенишин камсыз кыла алабы деген да суроо туулушу мүмкүн. Даттанууларды кароо саясатташып, башкаруучу партиялардын саясий жетекчиликтеги кесиптештерин калкалаого умтулгандыгы себептүү доочулардын чындыкка жетпей калуу коркунучу бар.

Эксперттик көзөмөл органдары менен мамиле

Көзөмөл жүргүзүү боюнча парламенттик комитеттер эксперттик көзөмөл органдарынын ишин мониторингдөө, башкача айтканда, көзөмөлчүлөргө байкоо салуу жагынан да маанилүү роль ойнойт (төмөндө кар.). Аталган роль иликтеп-үйрөнүүгө парламенттик комитеттердин убактысы, ресурстары же алардын натыйжалуулугун баалоого билими жетишпей калышы мүмкүн бол

⁶⁰ Lithuania 2002: Article 23.

⁶¹ Толугураак кар.: Forcese 2012: 189-190.

гон маселелерди кароо милдеттерин эксперттик көзөмөл органдарынын алдына коюуну⁶²; бул органдардын мүчөлөрүн дайындоону; аларда кызмат ыйгарым укуктары менен ресурстардын болушун камсыздоону; алардын отчетторун угууну жүргүзүүнү жана бул органдар тарабынан сунушталган сунуштарды жүзөгө ашырууну (же аткаруу бийлиги тарабынан жүзөгө ашыруунун камсыздалышын) камтышы мүмкүн. Мисалы, Норвегияда бул ролду Көзөмөл жана конституциялык түзүлүш маселелери боюнча туруктуу Стортинг комитети (Kontroll- og konstitusjonskomite)⁶³ аткарса, ал эми Нидерландыда экинчи палатанын чалгындоо жана коопсуздук боюнча комитети, курамы палатадагы саясий партиялардын жетекчилеринен турган атайын парламенттик комитет аткарат (Verhoeven 2011: 254-255).

Парламенттик көзөмөл комитеттеринин жашыруун маалыматтан пайдалануусу

Бардык парламенттик көзөмөл комитеттери жашыруун маалыматтан белгилүү даражада пайдалана алат, көпчүлүк учурларда парламенттин бөлөк мүчөсүнө караганда алар мындай маалымат менен кеңири таанышса болот (Wills and Vermeulen 2011: 117-121). Ар кайсы көзөмөл органынын так маалыматка болгон муктаждыгын анын мандаты аныктай тургандыгына карабай, көзөмөл боюнча парламенттик комитеттердин мыкты практикасында алар өздөрүнүн иш-милдеттерин аткарууга керектүү деп эсептеген бардык маалыматтардын жеткиликтүү болушу караштырылат, ал эми чектөөлөр (эгер алар болсо) мүмкүнчүлүккө жараша аз болушу шарт. Румыниядагы румын чалгындоо кызматына (ички коопсуздук кызматы) көзөмөл жүргүзүүчү Биргелешкен туруктуу комитет менен Латвиянын Улуттук коопсуздук комитети маалымат жеткиликтүүлүгү чектелбеген көзөмөл комитеттерине мисал боло алат⁶⁴. Мындан тышкары, парламенттик көзөмөл комитеттеринин маалыматтан пайдалануусу коопсуздук кызматтарынын жана (же) аткаруу бийлигинин күн мурунтан маалымат берүү милдети менен бекемделсе дурус болот.

Адам укуктарын коргоо үчүн жеке турмушка болгон укукка таасир этүүчү ишмердик тууралуу маалыматты алдын ала берүүнү талап кылуу өзгөчө маанилүү. Буга федералдык өкмөтү ар алты айда Бундестагдын көзөмөл органына аткарылган аңдуу иш-чараларынын тизмесин, менчик компаниялардан алынган маалыматтарды, Шенген келишиминин алкагында полиция маалымат тутумуна киргизилген кооптуу кабарларды жана чет элдик органдарга берилген персоналдык маалыматтарды берип турууга милдеттүү болгон Германия таасын мисалы болот⁶⁵.

Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөрдө парламентарийлерге, мунун ичинен парламенттик көзөмөл комитеттеринин мүчөлөрүнө кылдаттыкты талап

62 Мисалы, Сноудендин ашкерелөөсүнөн кийин Нидерландынын парламенти чалгындоо жана коопсуздук кызматтарын көзөмөлдөө боюнча голландиялык комитет (CTIVD), атап айтканда, голландиялык кызматтардын маалыматтарды текши чогултуу жана анын адам укуктары үчүн кесепеттерин кароосун талап кылды CTIVD 2014: 1.

63 Толугураак: Norway 2014: 5.

64 Кар. Wills and Vermeulen 2011: 128-129. Румынияда алдыдагы жана утурумдук операциялар тууралуу маалымат алууга чектөөлөр бар.

65 Germany 2001a: Section 14(1); Germany 1990b: Sections 8(a)(g), 17(3), 18(1)(a). Ошондой эле кар.: With and Kathmann 2011: 219-220.

кылуучу маалыматтарды, өзгөчө коопсуздук кызматтарынын операциялары жөнүндө маалыматтарды пайдалануу жагынан уруксат берлишинен улам чо-чулоолор бар.

Мындай чочулоолор поставторитардык өлкөлөрдө жана парламенттеринде жикчил саясий партиялардын өкүлдөрү шайланган өлкөлөрдө өтө көп кезде-шет. Мындай чочулоолордон арылуу үчүн ар кандай жол-жоболор иштелип чыккан, алардын ичинен эң кеңири тараганы – парламенттик көзөмөл коми-теттеринин сунуш кылынып жаткан мүчөлөрүн текшерүүнү талап кылуу жа-на алардын комитетте орун алганга чейин маалыматка уруксат алышы болуп эсептелет.

Бир катар себептерден улам бул практиканын да күңгөй-тескейи бар. Бирин-чиден, коопсуздук кызматтары өздөрүнүн болочоктогу көзөмөлчүлөрүн тек-шерishi мүмкүн жана бул аталган кызматтар (демек, аткаруу бийлигин да) парламенттик көзөмөл комитеттеринин мүчөлөрүнө иш жүзүндө тыюу салган абалга алып келет. Мындай кырдаал көзөмөл комитетине сынчыл маанайда-гы мүчөсүн дайындоого жол бербөө максатында пайдаланылышы ыктымал. Экинчиден, аткаруу бийлиги уруксат берүү жол-жоболору аркылуу шайлоо-чулар тарабынан шайланган парламент мүчөлөрүнүн ишине таасир этүү же чектөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болгондугуна байланыштуу бийлик бөлүштүрүүнүн бир кыйла кеңири маселеси жаралат. Эгер парламент мүчөлөрүн текшерүү зар-рыл болсо, коопсуздук кызматтарынын баяндамасы сунуштоочу мүнөздө бол-гону оң, ал эми парламентарийди комитетке дайындоо жөнүндө акыркы че-чимди парламент кабыл алат.

Мисалы, Венгрияда улуттук коопсуздук боюнча парламенттик комитет тек-шерүүнүн жыйынтыктарына карабай парламенттин мүчөсүнүн комитеттен орун алар-албастыгы тууралуу акыркы чечимди чыгарат (Foldvary 2011: 231). Акырында, текшерүү жол-жобосу коопсуздук кызматтары парламенттин бар-дык мүчөлөрүнөн жана бардык мүчөлөрү жөнүндө купуя персоналдык маа-лыматтарды алууга умтулуусун сөзсүз талап кылат. Кийин мындай маалымат кандай пайдаланылары жаатында, айрыкча коопсуздук кызматтары же саясий аткаруу бийлиги көзөмөл боюнча парламенттин тигил же бул мүчөсүнүн ма-милесине нааразы болгон кырдаалдарда, маселе жаралышы мүмкүн.

Европа Кеңешинин ар кайсы өлкөлөрүндө текшерүүгө альтернативалар бар. Германия менен Испанияда мыйзам чыгаруучу органдын колдоосуна (ишени-мине) күн мурунтан ээ болууга жөндөмдүү парламентарийлерди гана дайын-доого жана жашыруун маалыматтын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга тийиш болгон парламенттик көзөмөл комитеттеринин мүчөлөрүн тандоо иш-чарала-ры бекитилген. Эки өлкөдө тең парламенттик көзөмөл комитетинин мүчөлү-гүнө талапкер комитетке дайындалуу үчүн мыйзам чыгаруучу органдын ке-сипкөй көпчүлүгүнүн колдоосун алууга тийиш⁶⁶. Мындай колдоо алынгандан кийин уруксат талап кылынбайт.

Башка өлкөлөр парламенттик көзөмөл комитеттери жашыруун маалыматтар-дын айрым категорияларына гана (эгер буга кесипкөй көпчүлүктүн добушу бе-рилсе) уруксат алышын талап кылуу аркылуу маалыматты коргоо тууралуу чо-чулоо себептерин жоюуга аракет жасашты. Мисалы, италиялык парламентте

66 Sanchez Ferro 2011: 269; With and Kathmann 2011: 219.

республиканын коопсуздук комитетинин мүчөлөрү каалагандай мамлекеттик сырдын (башка учурда чалгындоо офицерлери жасаган мыйзам бузууларды иликтөөдө аларга ыкчам маалымат менен таанышууга уруксат бербегидей) чектелишин үчтөн экинин добушу менен жокко чыгара алат (Italy 2007: Article 31(9)). Ушул сыяктуу эле Венгриянын улуттук коопсуздук комитетинин мүчөлөрү (алар да уруксат алууга тийиш) эреже катары ыкчам усулдар тууралуу өтө орчундуу маалыматтардан пайдалана албайт, бирок тигил же бул иликтөөлөр үчүн мындай чектөөнү жокко чыгарууга үчтөн экинин көпчүлүгү менен добуш бере алат (Hungary 1995: Section 16(2)). Мындай чаралар комитеттин ишеничсиз мүчөлөрүнө өз алдынча маалыматты «кайырмакка илүү» мүмкүндүгүн бербегени менен, башкаруучу партиялар парламенттик көзөмөл комитеттериндеги өз позицияларын маалыматтын өтө маанилүү түрлөрүн колдонууга бөгөт коюу үчүн пайдаланып, ишмердикти изилдөөгө тоскоолдук кылышы мүмкүн.

Парламенттик көзөмөлдүн артыкчылыктары жана кемчиликтери

Коопсуздук кызматтарына парламенттик көзөмөлдүн негизги артыкчылыктарын төмөндөгүдөй жалпыласа болот. Биринчиден, шайланган өкүлдөр катары көзөмөлчүлөр өздөрүн шайлагандардын атынан коопсуздук кызматтарын текшерүү менен демократиялык мыйзамдуулуктан пайдаланышат.

Экинчиден, парламенттер мыйзам чыгаруу аркылуу бюджетти бекитүү таянычына, а кээде бюджетти бөлүштүрүү боюнча аткаруу бийлигинин же коопсуздук кызматтарынын адам укуктарын бузуучу саясатын же практикасын өзгөртүүгө таасир эткидей ыйгарым укуктарга ээ болот.

Акырында, жалпысынан парламентарийлер коопсуздук кызматтарын тескөө жана контролдоодогу аткаруу бийлигинин ролуна көзөмөл жүргүзүү жагынан мыкты позицияга ээ, анткени Европа Кеңешине мүчө көпчүлүк өлкөлөрдө парламент аткаруучуларды жоопкерчиликке тартуу боюнча конституциялык милдетке жана укукка ээ.

Парламенттик көзөмөл менен байланышкан дагы бир катар кемчиликтер бар⁶⁷.

Эң башкы кемчилиги – парламенттик комитеттердин мүчөлөрү бир эле учурда көптөгөн милдеттерди аркалап, коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүгө жетишерлик көңүл бура албай калышы мүмкүн. Бул парламенттик көзөмөл комитеттеринин коопсуздук кызматтарынын ишмердигин терең текшерүү жүргүзүү жөндөмүнө таасир этет, бул ыкчам ишмердиктин мыйзамдуулугун көзөмөлдөө үчүн айрыкча зарыл. Парламенттик көзөмөлдүн аны менен байланышкан экинчи белгиси – көпчүлүк учурларда парламентарийлердин коопсуздук кызматтары тууралуу билимдери жок. Буга убакыттын тартыштыгы кошул-ташыл болот, ал эми көпчүлүк өлкөлөрдө комитетке кыска мезгилде катышкан шартта тажрыйба топтоо мүмкүн эмес.

Бул кемчилик адам укуктарына тийгизген кесепеттерин толук баалоо үчүн түшүнүү зарыл болгон татаал технологияларды коопсуздук кызматтары улам кеңири колдонуп жаткандыгы менен күчөйт.

67 Толугураак кар.: Wills and Vermeulen 2011: 88-89; жана Farson 2012: 38-40.

Адам укуктарын коргоо жаатынан алганда парламенттик көзөмөлдүн эң орчундуу кемчилиги – коопсуздук кызматтарын текшерүү көзөмөл комитеттеринин саясатташуусуна алып келиши ыктымал⁶⁸. Парламентарийлер коопсуздук кызматтарынын мыйзамды сактоосун калыс текшерүү милдетин аткарууга дайым эле жарай беришпейт. Партиялык-саясий мүдөөлөр парламенттик көзөмөлчүлөрдү коопсуздук кызматтары менен саясий аткаруу бийлигин катаал текшерүүдөн калкалоого же көзөмөлдү коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин мыйзамдуулугун (натыйжалуулугун) камсыздоонун ордуна оппозиционерине ашкере саясий зыян келгидей жүргүзүүгө түртүшү мүмкүн. Атүгүл көзөмөл жүргүзүү боюнча комитеттерди оппозиция мүчөлөрү башкарса да, коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин саясий өңүттөн оңтойсуз жактарын текшерүүнү чектөө үчүн башкаруучу партиялар көзөмөл комитеттеринин көпчүлүгүн пайдаланышы ыктымал. Бул коопсуздук кызматтарын мурдагыдай эле башкаруучу саясий партиялардын (фигуралардын) таянычтары катары караган жана колдонгон өлкөлөрдө өтө көйгөйлүү маселе.

Мыйзамдын сакталышын баалоо – бул көзөмөл жүргүзүүнүн партиялык саясатка кызмат кылууга тийиш болгон тармагы эмес, атүгүл мындай комитеттерде саясий мунасага келүүгө умтулуу адам укуктарын натыйжалуу коргоого залакасын тийгизиши ыктымал⁶⁹.

Катыштыгы бар дагы башка парламенттик комитеттер

Бул бапта көзөмөл комитеттери каралса да, кээ бир өлкөлөрдө коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин айрым жактарына көзөмөл жүргүзүүчү тарыйгарым укуктуу комитеттер (комитетчелер) түзүлгөндүгүн белгилей кетүү керек. Атап айтсак, испан Кортестеринин жашыруун фондулары боюнча комитет жана немис Бундестагынын купуя комитети. Бул экөө тең коопсуздук кызматтарынын бюджетин (каржылоону) текшерүү үчүн жооп берет⁷⁰. Мындай каржылык көзөмөл адам укуктарын коргоо менен түз байланышпай тургандай сезилсе да, ортодо орчундуу ич ара байланыш бар, анткени каржылык практикалар көбүнчө программалардын же жалпы эле операциялардын укук ченемдүүлүгүн көрсөтөт.

Адам укуктарынын бузуучу ишмердик көбүнесе каржыга байланышкан из калтырып, аны талдоо мындай ишмердик тууралуу маалыматты ачыкка чыгарат.

Ыйгарым укуктары кууш бул комитеттерден тышкары көпчүлүк парламенттерде ыйгарым укуктары коопсуздук кызматтарынын саясатынын же ишмердигинин ар кандай өңүттөрүн камтыган башка дагы комитеттер бар. Британ парламентинин адам укуктары боюнча биргелешкен комитетинин иши буга жакшы мисал болот. Комитет террорчулукка каршы күрөш, соттордо жабык материалдардын колдонулушу, адам укуктарынын канааттандырылгы эмес абалына байланыштуу чет мамлекеттер менен мамиле кылууда адам укуктары жаатындагы милдеттенмелер сыяктуу жагдайларды тематикалык жактан бир кыйла кеңири иликтеп-үйрөнүү же мыйзам алкагында текшерүү нугунда коопсуз

68 Кар., мисалы: Marty 2011: § 45.

69 Commissioner for Human Rights 2013a: §12; БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын башкармалыгы 2014: § 38.

70 Толугураак кар.: Wills 2012a: 163-164; Sanchez Ferro 2011: 271.

дук кызматтарынын саясатын караштырды⁷¹. Аталган «жалпы» комитеттердин көзөмөл жүргүзүүсүндөгү негизги чектөө – көпчүлүк учурларда көзөмөл жүргүзүүнүн адистештирилген комитеттери сыяктуу аларда маалыматты пайдалануу укуктары жок, мындан тышкары, аларга коопсуздук жаатындагы көзөмөл комитеттеринин билимдери жетишпеши мүмкүн.

4.2 Көз карандысыз көзөмөл институттары

Коопсуздукка/чалгындоого эксперттик көзөмөл жүргүзүүчү органдар

Эксперттик көзөмөл органдары – булар коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү үчүн атайын түзүлүүчү парламенттик эмес органдар. Туруктуу эксперттик партиядан тыш көзөмөл жүргүзүүнүн баалуулугун таануу менен, Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн басымдуу бөлүгү коопсуздук/чалгындоо жаатында эксперттик көзөмөл жүргүзүүчү органдарды түзүп жатат. Мындай органдарга биринчи кезекте коопсуздук кызматтарынын ишмердиги менен саясатынын мыйзамдуулугун, атап айтканда, алардын укук коргоочу укукту сакташын кароо ыйгарым укугу берилген. Мисалы, Норвегия, Нидерланды жана Португалиядагы кырдаал ушундай⁷². Бирок бул эрежеден да четтөөлөр бар, алсак, абдан кеңири ыйгарым укуктарга ээ, коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин натыйжалуулугун жана коопсуздук кызматтарын ич ара координациялоого да укуктуу Бельгиядагы чалгындоо кызматтарына көзөмөл жүргүзүүчү туруктуу комитет (1-комитет) иштейт⁷³. Парламенттик кесиптештеринен айырмаланып, эксперттик көзөмөл органдарынын көңүлү негизинен же толугу менен коопсуздук кызматтарына (аткаруу бийлигинин бул кызматтарды тескөөсүнө эмес) бурулат.

Парламенттик көзөмөл комитеттеринен айырмаланып, эксперттик органдар иш жүзүндө туруктуу негизде иштейт. Бул жалпысынан алар парламенттик кесиптештерине караганда бир кыйла толугураак жана терең текшерүү жүргүзүүгө жөндөмдүү дегенди билдирет.

Туруктуу жана тынымсыз көзөмөл коопсуздук кызматтарынын ишинин мыйзамдуулугун мониторингдөө үчүн өзгөчө зарыл, анткени бул адатта өтө татаал, көп убакытты жана маңдай терди талап кылган жумуш. Эксперттик көзөмөл органдары бар өлкөлөрдө (мисалы, Нидерландыда, Бельгияда, Хорватияда, Норвегияда, Швецияда жана Португалияда) алар негизинен коопсуздук кызматтарын күнүмдүк текшерүү менен алектенип, коопсуздук кызматтарына сырттан көзөмөл жүргүзүүнүн башкы элементи болуп саналат⁷⁴.

71 Kap.: www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/joint-select/human-rights-committee/, accessed 28 March 2015.

72 Portugal 2004: Article 9(1); Norway 1995: s2; Netherlands 2002: Article 64(2).

73 Belgium 1991: Article 33; Ошондой эле кап.: <http://comiteri.be/images/pdf/engels/w.toezicht%20-%20l.control.pdf>; Committee I's website: <http://comiteri.be/>, both accessed 28 March 2015.

74 Portugal: www.cfsirp.pt/; толугураак кап.: www.ennir.be/portugal/intelligence-review-portugal-0, both accessed 28 March 2015.

Курамы

Эксперттик көзөмөл органдарынын адатта бирден бешке чейин мүчөсү болуп, аларга юридикалык (соттук) билимдүү кишилер дайыма катышат. Көбүнчө алардын мүчөлөрү – мурдагы судьялар, мурдагы прокурорлор жана мурдагы саясатчылар. Бул кишилер адатта текшерүүдөн өтүп, эң жогорку деңгээлдеги уруксат алышат. Эксперттик көзөмөл органы ыкмасынын маанилүү артыкчылыктарынын бири көзөмөлчүлөрдү (дайым эле практикада болбосо да, теорияда) алардын билимдери менен тажрыйбасына жараша тандап алууда турат. Көзөмөл боюнча парламенттик комитеттерде бул башкача болот.

Устав же кабыл алынган практика боюнча комитетке белгилүү билимдери жана тажрыйбасы бар кишилердин кириши талап кылынышы мүмкүн. Мисалы, Нидерландыда коопсуздук кызматтарына жана чалгындоого көзөмөл жүргүзүүчү комитет (CTIVD) өз курамына укук коргоо органдарынын мурдагы жогорку кызматта турган адамын жана юридикалык даярдыгы бар эки мүчөсүн киргизүү практикасын иштеп чыккан⁷⁵. Көзөмөл жана чалгын ишмердигинин саясий мүнөзүн таануу менен, айрым эксперттик органдарга, мисалы, Норвегиядагы чалгындоо, байкоо жүргүзүү жана коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүү боюнча комитет (EOS-Utvalget) укук коргоочулар менен бир катарда мурдагы парламентарийлерди жана министрлер киргизилет. Хорватияда өзгөчө алдыңкы ыкма кабыл алынган – алардын коопсуздук жана чалгындоо кызматтарына жарандык көзөмөл жүргүзүү боюнча Кеңеши саясат таанууда, укук менен электроникада илимий даярдыгы бар мүчөлөрдү киргизүүгө тийиш⁷⁶. Бул органдын мүчөлөрүнүн арасында жарандык коомдун көрүнүктүү ишмерлери жана укук коргоочулар бар. Көзөмөлдөө процессине ар кандай тажрыйбасы бар кишилерди тартуу атаандаш сынчыл позициялардын өкүлчүлүгүн камсыз кылып, бул өз кезегинде көзөмөл органдарына коомчулуктун ишенимин арттырууга өбөлгө түзүшү мүмкүн⁷⁷.

Эксперттик органдарды парламент (мисалы, норвегиялык EOS-Utvalget комитети жана Маалымат тутумуна көзөмөл жүргүзүү боюнча Португалия Республикасынын Кеңеши) аткаруу бийлиги (мисалы, Улуу Британиянын чалгындоо кызматтары боюнча ыйгарым укуктуу жана Швециянын Коопсуздук жана маалыматты коргоо боюнча комиссиясы) же экөө тең бирге дайындай алат (голландиялык CTIVD сыяктуу). Эксперттик көзөмөл органдарынын мүчөлөрү парламентте отурум өткөрбөгөндүктөн, кээде бул институттарга демократиялык мыйзамдуулук жетишпейт деп эсептешет. Мындай кооптонууларды төгүнгө чыгаруу жана эксперттик көзөмөл органдарынын аткаруу бийлигинен көз каранды эместигине коомчулукту ынандыруу үчүн алардын мүчөлөрүн тандоодо жана дайындоодо, балким, парламентти катыштыруу максатка ылайык болор. Мыйзам чыгаруучу орган менен мындай байланышты алардын парламенттин тийиштүү комитетинин алдында тике отчет бериши аркылуу (1-комитеттин ишин өкүлдөр палатасы комитети көзөмөлдөгөн Бельгиядагыдай) дагы кыйла бекемдөөгө болот.

75 CTIVD website: www.ctivd.nl/7English, accessed 28 March 2015.

76 Croatia 2006: Article 110(2); толугураак кап.: Cvrtila 2012.

77 Кар., мисалы, мурдагы британ чалгын кызматы жетекчисинин комментарийи SIS: (Norton-Taylor 2015).

Алардын ишмердик чөйрөсү

Эксперттик көзөмөл органдары эреже катары коопсуздук кызматтарынын персоналдык маалыматтарды чогултушу жана пайдаланышы менен бирге коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин мыйзамдуулугун текшерүү укугуна ээ.

Адам укуктарынын сакталышына толук баа берүүдө төмөнкүлөрдү текшерүү талап кылынат:

- ▶ маалыматтарды чогултууга уруксат алуу;
- ▶ чогултуу процессинин өзү (мунун ичинен – бардык ордерлердин сакталышы);
- ▶ иш-чараларга кайрадан уруксат берүү;
- ▶ коопсуздук кызматтарынын маалыматтарды сакташы, пайдалануусун жана бериши;
- ▶ алынган маалыматтарды (өзгөчө ылгабай байкоо жүргүзүү жолу менен) азайтуу жана (же) жок кылуу жаатындагы талаптар; жана
- ▶ байкоого алынып жаткандыгы жөнүндө кишилерге кабарлоо жаатындагы бардык талаптардын сакталышы (эгер мындай талаптар колдонулса).

Ыйгарым укуктары персоналдык маалыматтар менен байланышкан коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин кеңири тармагын камтыган эксперттик көзөмөл органдарына немистердин G10 комиссиясы, голландиялык CTIVD жана Швециянын Коопсуздук жана маалыматты коргоо боюнча комиссиясы (SIN) мисал болот⁷⁸. Эксперттик көзөмөл жүргүзүүчү айрым органдар, тескерисинче, аркылуу бир кыйла тар ыйгарым укуктарга ээ болот да, маалыматтарды чогултуу менен пайдалануунун айрым жагдайларына гана көңүл бура алат. Мисалы, Улуу Британия байланыш жолдорунан кармап калуу боюнча ыйгарым укуктуу жана чалгындоо кызматтары боюнча ыйгарым укуктуу органдар негизинен уруксат берүү процесси менен алектенет. Ал эми Швециянын аскердик чалгын инспекциясы байланыштын эл аралык жолдорунан кармап калууга, ошондой эле мындай кармап калуунун жүрүшүндө чогултулган маалыматтардын сапатына жана алардын азайтылышына (минимизацияланышына) көзөмөл жүргүзөт⁷⁹.

Маалымат жеткиликтүүлүгү жана тергөө ыйгарым укуктары

Европа Кеңешине мүчө ар кайсы өлкөлөрдөгү мыйзам талабына ылайык, эксперттик көзөмөл органдары өздөрүнүн ыйгарым укуктарына кирет деп эсептеген маалыматты (кайсы булактан алынгандыгына карабастан) пайдаланууга толук укуктуу⁸⁰.

Чет элдик органдардан алынуучу маалыматтын өлчөмүн эске алганда, көзөмөл органдарынын маалыматка жетүүсү коопсуздук кызматтары тарабынан мерчемделген жана алар көзөмөл жүргүзүүчү маалыматтар менен эле чектелбеш

78 Germany 2001a: Section 15(5); Cameron 2011: 280.

79 Bigo et al. 2013: 61; Cameron 2011: 281.

80 Мисалы, UK 2000: Sections 58(1)(2) and 60(1); Netherlands 2002: Section 73(1); Norway 1995: Section 4.

шарт (бул алар чет элден түшкөн маалыматты карай албайт дегенди билдирмек).

Кызматтар мурдагыга караганда чет элдик өнөктөштөрү менен көбүрөөк кызматташып, чет элдик кызматтардан түшкөн көп маалыматты сактагандыктан, бул айрым операцияларды же ишмердик чөйрөсүн көз карандысыз текшерүү жүргүзүүдөн калкалап салмак. Муну моюнга алуу менен, көзөмөл жүргүзүүчү айрым органдар «үчүнчү тараптын» эрежеси (башкача айтканда булакты көзөмөлдөө принциби) аларга колдонулбай тургандыгын туюндурушту, анткени алар өздөрү көзөмөл жүргүзгөн кызматтарда/аткаруу бийлигинде сакталып турган маалыматтан мыйзам кепилдеген негизде пайдалануу укугуна ээ⁸¹.

Маалыматтан пайдалануу укугу тергөө ыйгарым укуктары, мунун ичинен адамдар менен кишилерди сотко талап кылуу (чакыруу) ыйгарым укуктары жана имараттарды билдирүүсүз текшерүү укугу менен бекемделиши мүмкүн. Бул ыйгарым укуктар сейрек колдонулса да, алар коопсуздук кызматтары кайсы бир маселелерди иликтеп-үйрөнүүгө тоскоолдук кылганда көзөмөл органынын позициясын күчөтөт⁸². Бельгияда атүгүл тергөөчүлөрү коопсуздук кызматтарынын кызматташтыгын камсыз кылуу үчүн полиция ыйгарым укуктарын колдоно алган 1-комитеттин атайын иликтөө кызматтары да бар (Belgium 1991: Articles 45, 49).

Көзөмөл жүргүзүүнүн дагы бир кубаттуу таянычы эреже катары коопсуздук кызматтарынын кеңселери менен имараттарында чалгындоо кызматтарынын тутумдары менен базаларына тике кол жеткирүү укугу болуп эсептелет. Норвегиялык EOS-Utvalget комитети менен голландиялык CTIVD ушундай укукка ээ⁸³. Аталган таяныч көзөмөлчүлөргө иликтөөгө тийиштүү бардык файлдар, тутумдар менен каттарды пайдалануу жана түз текшерүү укугун берет, бул коопсуздук кызматтарынын текшерүүдөн кандайдыр бир нерсени жашыруусун татаалдантаат. Албетте, мындай таянычтарды ак ниеттүүлүк менен жана көзөмөл органынын мыйзамдуу мандатына ылайык колдонуу зарыл.

Өзгөчө орчундуу болуп калган кошумча таяныч/ыйгарым укук техникалык маселелер боюнча кеңешүү үчүн көз каранды эмес эксперттерди (коопсуздук текшерүүдөн өткөн) тартуу болуп эсептелет.

Коопсуздук жана чалгындоо технологияларынын татаалданышы менен маалыматтарды (персоналдык маалыматтарды да) чогултуу, даярдоо жана сактоо үчүн колдонулуучу тутумдарды түшүнүү жана талдоо үчүн бир кыйла жогорку деңгээлдеги техникалык билимдер зарыл. Адам укуктары үчүн мындай технологиянын натыйжаларын мындай билимдерсиз баалоого мүмкүн эмес. Мунун маанилүүлүгүн таануу менен, айрым көзөмөл органдары туруктуу негизде кеңешүү үчүн техникалык адистерди тартууга мыйзамдуу укук алышкан⁸⁴.

Даттанууларды кароо

Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөр эксперттик көзөмөл органдарына ко

81 Мисалы: Norway 2014: 1; Laethem 2011: 199; Wills and Vermeulen 2011: 125.

82 Netherlands 2002: Article 74; Belgium 1991: Article 48(2); айрым европа өлкөлөрүндөгү тергөө ыйгарым укуктарына жалпы сереп, кар.: Wills and Vermeulen 2011: 134-135.

83 Verhoeven 2011: 257; Norway 2014: 5.

84 Norway 2012, Norway 2013 and Norway 2014; Ошондой эле кар.: With and Kathmann 2011: 221; Cameron 2011.

опсуздук кызматтарынын үстүнөн даттанууларды, мунун ичинен персоналдык маалыматтарды мыйзамсыз байкоо жана (же) пайдалануу тууралуу арыздарды да кароо укугун ыйгарышкан. Буга мисал – Бельгиядагы 1-комитет, швейцариялык SIN жана норвегиялык EOS-Utvalget ко-митети. Коопсуздук органдары менен байланышпаган арыздарды, мисалы, акыйкатчылар караштырганы менен салыштырганда, мунун артыкчылыгы – даттанууларды кароочу кишилер өздөрүнүн көзөмөлдүк башка иш-милдеттерине байланыштуу кырдаал менен мыкты тааныш болушу мүмкүн, а бул бул арыздардын каралышын жеңилдетет.

Мындай органдар өтө кылдаттыкты талап кылуучу маалыматты жана аны менен иштөө жол-жоболорун, ошондой эле жана тажрыйбасын да пайдалана алат (пайдаланууга тийиш). Бул утурумдук даттануулардын каралышын жөнөкөйлөтүп, арыздарды кароочу акыйкатчылар сыяктуу бир кыйла жалпы органдарга караганда орчундуу артыкчылык бере алат (Forcese 2012: 186). Адам укуктарын коргоо жагынан алганда, эксперттик көзөмөл органдары негизинен арыздарды кароодон кийин юридикалык милдеттендирүүчү аныктамаларды чыгарууга ыйгарым укугу жок. Эреже катары, алар кызматтар менен саясий аткаруу бийлигине сунуштарды жана көрсөтмөлөрдү гана берет, бирок төлөм же өтөлгө акы же персоналдык маалыматтарды жок кылуу (түзөтүү) тууралуу буйруктарды бере албайт⁸⁵. Мисалы, Швецияда SIN арыз ээсинин персоналдык маалыматтары мыйзамга ылайык иштетилбегендиги жөнүндө тыянак чыгара алат. Бирок SIN кийин бул киши жөнүндө өтөлгө акы төлөө зарылдыгы тууралуу чечим кабыл алуучу юстиция министрине кабарлоого тийиш жана зарылчылыкка жараша ишти персоналдык маалыматтардын жок кылынышын тескеген маалыматтарды коргоо органына өткөрүп берүү шарт (Cameron, 2011: 284).

Арыздануучуну укуктук жактан натыйжалуу коргоо үчүн милдеттүү эмес сунуштарды берүү жетишсиз. Персоналдык маалыматтарды өчүрүү же түзөтүү жана (же) өтөлгө акы төлөө коопсуздук кызматтары тарабынан персоналдык маалыматтарды чогултуу жана пайдаланууга байланыштуу укуктук коргоонун эң таралган жана зарыл каражаты болуп саналат. Эксперттик көзөмөл органдарынын көпчүлүгү коопсуздук кызматтары тарабынан укуктары бузулган кишилерге карата милдеттендирүүчү чечимдерди кабыл ала албай тургандыгын эске алып, бир эле учурда же кийин мындай укуктук коргоону камсыз кылуучу кайсы бир органга кайрылууга туура келет. Натыйжалуу укуктук коргоо камсыз кылынар-кылынбастыгын чечүү менен, көзөмөл тутумун ар тараптуу караштыруунун негизи бар.

Акыйкатчылар

Европанын ар кайсы өлкөлөрүндө акыйкатчылардын ыйгарым укуктары бир топ айырмаланып, алардын көпчүлүгү коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдө алардын орду анчалык байкала бербейт. Көпчүлүк өлкөлөрдө акыйкатчы коопсуздук кызматтарына карата арыздарды иликтөө мүмкүнчүлүгүнө ээ, бирок алар муну иш жүзүндө кээде гана аткарат. Анткен менен акыйкатчылар коопсуздук кызматтарына карата арыздарды кароодо да, коопсуздук кызматтарынын иш-аракеттерин өз демилгеси менен иликтөөдө да маанилүү роль ойной алат. Бул айрыкча коопсуздукка/чалгынга көзөмөл жүр-

85 Бул маселени талкуулоону кар.: Forcese 2012: 192-193; Hernes 2008: 81-82.

гүзүүчү эксперттик органы же көзөмөлдөө боюнча күчтүү парламенттик комитети жок мамлекеттерге тиешелүү.

Коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдө жигердүү роль ойноп келе жаткан Сербиядагы жарандарды коргоочу көңүл бурууга татыктуу акыйкатчыга мисал болот. Анын кеңсеси коопсуздук кызматтарынын үстүнөн берилген арыздарды териштирип, өз демилгеси боюнча коопсуздук кызматтарынын ишмердигин иликтөөнү баштайт жана алдын-алуу иштерин жүргүзөт. Конституциялык сотто коопсуздук кызматтары тууралуу мыйзамдар үчүн ийгиликтүү күрөшкөн⁸⁶. Сербиянын тажрыйбасы акыйкатчыга конституциялык эмес мыйзамдарга каршы талашуу укугун берүү адам укуктарын коргоо үчүн пайдалуу экендигин көрсөттү. Мындай талашууда акыйкатчы жеке тараптар менен БӨУларга караганда бир кыйла оңтойлуу позиция ээ болот. Нидерландыда да акыйкатчы коопсуздук менен чет элдик чалгындоо кызматтарына тиешелүү арыздарды териштирет, бирок даттануучулар тийиштүү министрликке арыз берип, канааттандырылгыс жооп ала албагандан кийин гана акыйкатчыга кайрыла алышат.

Коопсуздукка/чалгындоого көзөмөл жүргүзүүчү көпчүлүк эксперттик органдар сыяктуу эле акыйкатчы үлгүсүнүн кемчиликтеринин бири – бул институттардын басымдуу бөлүгү тек сунуштарды гана бере алат. Ал эми адам укуктары бузулуп, аларды натыйжалуу укуктук коргоо зарыл болгондо, бул жетишсиз.

Маалыматтарды коргоо органдары жана маалымат маселелери боюнча комиссиялар

Маалыматтарды коргоо органдары жана маалымат маселелери боюнча комиссиялар – булар мамлекеттик органдар (айрым учурларда жеке уюмдар) тарабынан маалыматтарды коргоо жана (же) маалыматтан эркин пайдалануу тууралуу мыйзамдардын сакталышын текшерүүгө жооптуу көз каранды эмес көзөмөл органдары. Көбүнесе бул иш-милдеттерди бир орган аткарат.

Коопсуздук кызматтардын персоналдык маалыматтарды пайдаланышын маалыматтарды коргоо органдары көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү коопсуздук кызматтары маалыматтарды коргоо жөнүндө мыйзамдарды камтышына, маалыматтарды коргоо органдарынын мандаты коопсуздук кызматтары, коопсуздук кызматтары тарабынан сакталуучу персоналдык маалыматтарды пайдалануудагы адам укуктарынын чектелишин жана маалыматтарды коргоо органдарынын жашыруун маалыматтардан пайдалануудагы чектөөлөрдү кароого жайылтылышына жараша болот. ЕК 29-берене боюнча жумушчу тобунун жакындагы изилдөөлөрү көрсөткөндөй, Европанын айрым гана өлкөлөрүндө маалыматтарды коргоо органдары коопсуздук кызматтарынын персоналдык маалыматтарды пайдаланышын көзөмөлдөгө алат, ал эми көп учурда алар бул чөйрөгө такыр жолотулбайт. Ошого карабастан, аталган институттардын айрымдары ыйгарым укуктарга ээ болуп, коопсуздук кызматтарынын персоналдык маалыматтарды колдонушуна жана (же) коопсуздук кызматтары тарабынан сакталуучу маалыматтан пайдалануу тууралуу суроо-талаптарга жигердүү көзөмөл жүргүзөт (Article 29 2014a: §§ 9-10).

⁸⁶ Кар., мисалы: Protector of Citizens of the Republic of Serbia 2010; Protector of Citizens of the Republic of Serbia 2014: 14-15, 207-211.

Маалыматтарды коргоо органдарынын иш-милдеттери коопсуздук кызматтары тарабынан сакталуучу персоналдык маалыматтарды пайдалануу жөнүндөгү жекече суроо-талаптар боюнча чечимдерди кароону жана кабыл алууну текшерүүнү камтышы мүмкүн. Алар өз демилгеси менен коопсуздук кызматтарынын маалыматтар менен иш алып баруусун териштире жана текшере да алат. Мисалы, Германияда маалыматтарды коргоо боюнча федералдык ыйгарым укуктуу өкүл бөлөк орган – G10 комиссиясы алектене турган байкоонун жүрүшүндө чогултулгандан тышкары маалыматтарды коргоо тууралуу мыйзамдын коопсуздук кызматтары сакташын иликтеп-үйрөнөт жана бул маселелер анын эки жылдык отчетторун камтыйт (With and Kathmann 2011:227). Маалымат маселелери боюнча словениялык жана серб комиссиясынын көзөмөл жүргүзүүдөгү ролдору окшош⁸⁷.

Көпчүлүк Европа өлкөлөрүндө коопсуздук кызматтары маалымат эркиндиги/маалыматтан пайдалануу жөнүндө мыйзамдардын тыюусунан толугу менен бошотулган. (Jacobsen 2013: 9-10). Бул жарандар конкреттүү документтердин жеткиликтүүлүгүн талап кыла албайт, ал эми маалымат боюнча ыйгарым укуктуулар маалыматты ачыкка чыгарууну сунуштай же талап кыла албайт дегенди түшүндүрөт. Швейцария коопсуздук кызматтары маалымат эркиндиги тууралуу мыйзам таасиринен бошотулбаган өлкөгө мисал боло алат.

Чалгындоо кызматынын отчетторунун тыянагы менен таанышууга аракеттенген журналист демилгелеген процесстин жүрүшүндө федералдык административдик трибунал атүгүл жашыруун маалымат да ачыкка чыгарылышы керек экендигин жакында ырастады⁸⁸. Маалыматтарды коргоо боюнча федералдык ыйгарым укуктуу жарандардын маалымат тууралуу суроо-талаптарын кароону көзөмөлгө алат. Маалымат боюнча ыйгарым укуктуу коопсуздук кызматтары тарабынан маалыматты жайып жибербөөнүн негиздүүлүгүн текшерет жана тийиштүү жагдайларда маалыматты ачыкка чыгаруу жөнүндө буйрук бере алат (Jacobsen 2012: 17).

Акырында, словендик дагы, сербдик дагы маалыматтарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдөр маалыматтарды сактоо жана байкоо жүргүзүү тууралуу мыйзамдардын тууралыгын конституциялык соттордо талашуу үчүн өз ыйгарым укуктарын пайдаланган. Бул коопсуздук кызматтарынын практикасында адам укуктарын сакталышын эле эмес, аталган кызматтардын ишмердигинин укуктук негизин да текшерүүгө көз карандысыз көзөмөл органдары жөндөмдүү экендигинин таасын мисалы болуп эсептелет.

4.3. Сот органдары

Соттор коопсуздук кызматтарынын иш-аракеттери менен алардын натыйжаларын көптөгөн кырдаалдарда текшерип, караштыра алат. Бирок бул бөлүмдө биз коопсуздук кызматтарына байкоо жүргүзүү чараларына кийлигишүү менен байланышкан санкциялоодогу жана коопсуздук кызматтары (ыктымал) ишмердигине карата арыздарды кароодогу сот органдарынын ролуна көңүл бурабыз.

87 Slovenian Information Commissioner: www.ip-rs.si/?id=195, accessed 28 March 2015; Serbian Information Commissioner: www.poverenik.rs/index.php, accessed 28 March 2015; Ошондой эле кар.: Petrovic 2012: 21-23.

88 Stoll 2014; Goumaz 2014.

Коопсуздук кызматтарынын үстүнөн арыздар

Коопсуздук кызматтарынын үстүнөн берилүүчү арыздар тууралуу сөз кылсак, Европа Кеңешине мүчө көпчүлүк өлкөлөрдө жеке адамдар укуктук жактан корголуу үчүн теория жүзүндө иш козгоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Жеке адам камакка алууга, суракка алууга же кармоого каршы талашууга аракет кылган учурда түздөн-түз иш козгосо болот (коопсуздук кызматтарына ушул ыйгарым укуктар уруксат берилген айрым өлкөлөрдө гана). Бирок, жогоруда белгиленгендей (акыйкат сотко болгон укук жөнүндө 2.4-бөлүмдөн кар.), коопсуздук кызматтарына каршы сот өндүрүшүн жүргүзүүдө орчундуу тоскоолдуктар жаралат.

Коопсуздук кызматтарынын байкоо жүргүзүшүнүн же маалыматтарды колдонушунун тууралыгын сотто талашуу андан да кыйын, анткени адам көпчүлүк учурларда өз укуктарынын мындай бузулушу тууралуу билбейт (Venice Commission, 2007: § 243).

Эгер киши мындай чаралар жөнүндө кабарлама тууралуу кандайдыр-бир талаптардын негизинде, кокусунан, маалымат берүүчүдөн же башка соттук процесстин жүрүшүндө билген болсо, адатта иш козгосо болот. Кээде кишилердин тымызын байкоо жүргүзүүнүн тууралыгын кадимки соттордо талашуусуна аларга атайын кабарланганга чейин тике чектөөлөр коюлат (Germany 2001a: Section 13).

Улуу Британияда байкоо жүргүзүү жана адам укуктары менен байланышкан коопсуздук кызматтарынын үстүнөн даттануучулардын баарын кароо үчүн атайын сот органы, Тергөө ыйгарым укуктарынын трибуналы (Investigatory Powers Tribunal, IPT) түзүлгөн⁸⁹. Ал мындай доолорду кароо жагынан өзгөчө ыйгарым укуктарга ээ. Бул үлгүнүн артыкчылыгы ал байкоо жүргүзүү менен (болжолдуу) байланышкан доолорду кароого мүмкүнчүлүк берип, эгер мындай байкоо жүргүзүү улантылып жатса жана ал иш-чара мыйзамсыз болсо, милдеттүү буйруктарды бере алат. 2015-ж. трибунал мамлекет аралык чалгындоо маалыматтарын алмашуунун айрым жагдайлары Адам укуктарынын Европа конвенциясынын 8 жана 10-беренелерин бузган, анткени алар «мыйзамга ылайык келген эмес» деген тыянакка келип, коопсуздук жана чалгын кызматтарына каршы өзүнүн биринчи чечимин чыгарды⁹⁰. Аталган ийгиликке карабай, бул трибуналдын үлгүсүндө олуттуу кемчиликтер бар, ошондуктан аны кескин сынга алышты⁹¹. Тактап айтканда, арыз ээлерине угуулар тууралуу кабар бербесе болот жана алар угууларга шар (автоматтык түрдө) катышууга же жактоочуларга тааныштырылууга укугу жок, алардын тандоосу боюнча чечимдин себептери түшүндүрүлбөй калышы мүмкүн; IPT чечимдери боюнча даттанууга же аны сотто өзгөртүүгө болбойт.

Кийлигишүү менен байланышкан чараларга уруксат берүү

Европа Кеңешине мүчө көпчүлүк өлкөлөрдө алардын коопсуздук кызматтары жеке жана үй-бүлөлүк турмушка болгон укук жаатында маалыматты чогултуу үчүн айрыкча ыйбаасыз деп эсептелген иш-чараларды жүргүзүүгө ордер алуу талап кылынат.

89 UK 2000: Sections 65-67; веб-сайт IPT кар.: www.ipt-uk.com/, accessed 28 March 2015.

90 Liberty & Others vs. the Security Service, SIS, GCHQ.

91 Кар. мисалы: JUSTICE 201 1: 133-153; Leigh 2012: 438-439.

Уруксат берүүнүн таза соттук үлгүсүнө кирбеген өлкөлөр – Улуу Британия жана Нидерланды (аткаруу бийлиги санкциялайт), Польша (аткаруу бийлигине тийиштүү болбогон судья жана көз каранды эмес Башы прокурордун макулдугу талап кылынат) (Poland 2002: Article 27), Бельгия менен Германия (сотко окшош уруксаттардын ар түрдүү формалары) жана Румыния (атайын прокурорлордун санкциялары талап кылынат)⁹².

Сырткы уруксат талап кылынуучу иш-чаралардын түрү ар кандай боло тургандыгына карабастан, адатта алар байланышты максаттуу кармап калууну (эгер кайсы тараптын/уюмдун байланыш жолдорун кармап калуу пландалып жаткандыгы башынан эле белгилүү болсо), мүлктү издөөнү жана камакка алууну, ошондой эле турак-жайларда жазып алуучу шаймандарды орнотууну камтыйт. Ошол эле учурда көпчүлүк өлкөлөрдө кишилердин жардамында маалымат чогултуу, ылгабай текши аңдуу, компьютердик желелерди колдонуу, текши аңдуу жолу менен чогултулган учурдагы маалыматтар банкы боюнча издөө, бөлөк өкмөттүк ведомстволор тарабынан чогултулган маалыматтарды алуу жана менчик компаниялар сактоочу маалыматтардан пайдалануу үчүн сот санкциясы талап кылынбайт. Коопсуздук кызматтары учурда тымызын байкоо жүргүзүүгө же сүйлөшүүлөрдүн каалагандай түрүн жазып алууга эле эмес, байланыш маалыматтарын алууга жана кийлигишүү менен байланышкан ыйгарым укуктардын жардамында буга чейин алынган маалыматтарды издөөгө да соттук санкция алууга тийиш болгон Сербия бир топ айырмаланат (Serbia 2014: Articles 13 and 15). Бул ыкма, мисалы, текши чогултуу жолу менен топтолгон маалыматтарды коопсуздук кызматтарынын колдонушун (жана аталган маалыматтардын жеткиликтүүлүгүн) кантип дурус көзөмөлдөө керек деген талаш-тартыштардын нугунда пайдалуу мисал катары кызмат кылат.

Сноудендин ашкерелөөсү кабелдик жана чубалгысыз байланыш жолдорун ылгабай текши аңдууга карата соттук уруксат чеги жөнүндөгү маселени козгоду. Бул тууралуу жалпыга жеткиликтүү маалымат чектелүү болгону менен Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн мыйзамдары мындай чараларга соттун санкциясын талап кылбайт (эгер аларга улуттук мыйзамдар уруксат берсе жана коопсуздук кызматтарынын мүмкүнчүлүк чегинде болсо). Бирок Швецияда кабелдик жана чубалгысыз байланыш жолдорун (т.а. толук ички деп эсептелген) ылгабай текши кармап калууга уруксат берүүчү атайын сот бар. Курамы эки судьядан жана алты калыстан турган аскердик чалгын соту коргоо министрлигинин радио кызматына (FRA) тигил же бул эл аралык кабелдерде конкреттүү жөндөгүчтөрдү (издөө агымдарын) пайдалануу үчүн ордерлерди берет⁹³.

Соттук ордерлерди колдонуунун жана караштыруунун так модалдуулугу ар кайсы өлкөлөрдө айырмаланганы менен, көпчүлүк учурларда бул ролду мыйзамга ылайык атайын дайындалган же мыйзамда каралган жол-жобо боюнча тандалган улук судья аткарат. Мисалы, Босния менен Герцеговинада мындай судья Босния менен Герцеговинанын сот төрагасы же ал тарабынан дайындалган судья болуп саналат. Венгрияда бул шаардык сот тарабынан дайындалган судья, ал эми Чехияда – тийиштүү географиялык региондо жогорку соттун су-

92 Romania 1991: Article 13. Аткаруу бийлигинен толук көз каранды эмес уруксат берүү ыкмасы катары сот тарабынан сынга алынгандыгын белгилей кетүү абзел: Dumitru Popescu v. Romania [69-73].

93 Cameron 2011: 281; Bigo et al. 2013: 61; Pond 2013.

дьяларынын коллегиясын жетектөөчү судья⁹⁴. Хорватияда кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга кайта санкция берүүдө (уруксатты улантууда) кошумча чектөөлөр каралган: муну баштапкы санкция учурунда бир судья эмес, курамы үч судьядан турган коллегия аткарышы шарт (Croatia 2006: Articles 36 and 37(2)).

Адатта судьялар уруксат берүү тууралуу чечимди кат жүзүндөгү арыздардын негизинде кабыл алат, бирок кээ бир өлкөлөрдө татаал суроолорду туудурган же судьялар коопсуздук кызматтарынын өкүлүнө суроо бергиси келген арыздар боюнча угуулар каралган. Отурумдар дайыма постфактум болуп өтөт, көпчүлүк өлкөлөрдө кийлигишүүгө кабыла турган объект көрсөтүлгөн эмес. Норвегияда полиция тараптан байкоо жүргүзүлүп, кийлигишүүгө кабыла турган объекттин кызыкчылыктарын коопсуздук кызматтары тарабынан уруксат берилген жактоочу коргоп, коопсуздук кызматтары келтирген ордердин негиздердин тууралыгын талаша алгыдай инновациялык ыкмалар кабыл алынган⁹⁵. Бул кат жүзүндөгү көрсөтмөлөрдүн негизинде аткарылат. Швециянын аскер чалгынынын соту (жогоруда кар.) билдирүүлөргө ылайык мындай тутумду эл аралык байланыш жолдорунан кармап калууга ордерлерди берүү үчүн колдонот (Pond 2013). Европанын чегинен сырткары АКШнын президентине караштуу чалгындоо жана байланыш технологияларын иликтөөчү топ «жеке турмушка болгон укугу же жарандык эркиндиктери коркунучта калышы мүмкүн болгондордун таламын талашуу үчүн» коомчулуктун кызыкчылыктарын коргоо боюнча жактоочу кызматын уюштурууга чакырды⁹⁶. Мындай жактоочунун кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүү процессине катышуусу адам укуктарын мыкты коргоону камсыз кылат, анткени бул уруксат берүүчү органга ар түрдүү пикирлерди угуу, ошондой эле мыйзам жоболорун чечмелөө мүмкүнчүлүгүн берет да, бул коопсуздук кызматтары тарабынан сунуш кылынган сынчыл талдоонун негизделишин камсыздоого өбөлгө түзөт.

Соттун санкциясы көбүнчө адам укуктарын эң мыкты коргоо таянычы деп эсептелет, анткени судьяларды адатта көз карандысыз, калыс жана коопсуздук кызматтарынын ишмердигин курчаган саясий түшүнүктөргө азыраак көз каранды деп эсептешет жана бул министрдин уруксат берүү тууралуу чечимдерине таасир этиши мүмкүн.

Судьяларды ошондой эле укуктук ченемдерди, мунун ичинен суралуучу иш-чара адам укуктары үчүн орчундуу таасири тийиши мүмкүн болгон зарылдык менен шайкештикти мыкты баалоого жөндөмдүү деп эсептешет.

Бирок соттун уруксаты коопсуздук кызматтарынын кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларды аткаруусунда (колдонушунда) адам укуктарын сактоого кепилдик берүүчү дабаа эмес (Venice Commission, 2012: § 35). Соттун уруксатында бир катар ыктымал кемчиликтери бар. Биринчиден, адам укуктарын коргоо каражаты катары сот уруксатынын натыйжалуулугу кайсы бир даражада конкреттүү судьялардын көз карандысыздыгына жараша болот. Судьялар көз карандысыз болбогон өлкөлөрдө коопсуздук кызматтарынын кийлигишүү

⁹⁴ Bosnia and Herzegovina 2004: Article 77; Hungary 1995: Section 58; Czech Republic 1994 § 9(1).

⁹⁵ Norway 1981: Section 100a; Norway 2014: 8.

⁹⁶ Review Group on Intelligence and Communications Technologies 2013: 203-204 and Recommendation 28.

менен байланышкан иш-чараларды колдонушуна карата талаптарга судьялар сынчыл мамиле кылаары күмөн.

Экинчиден, соттун уруксатынын натыйжалуулугу үчүн билимдер да абдан зарыл (Venice Commission, 2007: §§ 205-206). Коопсуздук маселелеринде тажрыйбасы чектелген судьялар (атүгүл тажрыйбалуу судьялар да) ордер үчүн кайрылган коопсуздук кызматтарынын кызматкерлери тарабынан улуттук коопсуздукка берилген бааны сындагысы келбеши мүмкүн (Cameron, 2008: 45). Кээде буга айрым судьялардын улуттук коопсуздук маселелеринде аткаруу бийлигине карата сый көрсөтүүгө ыктагандыгы кошумча болот. Үчүнчүдөн, көпчүлүк өлкөлөрдө соттун уруксаты коопсуздук кызматтары тарабынан кабыл алынган чечимдер көчүрмөлөнүп, ордерге болгон өтө аз суроо-талаптар четке кагылып калышы боюнча кооптонуулар туюндурулду (БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы, 2014: § 38). Акырында, «көчүрмөлөө» маселеси менен тыгыз байланыштагы факты судьяларды алардын коопсуздук кызматтарына берген ордери үчүн жоопкерчиликке тартууга мүмкүн эместиги болуп эсептелет. Соттун жана ыйгарым укуктарды бөлүштүрүүнүн көз карандысыздыгын сактоо үчүн ордерлерди берүү жол-жобосу кийин көзөмөл органдары тарабынан текшерүүгө алынбайт (Cameron, 2011: 285).

Тескерисинче, министрди же сотко окшош органды алар кабыл алган чечимдер үчүн парламентте же көз каранды эмес көзөмөл органы тарабынан жоопкерчиликке тартуу оңой жана мындай мүмкүнчүлүк чечимдерди кабыл алууга жагымдуу таасир этиши ыктымал (Borger, 2014).

4.4. Сотко окшош уруксат берүүчү органдар

Европа Кеңешинин аймагында кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга сотко окшош орган тарабынан уруксат берилиши керек болгон бир нече мамлекет бар. Бельгияда жакында кийлигишүү менен байланышкан бир катар иш-чараларды жүргүзүү үчүн уруксат берүүнүн (көзөмөл жүргүзүүнүн) жаңы ыкмалары кабыл алынды.

Коопсуздук кызматтары тарабынан уруксат берилип, аткаруу бийлиги тарабынан дайындалган жана курамы үч элдештирүүчү судьядан турган (судья катары аракеттенбеген) административдик комиссия (SIMCommission)⁹⁷ коопсуздук кызматтарына алар «өзгөчө чараларды» (чаралар категориясынын эң акыркысын) колдонуу тууралуу өтүнүч менен кайрылганда, «милдеттүү аткарылууга тийиш болгон кеңештерди» берет⁹⁸. Бул өзгөчө чараларга жеке турак-жайды байкоо жана тинтүү; электрондук тутумдарга кирүү; байланышты кармап калуу; агенттерди пайдалануу (мунун ичинен жалган эсепке алуу жазмаларын түзүү аркылуу) камтылат. Адамдар катышкан чалгындоо операцияларында – мисалы, маалымат берүүчүлөрдү колдонууда же уюмга киргизүүдө – көз каранды эмес органдан уруксат суралбайт, ошол себептүү бельгиялык мыйзамдар адам укуктары үчүн кишилердин катышуусундагы чалгындоо операцияларынын натыйжаларын тааныйт.

97 Анын толук аталышы: La commission administrative chargée de la surveillance des méthodes spécifiques et exceptionnelles de recueil de données par les services de renseignement et de sécurité.

98 Belgium 2010: Articles 18 (2)(3)(9)(10), 43(1).

Эң маанилүүсү, бельгиялык мыйзамдар адам укуктары үчүн хакерчиликтин натыйжаларын таанып, мындай иш-чараларга тышкы орган уруксат беришин талап кылат. Тийиштүү коопсуздук кызматынын жетекчиси уруксат бергидей анчалык уяттуу эмес «бөтөнчө чаралардын» (мунун ичинен байланыш кызматтарын колдонуучуна жана электрондук байланыш маалыматтарынын жеткиликтүүлүгүн идентификациялоо) дагы башка да категориясы бар. Бирок алар алгач SIM комиссиясына кабар берип, ал эми кызматтар дагы ай сайын мындай чаралардын колдонулары тууралуу отчет берип турушу шарт⁹⁹.

Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүүнүн бельгиялык татаал тутумунда да SIM комиссиясы тарабынан уруксат берилүүчү мыйзамдуулугу менен шайкештигин баалоо үчүн чаралардын колдонулушуна утурумдук көзөмөл жүргүзүү каралган. Комиссия кийлигишүү менен байланышкан чараларды колдонууну токтото турууга ыйгарым укуктуу же кызматтын деректери тарабынан уруксат берилген анчалык уяттуу эмес иш-чаралар болуп калса, чогултулган маалыматтарды пайдаланууга тыюу салуу жөнүндө буйрук бере алат. SIM комиссиясы өз кезегинде уруксат берүү, баш тартуу же аны узартуу тууралуу эксперттик көзөмөл органына (1-комитет – жог. кар.) маалымдоого тийиш.

1-комитет бардык уруксат берүүлөрдү жана коопсуздук кызматтарынын иш-чараларды жүргүзүшүн караштырат. Эксперттик көзөмөлдүн бул органы иш жүзүндө SIN комиссиясынын уруксат берүү, баш тартуу же иш-чараларды токтото туруу жаатындагы чечимин жокко чыгара алат¹⁰⁰.

Уруксат берүүчү органдын мындай көзөмөл жүргүзүүсү адам укуктарын кошумча коргоону камсыз кылат.

Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүү боюнча немистердин ыкмасы да көңүл бурууга арзыйт.

Мындай чараларга биринчи кезекте өкмөт тарабынан дайындалган министр уруксат бере алат жана кийин G10 комиссиясы деп аталган органдын уруксаты үчүн кайрылат (кээде – болуп өткөндөн кийин). Бул максаттуу байкоо жүргүзүүгө гана эмес, мыйзамдуулугун (шайкештигин да) G10 комиссиясы баалаган издөөнүн жөндөгүчтөрүн же шарттарын колдонуучу ылгабай байкоо жүргүзүүгө да тийиштүү. Ылгабай байкоо жүргүзүү жаатында айта турган болсок, G10 комиссиясы да байкоо жолу аркылуу алынган маалыматтардын минималдуулугун текшерет¹⁰¹. Парламенттик көзөмөл комитети тарабынан дайындалган G10 комиссиясын сотко окшош деп эсептесе болот, анткени аны сот кызматына укугу бар (бирок судья катары иштебеген) киши башкарат; калган үч мүчөсү Бундестагдын депутаты болушу да, болбошу да мүмкүн¹⁰².

99 Belgium 1998: Articles 18 (2) (3).

100 Бул иш-чаралардын 1-комитет тарабынан текшерүүнүн толук анализин кар.: Belgian Standing Intelligence Agencies Review Committee 2012: 143-169; Belgium 1998: Articles 43(3) (3) (4)(5).

101 Germany 2001a: Section 10(1); With and Kathmann 2011: 221-223; Venice Commission 2015: §§ 124-125.

102 Germany 2001a: Section 15.

Аткаруу бийлигинин мүчөлөрүнөн да, көз каранды эмес органдардан да (судьялар¹⁰³ жана сотко окшош органдар менен бирге) уруксат алуу зарылдыгы адам укуктары жаатынан алганда орчундуу артыкчылыктарды берет. Ал коопсуздук кызматтарынан тышкары кош катар «текшерүүнү» кепилдеп, процеске аткаруу жана сот санкцияларынын сапаттуу тартылышына ыктымал кепилдикке алат.

4.5. Аткаруу бийлиги

Саясий аткаруу бийлиги керектөөчү, милдеттерди коюучу жана коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүчү болуп саналат. Аны таптакыр четтен көзөмөлдөп туруучу дегенге болбойт, анткени аткаруу органдары чалгындоо процессине катышат – алар милдеттерди коёт, уруксат берет, саясатты жана коопсуздук кызматтарынын артыкчылыктарын аныктайт (Venice Commission, 2007: § 129). Европа Кеңешине мүчө бардык өлкөлөрдө коопсуздук кызматтары үчүн аткаруу бийлигинин бир же бир нече өкүлү жооп берет. Жалпысынан коопсуздук кызматтары бир катар министрликтерге – коргоо, юстиция, ички иштер министрлиги – карайт, бирок премьер-министрге (мисалы, Түркияда), президентке (мисалы, Румынияда) баш ийиши же президент менен премьер-министр экөөнүн (мисалы, Хорватияда) тескөөсүндө болушу мүмкүн. Аткаруу бийлигинин контроль жана көзөмөлүн жамааттык орган, мисалы, Хорватия менен Сербиядагыдай Улуттук коопсуздук кеңеши да жүргүзүшү мүмкүн. Мисалы, Хорватияда Улуттук коопсуздук кеңешине коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин мыйзамдуулугун мониторингдөө үчүн жооптуу Улуттук коопсуздук кеңешинин кеңсеси жардам берет (Croatia 2006: Article 107(1)). Бул эксперттик көзөмөлдүн мыйзамдуулугуна сырткы орган тарабынан байкоо салууга кошумча болот (жогорудан кар.).

Көрсөтмөлөрдү, кошумча эрежелерди түзүү, коопсуздук кызматтарынын жалпы саясаты менен артыкчылыктарын аныктоо да аткаруу бийлигинин милдетине кирет. Бул иш-милдеттер адам укуктарын кантип эске алуу керектиги жана саясат менен артыкчылыктарда адам укуктарынын тийиштүү эске алынышын кантип камсыз кылуу жөнүндө көрсөтмөлөрдү берүүнү камтыйт. Мисалы, британ өкмөтү коопсуздук кызматтары менен чалгындоо кызматтарына алдын ала камакта кармалгандар же чет элдик коопсуздук кызматтары тарабынан суракка алынуучулар тууралуу маалымат алмашуу боюнча көрсөтмөлөрдү берди (UK 2010). Аткаруу бийлигине коопсуздук кызматтарын адам укуктары сакталган иш менен камсыз кылуу милдети тагылган.

Ушуга байланыштуу министрлер өз ыйгарым укуктарын адеп кодексин же чет элдик өнөктөштөр менен маалымат алмашуу эрежелерин түзүү үчүн колдонушу үчүн көзөмөл жүргүзүүчү сырткы органдар умтулса болот.

Акырында, Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөрдө министрлер байкоо жүргүзүү чараларын колдонууга уруксат берүү¹⁰⁴ жана коопсуздук кызматтары байланыш маалыматтарын издөөдө пайдаланса боло турган негизги сөздөрдү

103 Канада дагы уруксат берүүгө эки (министрдин орун басары менен федералдык соттун) деңгээлдүү ыкма колдонулган Европа Кеңешине кирбеген өлкөгө мисал болот. Кар.: Canada 1984: § 21(1).

104 Мисалы: UK 2000: Sections 7 and 8; Netherlands 2002: Article 19 (23-беренеге ылайык сот тарабынан уруксат берилүүгө тийиш болгон почтадан бөлөгү)

(издөө чек-ченемдерин) аныктоо үчүн да жооптуу болушат (Bigo et al. 2013: 74). Министрлер мындай жоопкерчиликти аркалаганда, аларга адам укуктарын жана ар кайсы сунушталып жаткан чаралардын бир кыйла кеңири укуктук натыйжаларын баалоого жардам берүүчү кеңешчилери да болушу шарт.

4.6. Ички көзөмөл чаралары

Бул баяндама биринчи кезекте сырткы көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү болгону менен, коопсуздук кызматтарынын жетекчилери жана кызматкерлери өз ишмердигинин мыйзамдуулугун камсыз кылууда жана адам укуктарынын сактоодо негизги ролду ойной тургандыгын айта кетүү керек. Адам укуктары үчүн мааниси бар көптөгөн чечимдерди кабыл алууда сырткы көзөмөлчүлөр эмес, дал мындай ушул коопсуздук кызматтарынын кызматкерлери катышат. Ошондуктан коопсуздук кызматтары кызматкерлеринин баалуулуктары, адеби жана юридикалык билиминин мааниси чоң. Ушуга байланыштуу коопсуздук кызматтарынын жетекчилери кызматкерлерди тандап алганда, катуу критерийлерди тутунуп, тийиштүү сапаттарга ээ кишилерди гана алууга тийиш. Алар ошондой эле кызматкерлерди дайыма даярдыктан өткөрүп турууну, мунун ичинен адам укуктары маселеси (Venice Commission, 2007: § 132) жана сырткы көзөмөл органдарынын ролу боюнча уюштурушу шарт. Сырткы көзөмөл органдары коопсуздук кызматтарынын ички саясаты менен практикасын текшерип турушу зарыл.

Акыр аягында, эгер коопсуздук кызматтары адам укуктарын сыйлоо, көзөмөл жана отчеттуулукту камсыздоого умтулбаса, сырткы көзөмөлдөө тутумунун тасири анча болбойт (Venice Commission, 2007: §§ 130, 134). Ушул сыяктуу эле сырткы көзөмөл коопсуздук кызматтарынын адам укуктарын сактап, отчетторду берип турушуна өбөлгө түзүшү үчүн көзөмөл органдары менен кызматташуу жана алардын сунуштарын эске алуу ниети болушу абзел.

Бардык коопсуздук кызматтары белгилүү чараларга уруксат алуу, өз ишмердигин караштыруу, ишмердикти талаптагыдай эсепке алуу жана маселелер тууралуу отчет берип туруу боюнча ички жол-жоболорун киргизет¹⁰⁵. Көпчүлүк учурларда бул жол-жоболорду жогорку жетекчилик киргизет, бирок аларды мыйзам талап кылышы да мүмкүн. Мисалы, Германияда коопсуздук кызматтары байкоо жүргүзүү чараларын сотто кызмат ээлөө укугу бар кызматкердин көзөмөлүндө камсыз кылууга тийиш¹⁰⁶.

Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөрүндө, мисалы, Италия, Босния менен Герцеговина, Сербияда да коопсуздук кызматтарына мыйзамдуу түрдө башкы инспектор кызматы киргизилди.

Бул ички инспекторлордун иш-милдети кызматтардын ишмердигинин мыйзамдуулугун камтыйт¹⁰⁷. Көзөмөл жүргүзүүнүн аталган иш-милдети кызматтардын жетекчилери менен мыйзам чыгаруучу бийликти бардык көйгөйлөрдөн алдын алуу үчүн пайдалуу болгону менен, ички башкы инспекторлор сырткы катаал текшерүүнү алмаштыра албайт.

¹⁰⁵ Жалпы сереп Кар. в: Born and Leigh 2005: 46-49.

¹⁰⁶ Germany 2001a: Section 11(1).

¹⁰⁷ Bosnia and Herzegovina 2004: Article 33(1); Petrovic 2012: 14-15.

4.7. Жалпыга маалымдоо каражаттары жана жарандык коом

Европа Кеңешинин аймагында коопсуздук маселелерин чагылдырууда ЖМКнын ролу абдан айырмаланып, бул ЖМК ээлерине, журналисттик маалымат булактарын коргоо тууралуу мыйзамдарга жана медиа уюмдардын киши жана каржы ресурстарына жараша болот. ЖМК жашыруун кармап берүү жана кармап салуу сыяктуу маселелерди көзөмөл жүргүзүүчү туруктуу органдардан мурда иликтөө менен, көбүнчө көзөмөлдүн расмий «жообунан» алдыда жүрөт (Priest 2005). Көпчүлүк учурларда журналисттердин иши көзөмөл жүргүзүүчү туруктуу жана атайын органдардын ишин иликтөөгө алып келди.

Көзөмөл жүргүзүүчү расмий тутумдар адам укуктарынын бузулушун ачыкка чыгара албаган же ага бөгөт коё албаган кырдаалдарда коопсуздук кызматтарынын мыйзамсыз ишмердигин ачуудагы журналисттердин ролу чоң (ЕКПА, 2011: § 8). Мыйзамсыз көрүнүштөр тууралуу кооптонууларды тийиштүү каналдар аркылуу караштыруу мүмкүнчүлүгү болбосо же ашкерелөө үчүн уруксат берилген сырткы бөлөк канал жок болсо, алар кооптонууларды коомчулукка жеткирүүнү каалаган коопсуздук кызматтарынын кызматкерлери үчүн жарчы да боло алат.

Бейөкмөт уюмдар (БӨУ) да көзөмөл органдарынын ишин мониторингдөөгө жана ачыкка чыгарууга катышат. Балкандын батышындагы БӨУлар бул жаатта жигердүүлүк көрсөтүп, ал эми бир катар БӨУлар коопсуздук тармагында укуктун үстөмдүгү маселелерине адистешүүдө. Мисалы, коопсуздук жана коргоо тармагына парламенттик көзөмөл жүргүзүү тууралуу 2010-ж. мыйзам кабыл алынгандан кийин, Черногорияда Institut Alternativa биринчи кезекте коопсуздук тармагына көзөмөл жүргүзүү тапшырылган комитеттин ишинин натыйжалуулугуна көңүл буруп, жыл сайын мыйзамдын аткарылышына изилдөө жүргүзүп турду¹⁰⁸. БӨУ (жана ЖМК) коопсуздук кызматтарына эле эмес, аларды көзөмөлдөгөн институттарга да кызыгышы абзел.

БӨУ Адам укуктары боюнча европалык сотто жана улуттук соттордо коопсуздук кызматтарына тиешелүү сот процесстерине катышып, жоопко тартуу жагынан да маанилүү роль ойнойт. Open Society Justice Initiative, Reprieve сыяктуу уюмдар жана Хельсинки адам укуктарынын Польшадагы фонду АКШнын жетегинде Европа мамлекеттеринин тымызын кармап калууга жана кармап берүүлөргө катышкандыгына байланыштуу адам укуктары жаатындагы арыздарды берүүгө катышты. Privacy International, Big Brother Watch жана Liberty сыяктуу бир нече БӨУ аңдуу мыйзамдарына жана практикасына байланышкан улуттук жана эл аралык соттордо өкмөттөргө каршы иш козгоого жигердүү катышты. Улуу Британияга каршы Liberty ж.б. иши буга мисал болот (бул иште байланыштын эл аралык жолдорунан текши кармап калууда пайдаланылган мурдагы британиялык укуктук негиздин Конвенцияга туура келбестигин Страсбург соту аныктаган). Токтобой келе жаткан текши аңдуу, мамлекеттер ортосунда чалгындоо маалыматтарын алмашуу жана коопсуздук кызматтарынын хакерчилигине байланышкан маселелер жаатында БӨУлардын ролу өтө орчундуу бойдон калууда.

¹⁰⁸ Kap.: <http://institut-alternativa.org/?lang=en>, accessed 28 March 2015.

БӨУлар коопсуздук кызматтарынын ишмердигин иликтөө ишин уюштуруу жана мындай иликтөөлөр үчүн өз билимдерин сунуш кылуу, ошондой эле парламент коопсуздук кызматтары тууралуу мыйзамдарды кабыл алганда же өзгөрткөндө өз түшүнүктөрүн киргизүү жагынан да пайдалуу болушу мүмкүн. Соңку он жылда аталган уюмдар көзөмөл жана отчеттуулук процесстеринде ыктымал кемчиликтерге көңүл буруп, коопсуздук кызматтарынын ишмердигине катуу талап коюуну, көз карандысыз атайын иликтөөнү жактап чыгышты (Townsend 2014).

ЖМК менен БӨУлардын коопсуздук кызматтарына бейформал көзөмөл жүргүзүү жөндөмү кайсы бир даражада алар коркутуп-үркүтүүдөн жана өч алуудан коркпой, өкмөттөр менен кычыктуу маселелер боюнча талаша алгандай чөйрөнүн барлыгына жараша болот.

Европа Кеңешине мүчө айрым өлкөлөрдө кырдаал башкача. Маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдын болушу жана анын таасир чөйрөсү да ЖМК жана БӨУлардын аталган маселелер менен алектенишине таасир этет. Европа Кеңешине мүчө көпчүлүк өлкөлөрдө коопсуздук кызматтарын мындай мыйзамдар камтыбаганы менен, кээ бир улуттук мыйзамдар жеке жактарга (уюмдарга) коопсуздук кызматтарынан (же коопсуздук кызматтары тууралуу) маалыматты сурап алуу жана кызматтардын маалымат бербөө жөнүндөгү чечимдерин негиздешин (сырткы көзөмөлдүн астында) талап кылуу мүмкүнчүлүгүн жаратат. Маалымат эркиндигине болгон мындай мамилелер жарандык коом уюмдары менен ЖМКларга өздөрүнүн ишине кереги тийгидей, улуттук коопсуздукка коркунуч жаратпаган маалыматты алуу мүмкүнчүлүгүн берет.

5-БАП

УЛУТТУК КООПСУЗДУК КЫЗМАТТАРЫНА ДЕМОКРАТИЯЛЫК ЖАНА НАТЫЙЖАЛУУ КӨЗӨМӨЛ ЖҮРГҮЗҮҮ

Ушул документте каралган эл аралык принциптер менен улуттук практикаларга жараша көзөмөл жүргүзүү тутумдары бирдей максатты көздөө менен ар түрдүү болушу мүмкүн. Көзөмөлдөө тутумдарын пландоодо жана баалоодо көзөмөл жүргүзүүнүн формасына эмес, анын маңызына көңүл буруу зарыл. Бул ар кандай конституциялык жана укуктук тутумдарга жана ошондой эле ар түрдүү улуттук салттарга жол коюу менен бирдей максаттарга жетүү мүмкүнчүлүгүн берет. Акыркы бул баптын максаты – мурдагы талдоолордон келип чыгуучу бир катар маанилүү принциптер менен милдеттерди көрсөтүү.

Жогоруда каралган эл аралык принциптер менен ар кайсы мамлекеттердин практикаларынан келип чыга турган негизги принцип коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин бардык жактары, саясаты, каржыланышы, администрациясы менен эрежелери коопсуздук кызматтары менен аткаруу бийлигине көз каранды болбогон жок дегенде сырткы бир уюм тарабынан текшерилүүгө тийиш дегендикти туюндурат. Эл аралык принциптер менен Европа Кеңешине мүчө көпчүлүк өлкөлөрдүн практикасы мындай сырткы текшерүү алдын ала (бул мүмкүн болгон жерлерде), утурумдук жана кийин жүргүзүлүшү зарылдыгын көрсөтөт.

Көзөмөл жүргүзүү тутумунун кеңири милдеттери коопсуздук кызматтарынын жана аткаруу бийлигинин жоопкерчилигин (зарылдыкка жараша) камтып, буларды жогорулатууга өбөлгө түзүшү кажет:

- ▶ адам укуктарына (мунун ичинен террорчулуктун, тыңчылыктын жана кибер кылмыштуулуктун айынан болуучу) коркунучтарды алдын алуу жагынан коопсуздук кызматтарынын мыйзамдуу ыйгарым укуктарын колдонуусунун натыйжалуулугун;

- ▶ коопсуздук кызматтарынын ишинин натыйжалуулугун, каржылык жактан мыйзамдуулугун жана үнөмдүүлүгүн; жана
- ▶ мыйзамдуулук жана адам укуктарынын эрежелерине, стратегиялары менен операцияларына шайкештигин.

Учүнчү милдет бул баяндаманын предмети жана аталган бапта каралган калган бардык милдеттердин жыйынтыктоочусу болуп эсептелет. Бул баяндама коопсуздук кызматтарына сырткы көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү болгону менен, жогоруда айтылган милдеттерди чечүү үчүн аталган кызматтардагы ички текшерүү жана көзөмөлдөө чаралары өтө зарыл экендигин айта кетүү керек.

Демократиялык көзөмөл жүргүзүү зарыл, анткени коопсуздук кызматтары (жана тийиштүү аткаруу ведомстволору) коомго жана коомдун атынан ачык кызмат көрсөтөт, андыктан шайланган өкүлдөр бул кызматтарды натыйжалуу, таасирдүү жана мыйзамдуу көрсөтүүнү камсыз кылууга катышууга тийиш. Демек, көзөмөл жүргүзүүнүн демократиялык өңүтү биринчи кезекте парламенттин катышуусу менен камсыздалат. Европа Кеңешине мүчө өлкөлөрдүн тажрыйбасы парламентарийлер төмөнкүлөргө салым кошорун көрсөттү:

- ▶ улуттук мыйзамдарда коопсуздук кызматтарына ар тараптуу көзөмөл жүргүзүүнү камсыз кылуу;
- ▶ көзөмөлдөөнүн парламенттик эмес институттарына бюджеттик зарыл ресурстарды бөлүү;
- ▶ эксперттик көзөмөл органдарынын ишине назар салуу;
- ▶ көзөмөлдөө институттарынын (өзүнүн жеке комитеттеринин да) натыйжалуулугун караштыруу;
- ▶ коопсуздук кызматтарынын ишмердигин утурумдук текшерүү жана атайын иликтөө.

Коопсуздук кызматтарына парламенттин көзөмөл жүргүзүү ар кайсы демократиялык өлкөдө орчундуу иш болуп саналат, бирок эл аралык принциптер менен мамлекеттердин практикасы көрсөткөндөй, парламентарийлердин көзөмөлдөөсү эксперттик көзөмөл жүргүзүү менен толукталганда, адам укуктары менен укуктун үстөмдүгү мыкты корголот деген түшүнүк өсүп жатат. Эксперттик көзөмөл органдары жалпысынан адам укуктарын коргоо үчүн зарыл болгон утурумдук, тактама жана саясий жактан бейтарап текшерүүнү жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Көзөмөл жүргүзүүнүн бул түрү коопсуздук кызматтарынын жеке турмушка, сөз эркиндигине жана чогулуу жана биригүү укугуна таасир этүүчү иш-аракеттерин текшерүү үчүн өзгөчө зарыл.

Мындай ишмердик персоналдык маалыматтарды чогултууну, пайдаланууну, өткөрүп берүүнү (улуттук укук коргоо ведомстволоруна жана чет элдик органдарга да) камтыйт. Эксперттик көзөмөл органдары коопсуздук кызматтарына көзөмөл жүргүзүүдө барган сайын чоң роль ойноп жаткандыктан, аталган институттар белгилүү демократиялык мыйзамдуулукка ээ болушу үчүн чараларды кабыл алуу керек. Буга ылайык, Европа Кеңешине мүчө ар кайсы өлкөлөрдө эксперттик көзөмөлчүлөрдүн ишине назар салып, кызматкерлерди дайындаган (бошоткон) жана алардан отчет алып турган парламенттик комитеттер бар.

5.1. Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга күн мурунтан уруксат берүү

Маалымат чогултууга күн мурунтан уруксат берүүдө коопсуздук кызматтары менен саясий аткаруу бийлигинен көз каранды болбогон орган кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берсе, адам укуктары жакшыраак корголот. Сырткы уруксат берүү төмөнкүлөрдү камтышы керек экендигин улам кеңири түшүнүлүүдө:

- ▶ маалыматты ылгабай текши чогултуу;
- ▶ текши кармап калуу жолу менен чогултулган маалыматтан маалымат алуу үчүн негизги сөздөрдү же жөндөгүчтөрдү (айрыкча эгер алар өздүгү аныкталгыдай кишилерге тийиштүү болсо) пайдалануу;
- ▶ байланыш маалыматтарын чогултуу жана пайдалануу (мунун ичинен жеке сектордо да);
- ▶ компьютердик желелерге кирүү.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, мындай ишмердикке аткаруу бийлиги же (эң жамааны) бул укукту ээлеп алган коопсуздук кызматтары гана уруксат берип калса, мунун кесепеттери адам укуктары үчүн өтө орчундуу. Бул чараларга сырткы уруксатты сот же сотко окшош орган, же аталган органдардын бири аткаруу бийлиги менен чогуу бериши абзел.

Кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүү процессине катышууга ар кандай тажрыйбанын колдонулушу саясий же сот органынын уруксат беришине караганда жакшыраак коргоону камсыз кылышы мүмкүн. Уруксат берүү процесси, албетте, сунуш кылынып жаткан чараларды укуктук жана укук коргоо жааттан баалоону камтууга тийиш, бирок сунушталып жаткан чаралар менен байланышкан бардык саясий тобокелдиктерди да караштырган оң. Демек, (квази-) соттук органдын уруксаты менен министрдин уруксатын бириктирүүчү эки деңгээлдүү уруксат берүү процесси күн мурунтан текшерүүнүн эң ишеничтүү үлгүсү болушу мүмкүн.

Маалымат чогултуунун ар кандай элементиндегидей эле, кийлигишүү менен байланышкан иш-чараларга уруксат берүү же ырастоо процесси да текшерүүнү талап кылат. Кийлигишүү менен байланышкан чараларга уруксат берүү тууралуу соттун чечимдерин баалоо аракетинде жаралышы мүмкүн болгон кыйынчылыктарды эске алып, сотко окшош үлгүлөрдү караштырууга болот. Европа Кеңешинин аймагында бир кыйла кеңири тараган сотко окшош уруксат берүү уруксат берүүчү органдын соттук макамысыз сот тажрыйбасын камтыйт. Ар кайсы өлкөлөрдүн практикасы көрсөткөндөй, мындай органдардын ишин, соттун чечимин кийинки ыктымал текшерүү менен байланышкан кооптонууларды жаратпастан, башка орган текшерсе болот.

Уруксат берүү процесси аркылуу адам укуктарын коргоону байкоого же башка ыйбаасыз кийлигишүүнүн ыктымал түрлөрүнө (мисалы, хакерчиликке) кабыла турган объектинин (текши аңдууда – башка жабырлануучулардын) таламын талашуучу жактоочуларды тартуу жолу менен да жакшыртса болот. Бул үчүнчү тарап коопсуздук кызматтары тарабынан сунуш кылынган байкоо жүргүзүү боюнча даттана алат жана алардын катышуусу уруксат берүү процессин жөн эле «көчүрмөлөй берүүдөн» сактайт.

5.2. Даттануларды кароо

Европа Кеңешине мүчө бардык өлкөлөр алардын көзөмөлдөө тутумуна коопсуздук кызматтарынын үстүнөн арыздарды жөнөтүүгө мүмкүн болгон белгилүү көз каранды эмес органды камтылышын камсыз кылууга тийиш. Кеп коопсуздукка/чалгынга көзөмөл жүргүзүүчү эксперттик орган жөнүндө жүрөбү, же акыйкатчы сыяктуу коопсуздук менен байланышпаган көзөмөл органы жөнүндө жүрөбү, баары бир арыздарды тыкыр иликтөөгө колу жете турган жана тергөө ыйгарым укуктарына ээ орган карашы керек. Көзөмөл органдарынын көпчүлүгү коопсуздук кызматтарына жана (же) аткаруу бийлигине сунуштарды гана бере алат. Өздөрүнүн укугу коопсуздук кызматтары тарабынан мыйзамсыз бузулду деп эсептеген (же бузулгандыгын билген) адамдар натыйжалуу укуктук коргоого алууга жөндөмдүү институтка кайрыла алышы үчүн АУЕК мамлекеттен юридикалык жактан милдеттүү буйрук бере алгыдай институттардын кызматынан да пайдаланышын камсыз кылууну талап кылат. Мындай орган ар кандай укук бузуулардан жабыркагандарга өтөлгө төлөп берүү жөнүндө эле эмес, тийиштүү ордерлерди жокко чыгаруу жана мыйзамсыз чогултулган персоналдык маалыматтарды жок кылуу тууралуу буйруктарды берүү боюнча ыйгарым укуктарга ээ болушу керек.

5.3. Көзөмөлчүлөрдүн маалыматтарды пайдалануусу

Көзөмөлчүлөрдүн маалыматтарды пайдалануусунун мааниси чоң жана көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү бардык эл аралык принциптерде айтылат. Эгер көзөмөлчүлөр тийиштүү маалыматтардын баарын колдоно албаса, иш-чаралардын, программалар менен саясаттын мыйзамдуулугуна толук жана ынанымдуу баа бере албайт. Бул башкы максат эмес, бирок иликтөө үчүн тийиштүү бардык маалыматтарды пайдалануу (жана аталган органдын бир кыйла кеңири ыйгарым укуктары) натыйжалуу текшерүүнүн өбөлгөсү болуп эсептелет.

Көзөмөл органдарынын маалыматтан пайдалануу укугу коопсуздук кызматтарынын жана алардын кызматкерлеринин ачык-айкын болуу жана көзөмөлчүлөр менен кызматташуу милдети, ошондой эле бул категориялардагы маалыматтарды дароо ачыкка чыгаруу талабы менен толукталууга тийиш. Сотко чакыруу, тинтүү жана мүлкүн тартып алуу сыяктуу ыйгарым укуктардын колдонулушу да маалымат ыктыярдуу түрдө берилбеген учурларда көзөмөлчүлөрдүн позициясын бекемдейт.

Көзөмөлчүлөргө маалыматтан пайдалануу укугун берүү көзөмөл органдары каалагандай маалыматты туруктуу колдоно алат дегенди билдирбейт – маалымат алуу үчүн дайыма мандат жана аталган көзөмөл органынын утурумдук ишмердиги болушу шарт.

Ушуга байланыштуу жок дегенде көзөмөл жүргүзүүнүн бир сырткы органы коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин ар бир тармагы боюнча көзөмөл жүргүзүү укугуна ээ болсо, жок дегенде бир сырткы көзөмөлчү ар бир тармакка тийиштүү маалыматтан толук пайдалануу укугуна ээ болсо, жакшы болмок. Демек, көзөмөл жүргүзүү тутумун пландоодогу жана өркүндөтүүдөгү эң маанилүү милдет – көзөмөлчүлөрдүн маалыматты пайдаланышын мыйзам жагынан кепилдөө, аны жеңилдетүү үчүн тийиштүү тергөө таянычтары менен камсыз кылуу.

Натыйжалуу көзөмөл жүргүзүүнүн негизги принциби – көзөмөл органдары (текшерүү объектиси болуп эсептелген коопсуздук кызматтары же аткаруу бийлиги эмес) алардын ишине кайсы маалымат таандык экендигин аныктоого тийиш. Бул тема боюнча талаш жүрсө, аларды ыкчам чечүү механизмдери болушу абзел.

Көзөмөлчүлөрдү бардык орчундуу маалымат менен камсыз кылууга маанилүү толуктоо – бул көзөмөлчүлөр керектей турган маалымат корголуп, көзөмөлдөө максатында гана колдонулушун камсыз кылуучу чараларды ишке ашыруу зарылдыгы. Эгер көзөмөл органдарында жашыруун маалыматты кыянаттык менен пайдаланууга тыюу салган жол-жоболору бар болсо, аткаруу бийлигинин же коопсуздук кызматтарынын кызматкерлерине караганда алардын мүчөлөрүнө көбүрөөк ишенбөөгө негиз жок.

Чалгындоолордун эл аралык кызматташтыгынын негизинде маалыматты пайдалануу өзгөчө көңүл бурууга арзыйт. Коопсуздук кызматтарынын эл аралык кеңири кызматташуусун (жана мындай кызматташуунун ыктымал натыйжасын) эске алуу менен, көзөмөлчүлөр мындай кызматташуу тууралуу чет элдик органдардан алынган же аларга берилген маалыматты текшере алгыдай болушу абзел. Бул ишмердиктин тийиштүү түрдө текшерилишин камсыз кылуу үчүн көзөмөлчүлөрдү мыйзамга шылтап же практикада «үчүнчү тарап» деп эсептеп, аларга карата булакты көзөмөлдөө принциби колдонулбашы керек. Эгер чет элдик органдар иш жүзүндө тыюу салуу укугуна ээ болсо (көзөмөлчүлөр мындай маалыматты кароодон мурун коопсуздук кызматтары чет элдик өнөктөштөрдөн уруксат суроого тийиш болгондуктан) демократиялык көзөмөл жүргүзүү өтө кыйын.

Дагы бир милдет – көзөмөлчүлөрдү алардын ишинин натыйжалуулугун кепилдөөчү зарыл каржы каражаттары жана кишилер менен камсыз кылуу. Көпчүлүк коопсуздук кызматтары өздөрүнүн маалымат чогултуу, берүү жана алуу мүмкүнчүлүктөрүн (техникалык прогресстин жана бюджеттин өсүшүнө байланыштуу) өстүрүп, бул үчүн бир кыйла татаал тутумдарды пайдаланышууда. Көпчүлүк көзөмөлчүлөрдүн ресурстары мындай өзгөрүүлөргө жараша көбөйгөн жок. Азыркы учурда натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү үчүн көз каранды эмес техникалык билимдерди пайдалануу зарылдыгы жалпыга белгилүү болду.

Маалымат чогултуу жана сактоо тутумдары татаалдашты, мунун адам укуктарына тийгизген таасирин атайын билимдерсиз баалоо мүмкүн эмес. Ошондуктан мыйзамдар көзөмөлчүлөргө техникалык адистерди жалдоого уруксат берип, муну ишке ашыруу үчүн ресурстар каралышы шарт.

5.4. Көзөмөл органдарынын ачык-айкындыгы

Көзөмөл органдары коопсуздук кызматтарынын элдин атынан текшерет. Мындагы эң маанилүү милдет – коопсуздук кызматтары өз иш-милдеттерин мыйзамга ылайык аткара тургандыгына коомчулукка кепилдик берүү (жүйөлүү жагдайларда) жана эмне туура эмес жасалгандыгы жөнүндө билдирүү (эгер бул зарыл болсо). Көзөмөл органдары өздөрүнүн отчеттору жана маалымат берүүнүн бөлөк формалары менен коопсуздук кызматтары катуу көзөмөлдө турарын жана адам укуктары бузулган (же башка укук бузуулар) бардык

учурлар териштирилерин көрсөтүшсө гана муну аткара алышат. Ушуга байланыштуу экинчи милдет – демократиялык өлкөдөгү коопсуздук кызматтарынын ролу тууралуу коомчулукка маалымат берүү. Бул коопсуздук кызматтары мурда адам укуктарынын бузган жана (же) коомчулуктун ишениминен калган учурлар үчүн өтө маанилүү. Бул үчүн парламенттик жана эксперттик көзөмөл органдары коомчулукту мүмкүнчүлүккө жараша көп тартышы зарыл. Алар улуттук коопсуздук жана жеке турмушту коргоо үчүн айрым жагдайларды жашыруун сактоо максатында тийиштүү чараларды эске алуу менен өздөрүнүн байма-бай же атайын отчетторунун ачык версияларын жарыялап турууга милдеттүү.

5.5. Көзөмөл жүргүзүү тутумдарын баалоо

Европа Кеңешинин аймагында коопсуздук кызматтарына сырткы көзөмөл жүргүзүүнү уюштурууда орчундуу прогресске жетишилди, бирок кээ бир өлкөлөр гана көзөмөлдөөнүн айрым органдарынын натыйжалуулугуна талдоо жүргүзүү аркылуу (көзөмөлдөө тутумдарын айтпаганда да) андан ары кадам таштады¹⁰⁹. Көпчүлүк өлкөлөр 10-20 жыл мурда мыйзам түрүндө көзөмөл органдарын түзүү менен аларды кайра уюштурууну караштырган жок же муну чоң жаңжалдан же чалгындын жолу болбой калгандан кийин аткарды. Ошондуктан көзөмөл органдары коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин эң орчундуу жагдайлары менен алектенээрин; алар коопсуздук кызматтарынын саясатында, иш-чараларында жана эрежелеринде адам укуктарынын жакшы сакталышына таасир эте алаарын; натыйжалуу усулдарды колдонобу жана жетишерлик катуу текшерүүлөрдү жүргүзөөрүн; коомчулуктун ишениминен пайдаланаарын; так жана пайдалануу отчетторду берип тураарын аныктоо кыйын.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, көзөмөл тутумдары коопсуздук кызматтарынын ишинде же алардын ишине байланыштуу адам укуктары үчүн кооптонууларды натыйжалуу алдын алышы же жооп кылышы үчүн аларга тийиштүү юридикалык мандат менен ыйгарым укуктар, ресурстар жана билимдер керек. Бул талаптар коопсуздук кызматтарынын ишинде колдонулуучу технологиялардын масштабы менен мүнөзүнүн өнүгүшүнө жараша өсө берет.

Ошондуктан көзөмөл тутумдарында зарыл мүнөздөмөлөрдүн бар же жок экендигине маал-маалы менен баа берип туруу керек.

Ушуга байланышкан суроо – көзөмөл органдары (бир кыйла кеңири мааниде алганда, көзөмөл тутумдары) укуктук мандаты, ыйгарым укуктары менен ресурстары шайкеш болбогондугуна карабай, өз иш-милдеттерин натыйжалуу аткарат деп эсептөөгө болобу? Ал коопсуздук кызматтарынын саясатын, иш-чаралары менен практикаларын адам укуктарына туура келишин натыйжалуу камсыздоону, ошондой эле зыяндын ордун толтуруу менен уюштурууну жакшыртууга түрткү болуучу арыздарды кароо менен аларга жооп кылууну камтыйт. Мындай маселелерди баалоо көзөмөлчүлөрдүн иш усулдары менен

109 Мисалы, Бельгия менен Нидерланды буга кирбейт: Senat et Chambre des Representants de Belgique, «Evaluation du fonctionnement des Comites permanent de controle des services de police et de renseignements», Rapport fait au nom des commissions speciales chargees du suivi parlementaire des Comites permanent de controle des services de police de renseignements par MM. Foret and De Crem, 16 fevriier 1996. 437/1 - 95/96 Chambre, 1-258/1 Senat; Fijnaut 2012.

ыкмаларынын функционалдуулугун терең талдоону талап кылат. Ошондуктан расмий баа берүүгө киришүүдөн мурда көзөмөл жүргүзүүнүн натыйжалуулугун кантип бааласа болорун, мунун ичинен көзөмөл тутумунун адам укуктарын коргоо жөндөмүн кантип бааласа болорун кароо зарыл¹¹⁰. Булар – европалык деңгээлде андан ары талкуу жүргүзүүнүн жана келечектеги иштердин темасы.

Парламенттер менен министрлер мыйзамдарга коопсуздук кызматтары жана аларга көзөмөл жүргүзүү тууралуу жоболорду киргизүүнү камсыз кылуу аркылуу бул жаатта маанилүү роль ойной алат¹¹¹. Мунун дагы бир жолу, аткаруу бийлиги, парламент же көзөмөл органдары жакында Нидерландыда аткарылгандай мындай баалоолорду убактылуу негизде уюштура алат. Террорчулук жөнүндө көз каранды эмес мыйзамдардын рецензенти (Independent Reviewer of Terrorism Legislation) бар альтернативдүү же кошумча үлгү Улуу Британияда кабыл алынган¹¹². Анын бюросу террорчулук менен күрөшүү тууралуу мыйзам чыгаруу менен бир кыйла кеңири алектенгенине карабай, бул кызматкер мыйзамдын көзөмөл жүргүзүү жаатындагы жоболорунун шайкештигин караштырып, тийиштүү сунуштарды берүү жагынан да ыйгарым укуктарга ээ.

---

110 Толугураак кар.: Wills 2012b: 471-499.

111 Буга бизде Европа Кеңешинин чегинен сырткары эң мыкты мисал бар: Canada 1984: § 56; Canada 1990.

112 Кар.: <https://terrorismlegislationreviewer.independent.gov.uk/>, accessed 28 March 2015.

Article 29 Working Party (2014a), Opinion 04/2014 on surveillance of electronic communications for intelligence and national security purposes, 819/14/EN WP 215, 10 April 2014.

Article 29 Working Party (2014b), Joint Statement of the Article 29 Working Party, adopted 26 November 2014.

Balkan Insight (2015a), «Serbian ombudsman complains of threats», 21 January 2015: www.balkaninsight.com/en/article/serbian-ombudsman-threaten-aftermilitary-secret-service-revelation, accessed 28 March 2015.

Balkan Insight (2015b), «Macedonia PM accused of large-scale wire-tapping», 9 February 2015: www.balkaninsight.com/en/article/eavesdropping-bombshell-explodes-in-macedonia, accessed 28 March 2015.

BBC News (2015), «Sim card firm links GCHQ and NSA to hack attacks», 25 February 2015: www.bbc.co.uk/news/technology-31619907, accessed 28 March 2015.

Belgian Standing Intelligence Agencies Review Committee (2011), Annual report 2010-2011, Intersentia, Brussels. Available at: www.comiteri.be/images/pdf/publicaties/activity_report_2010-2011.pdf, accessed 28 March 2015.

Belgium (1991), Act governing review of the police and intelligence services and of the Coordination Unit for Threat Assessment 1991. Available at: <http://comiteri.be/images/pdf/engels/w.toezicht%20-%20l.control.pdf>, accessed 28 March 2015.

Belgium (1998), Law on the Intelligence and Security Services 1998.

Belgium (2010), Law on the Intelligence and Security Services 1998, (as modified by the law on collection of data by the intelligence and security services of 14 February 2010).

Bigo D. et al. (2013), «National programmes for mass surveillance of personal data in EU Member States and their compatibility with EU law», European Parliament, Brussels.

Bigo D. et al. (2014), «France's surveillance: justice, freedom and security in the EU», openDemocracy.net, 14 May 2014.

Borger J. (2013), «NSA files: why the Guardian in London destroyed hard drives of leaked files», *The Guardian*, 20 August 2013.

Borger J. (2014), «Ministers should assess UK surveillance warrants, says Philip Hammond», *The Guardian*, 23 October 2014.

Born H. and Leigh I. (2005), Making intelligence accountable, Parliament of Norway, Oslo.

Born H., Leigh I. and Wills A. (forthcoming), Making international intelligence cooperation accountable, Parliament of Norway, Oslo.

Bosnia and Herzegovina (2004), Law on the intelligence and security agency of Bosnia and Herzegovina 2004.

Cameron I. (2000), *National security and the European Convention on Human Rights*, Martinus Nijhof Publishers, The Hague.

Cameron I. (2008), «National Security and the European Convention on Human Rights - Trends and Patterns», speech to the Stockholm International Symposium on National Security and the European Convention on Human Rights, 4-5 December 2008.

Cameron I. (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Sweden», in Wills A. and Vermeulen M. (eds) (2011), «Parliamentary oversight of security and intelligence agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.

Cameron I. (2013), «Foreseeability and safeguards in the area of security: some comments on ECHR case law», in *Regards sur le controle*, Laethem W. (Van) and Vanderborght J. (eds) (2013), Intersentia, Antwerp.

Canada (1984), *Canadian Security Intelligence Service Act 1984*.

Canada (1990), «In flux but not in crisis», *Canada Special Committee on the Review of the CSIS Act and the Security Act (NCJ 131163)*, Ottawa, Canada. Cobain I. (2013), *Cruel Britannia: a secret history of torture*, Portobello Books, London.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2013a), «Human rights and the security sector: report of the round-table with human rights defenders, organised by the Office of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, Kyiv, 30-31 May (2013)», CommDH(2013)17.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2013b), «Human rights at risk when secret surveillance spreads», *Human Rights Comment*, 24 October 2013.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2014a), *The rule of law on the internet and in the wider digital world*, Issue Paper, Council of Europe, Strasbourg.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2014b), *Statement of 12 December 2014*: www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=377981239044459&id=118705514972034, accessed 28 March 2015.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2014c), «Report by Nils Muiznieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his visit to the Netherlands, from 20 to 22 May 2014», CommDH(2014)18, 14 October 2014.

Commissioner for Human Rights, Council of Europe (2015), «4th quarterly activity report 2014», CommDH(2015)3.

Connolly K. (2014), «Romanian ex-spy chief acknowledges CIA had 'black prisons' in country», *The Guardian*, 14 December 2014.

Council of Europe (2006a), «Secretary General's report under Article 52 ECHR on the question of secret detention and transport of detainees suspected of terrorist acts, notably by or at the instigation of foreign agencies», SG/Inf (2006)5, 28 February 2006.

Council of Europe (2006b), «Secretary General's supplementary report», SG/Inf (2006)13, 14 June 2006.

- Croatia (2006), Act on the Security Intelligence System of the Republic of Croatia, 30 June 2006.
- CTIVD (2014), «Review report on the processing of telecommunications data by GISS and DISS» No. 38, 5 February 2014.
- Cvrtila V. (2012), «Intelligence governance in Croatia», DCAF. Available at: www.dcaf.ch/content/download/104961/1617969/version/2/file/croatia_eng1.pdf, accessed 28 March 2015.
- Czech Republic (1994), Act on the Security Information Service, Act No. 154 of July 7, 1994.
- European Data Protection Authorities (2014), Joint Statement of the European Data Protection Authorities Assembled in the Article 29 Working Party, adopted 26 November 2014, 14/EN WP227.
- European Parliament (2001), «Report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (ECHELON interception system)», Temporary Committee on the ECHELON Interception System, 11 July 2001, A5-0264/2001.
- European Parliament (2007), «Resolution on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners», 14 February 2007, P6_TA(2007)0032.
- European Parliament (2013), «Resolution of 10 October 2013 on alleged transportation and illegal detention of prisoners in European countries by the CIA», P7_TA(2013)0418.
- European Parliament (2014), «Report on the US NSA surveillance programme, surveillance bodies in various Member States and their impact on EU citizens' fundamental rights and on transatlantic cooperation in Justice and Home Affairs», A7-0139/2014, 21 February 2014.
- Farson S. (2012), «Establishing effective intelligence oversight systems» in Born H. and Wills A. (eds) (2012) *Overseeing intelligence service: a toolkit*, DCAF, Geneva.
- Fijnaut C. (2012), «Het toezicht op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten: de noodzaak van krachtiger samenspel, De vertrekpunten en uitkomsten van een gespreksronde», The Hague.
- Foldvary G. (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Hungary», Annex A in Wills A. and Vermeulen M. (2011), *Parliamentary oversight of security agencies in the European Union*, European Parliament, Brussels.
- Follorou J. (2014), «Espionnage: comment Orange et les services secrets coopèrent», *Le Monde*, 20 March 2014.
- Follorou J. and Johannès F. (2013), «Revelations sur le Big Brother français», *Le Monde*, 4 July 2013.
- Forcese C. (2012), «Handling complaints about intelligence services», in Born H. and Wills A. (eds), *Overseeing intelligence services: a toolkit*, DCAF, Geneva.

France (2007), Loi n° 2007-1443 du 9 octobre 2007 portant creation d'une delegation parlementaire au renseignement.

Gallagher R. and Greenwald G. (2014), «How the NSA plans to infect 'millions' of computers with malware», The Intercept, 3 December 2014: <https://firstlook.org/theintercept/2014/03/12/nsa-plans-infect-millions-computers-malware/>, accessed 28 March 2015.

Germany (2001a), Act restricting the Privacy of Correspondence, Posts and Telecommunications (G10 Act), Federal Law Gazette I, p. 1254, revised 2298, last amended by Article 2 of the Act of June 6 2013, Federal Law Gazette I, p. 1482.

Germany (1990b), Act on the Protection of the Constitution (BVerfSchG), Federal Law Gazette I, p. 2954, last amended by Article 6 of the Act of June 6, 2013, Federal Law Gazette I, p. 1602.

Germany (1978), Parliamentary Control Panel Act (PKGrG), Federal Law Gazette I, p. 453, last amended by the Act of July 29, 2009, Federal Law Gazette I, p. 2346.

Goumaz M. (2014), «Statut special voulu par les espions», Le Temps, 1 July 2014.

Hernes H. (2008), «Effective Remedy with Regard to Secret Surveillance and Security Files», speech to the Stockholm International Symposium on National Security and the European Convention Human Rights, 4-5 December 2008.

Higgins A. (2013), «Luxembourg's prime minister resigns», New York Times, 12 July 2013.

Human Rights Watch (2009), Cruel Britannia, British complicity in the torture and ill-treatment of terror suspects in Pakistan, November 2009.

Human Rights Watch (2014a), Rights in retreat: abuses in Crimea, Human Rights Watch, New York.

Human Rights Watch (2014b), «Turkey: spy agency law opens door to abuse», April 2014: www.hrw.org/news/2014/04/29/turkey-spy-agency-law-opens-door-abuse, accessed 28 March 2014.

Hungary (1995), Act CXXV of 1995 on the National Security Services, section 16(2).

International Commission of Jurists (2009), Assessing damage, urging action: report of the Eminent Jurists Panel on terrorism, counter-terrorism and human rights, ICJ, Geneva.

Italy (2007), Law 127/2007 (as amended 1 August 2012).

Jacobsen A. (2012), «Regional consultation on national security and the right to information», www.right2info.org/resources/publications/national-security-page/european-questionnaires/slovenia-rosana-lemut-strle, accessed 28 March 2015.

Jacobsen A. (2013), «National security and the right to information in Europe», April 2013: www.right2info.org/resources/publications/national-security-expert-papers/jacobsen_nat-sec-and-rti-in-europe, accessed 28 March 2015.

JUSTICE (2011), Freedom from suspicion: surveillance reform for a digital age, Justice, London.

Laethem W. (Van) (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Belgium», in Wills A. and Vermeulen M. (2011), «Parliamentary oversight of security and intelligence agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.

LAHRC (2015), Draft Resolution adopted by LAHRC on 26 January 2015.

Le Monde (2013), «La DCRI accusée d'avoir illégalement forcé la suppression d'un article de Wikipedia», 6 April 2013.

Leigh I. (2012), «A view from across the Channel: intelligence oversight in the UK», in Laethem W. (Van) and Vanderborght J. (2012) (eds), *Regards sur le contrôle*, Intersertia, Antwerp.

Lithuania (2002), Law on Operational Activities 2002 (as amended).

Marty D. (2011), «Abuse of state secrecy and national security: obstacles to parliamentary and judicial scrutiny of human rights violations», Report for the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Doc. 12714, 16 September 2011.

Nemtsova A. (2012), «Putin's secret war», *Foreign Policy*, June 2012.

Netherlands (2002), Intelligence and Security Services Act 2002. Available at: www.ctivd.nl/?download=OWIV%202002%20Engels.pdf, accessed 28 March 2015.

Norton-Taylor R. (2015), «Britain needs independent scrutiny of intelligence, says former head of MI6», *The Guardian*, 17 March 2015.

Norway (1981), Criminal Procedure Act, Act of 22 May 1981 No. 25 (as amended).

Norway (1995), Act relating to the Oversight of Intelligence, Surveillance and Security Services Act No. 7 of 3 February 1995. Available at: http://eos-utvalget.no/english_1/legal_framework/content_3/text_1401199215164/1401199215664/lovensgelsk.pdf, accessed 28 March 2015.

Norway (2012), EOS-Utvalget Committee, Annual Report 2011.

Norway (2013), EOS-Utvalget Committee, Annual Report 2012.

Norway (2014), EOS-Utvalget Committee, Annual Report 2013.

Omtzigt, P. (2015), «Mass surveillance», PACE Committee on Legal Affairs and Human Rights, 26 January 2015, [AS/Jur (2015) 01].

Open Society Foundations (2013), Global Principles on National Security and the Right to Information (Tshwane Principles), adopted on 12 June 2013 in Tshwane, South Africa: www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/global-principles-national-security-10232013.pdf, accessed 28 March 2015.

Open Society Justice Initiative (2013), *Globalizing torture: CIA secret detention and extraordinary rendition*, OSF, New York.

Osborne L. (2013), «Germany denies phone data sent to NSA used in drone attacks», *The Guardian*, 12 August 2013.

Ottawa Principles on Anti-terrorism and Human Rights, adopted in 2006 in Ottawa, Canada: <http://aix1.uottawa.ca/~cforcese/hrat/principles.pdf>, accessed 28 March 2015.

Petrovic P. (2012), «Serbia», Strengthening intelligence oversight in the Western Balkans series, DCAF, Geneva. Available at: www.dcaf.ch/content/download/104944/1617879/version/2/file/serbia_eng1.pdf, accessed 28 March 2015.

Poland (2002), Act of 24 May 2002. Internal Security Agency and Foreign Intelligence Agency.

Pond E. (2013), «What the NSA can learn from Sweden», World Policy Blog, 9 August 2013, www.worldpolicy.org/blog/2013/08/09/what-nsa-can-learn-sweden, accessed 28 March 2015.

Portugal (2004), Intelligence Systems of the Portuguese Republic, Framework Law 4/2004.

Priest D. (2005), «CIA holds suspects in secret prisons», Washington Post, 2 November 2005.

Privacy International (2014), Statement of Grounds submitted to the Investigatory Powers Tribunal, 8 May 2014: www.privacyinternational.org/sites/default/files/PI%20Hacking%20Case%20Grounds.pdf, accessed 28 March 2015.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia (2010), «Report on a preventive control visit by the Protector of Citizens to the Security-Information Agency», (Belgrade, 2010). Available at: www.ombudsman.org.rs/attachments/088_Report%20on%20the%20Preventive%20Control%20Visit.pdf, accessed 28 March 2015.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia (2014), Annual Report for 2013. Available at: www.ombudsman.rs/attachments/2013%20Annual%20Report%20of%20the%20Protector%20of%20Citizens.pdf, accessed 28 March 2015.

Review Group on Intelligence and Communications Technologies (2013), «Liberty and security in a changing world», 13 December 2013: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2013-12-12_rg_fnal_report.pdf, accessed 28 March 2015.

Romania (1991), Law on the National Security of Romania, No. 51/July 29 1991.

Sanchez Ferro S. (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Spain», Annex A in Wills A. and Vermeulen M. (2011), «Parliamentary oversight of security agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.

Serbia (2014), The Law on Security Information Agency Official Gazette of the Republic of Serbia (as amended in 2014), Official Gazette Nos. 42/2002, 111/2009,65/2014 - US, 66/2014.

Singh A. and Scholes J. (2014), «Denmark, the CIA, and the killing of Anwar al-Awlaki», 30 April 2014: www.opensocietyfoundations.org/voices/denmark-cia-and-killing-anwar-al-awlaki, accessed 28 March 2015.

Stark H. (2011), «Germany limits information exchange with US intelligence», Der Spiegel, 17 May 2011.

Stoll M. (2014), «Des documents du SRC peuvent aussi être publics», Oefentlichkeitsgesetz.ch, 15 December 2014: www.oefentlichkeitsgesetz.ch/fran-

- cais/2014/12/des-documents-du-src-peuvent-aussi-etre-publics/#more-3569, accessed 28 March 2015.
- Townsend M. (2014), «UK rights groups reject official inquiry into post-September 11 rendition», *The Observer*, 8 November 2014.
- Travis A. and Bowcott O. (2015), «UK admits unlawfully monitoring legally privileged communications», *The Guardian*, 18 February 2015.
- Turkey (2014), Law Amending the Law on State Intelligence Services and the National Intelligence Agency, No. 6532, April 2014.
- UK (2000), Regulation of Investigatory Powers Act (RIPA) 2000.
- UK (2010), «Consolidated guidance to intelligence officers and service personnel on the detention and interviewing of detainees overseas, and on the passing and receipt of intelligence relating to detainees», Cabinet Office, London, July 2010.
- Venice Commission (1998), «Internal security services in Europe», 7 March 1998, CDL-INF (98) 6.
- Venice Commission (2007), «Report on the democratic oversight of the security services», 11 June 2007, CDL-AD(2007)016.
- Venice Commission (2012), «Revised draft opinion on the federal law on the Federal Security Service (FSB) of the Russian Federation», Opinion no. 661/2011.
- Venice Commission (2015), «Update of the 2007 Report on the democratic oversight of the security services and report on the democratic oversight of signals intelligence agencies», adopted at the 102nd plenary session (Venice, 20-21 March 2015, CDL-AD(2015)006.
- Verhoeven N. (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Germany», in Wills A. and Vermeulen M. (2011), «Parliamentary oversight of security agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.
- Wills A. (2012a), «Financial oversight of intelligence services», in Born H. and Wills A. (eds) (2012), *Overseeing intelligence services: a toolkit*, DCAF, Geneva.
- Wills A. (2012b), «Who's watching the overseers? Ad hoc evaluations of intelligence oversight and control bodies», in Laethem W. (Van) and Vanderborght J. (eds), *Regards sur le controle*, Intersertia, Antwerp.
- Wills A. and Vermeulen M. (2011), «Parliamentary oversight of security and intelligence agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.
- With H. (De) and Kathmann E. (2011), «Parliamentary and specialised oversight of security and intelligence agencies in Germany», in Wills A. and Vermeulen M. (2011), «Parliamentary oversight of security agencies in the European Union», European Parliament, Brussels.
- БУУнун Башкы Ассамблеясы (2013), Резолюция 68/167, 2013-ж., 18-декабр, A/RES/68/167
- БУУнун Башкы Ассамблеясы (2014), Резолюция 69/166, A/RES/69/166, 2014-ж., 18-декабрь

БУУнун адам укуктары боюнча комитети (2004), Жалпы негиздеги эскертүү № 31, UN Doc.CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004).

БУУ (1987), БУУнун кыйноолорго жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты кемсинтүүчү мамиле кылуу менен жазанын түрлөрүнө каршы Конвенциясы, 1984-ж., 10 декабрь (1987-ж., 26-июнда күчүнө кирген).

БУУ (2010a), «Террорчулук менен күрөшүү шартында атайын кызматтардын адам укуктарын сакташын камсыз кылуучу (мунун ичинен алардын ишмердигине көзөмөл жүргүзүүгө тийиштүү) мыйзамдык жана институционалдык негиздер менен чараларга карата колдонулуучу алгылыктуу практикалык усулдар топтому». Террорчулук менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жана колдоо маселеси боюнча атайын баяндамачы, 2010-ж., 17-май, A/HRC/14/46.

БУУ (2010b), «Террорчулук менен күрөшүү шартында жашыруун камакта кармап калууга байланыштуу глобалдык практика жаатында бирге изилдөө жүргүзүү», Террорчулук менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жана колдоо маселеси боюнча атайын баяндамачы, A/HRC/13/42, 2010-ж., 19-февраль.

БУУ (2013), «Ой жүгүртүү эркиндиги жана пикирди эркин айтуу укугун коргоо жана колдоо маселеси боюнча атайын баяндамачы Франк Ла Рюнун баяндамасы», 2013-ж., 17-апрель, A/HRC/23/40.

БУУ (2014), «Террорчулук менен күрөшүү шартында адам укуктары менен негизги эркиндиктерин коргоо жана колдоо маселеси боюнча атайын баяндамачынын баяндамасы», 2014-ж., 23-сентябрь, A/69/397.

ЕКПА (2005), Европа Кеңешинин парламенттик ассамблеясы, 1713-сунуш (2005), 2005-ж., 23-июнь

ЕКПА (2011), Европа Кеңешинин парламенттик ассамблеясы, 1838- резолюция (2011), 2011-ж., 6-октябрь.

ЕКПА (2013), Европа Кеңешинин парламенттик ассамблеясы, Резолюция 1954 (2013), 2013-ж., 2-октябрь

БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши (2009), Резолюция 10/15, 10-отурум, 2009-ж. 26-март

БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы (2014), «Санариптик кылымда жеке турмуштун кол тийбестигине болгон укук», 2014-ж., 30-июнь, A/HRC/27/37, UN High Commissioner for Human Rights. Available at: [www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/](http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A.HRC.27.37_en.pdf)

A.HRC.27.37_en.pdf, accessed 28 March 2015.

СОТ ПРЕЦЕДЕНТТЕРИ

Адам укуктары боюнча Европа соту

Abu Zubaydah v. Lithuania, Application No. 46454/11, communicated on 14 December 2012.

Al Nashiri v. Poland, Application No. 28761/11, 24 July 2014.

Al Nashiri v. Romania, Application No. 33234/12, communicated on 18 September 2012.

Assenov and Others v. Bulgaria, Application No. 90/1997/874/1086, 28 October 1998.

Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria, Application No. 62540/00, 28 June 2007.

Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, Application No. 58170/13, lodged on 4 September 2013 (challenging PRISM and TEMPORA).

Dumitru Popescu v. Romania, Application No. 71525/01, 26 April 2007.

El Masri v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia», Application No. 39630/09, 13 December 2012.

Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland, Application No. 7511/13, 24 July 2014.

Iordachi and Others v. Moldova, Application No. 25198/02, 10 February 2009.

Kennedy v. the United Kingdom, Application No. 26839/05, 18 May 2010.

Klass and Others v. Germany, Application No. 5029/71, 6 September 1978.

Leander v. Sweden, Application No. 9248/81, 26 March 1987.

Liberty and Others v. the United Kingdom, Application No. 58243/00, 1 July 2008.

Malone v. the United Kingdom, Application No. 8691/79, 2 August 1984.

Nasr and Ghali v. Italy, Application No. 44883/09, communicated on 22 November 2011.

Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden, Application No. 62332/00, 6 June 2006.

Sunday Times v. the United Kingdom (No. 2), Application No. 13166/87, 26 November 1991.

Vetter v. France, Application No. 59842/00, 31 May 2005.

Weber and Saravia v. Germany, Application No. 54934/00, decision on admissibility of 29 June 2006.

Улуттук соттор

Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, 14 April 2014.

Liberty & Others vs. the Security Service, SIS, GCHQ, IPT/13/77/H, 6 February 2015.

Коопсуздук кызматтарынын ишмердигине натыйжалуу көзөмөл жүргүзүү

Америка чалгынынын эркин жалданма кызматкери Эдвард Сноуден текши аңдууларды ашкерелегенден кийин, жеке жана үй-бүлөлүк турмушка, сөз эркиндиги жана биригүү эркиндигине болгон укуктардын бузулушу боюнча олуттуу тынчсыздануу жаралды. Бул ашкерелөөлөргө чейин айрым коопсуздук кызматтарынын соңку он жылда адам укуктарын бузууга катышкандыгы да ачыкка чыгарылган эле. Мунун баары Европа Кеңешинин аймагындагы укуктук жөнгө салуу жана коопсуздук кызматтарынын ишмердигине көзөмөлдүн шайкештиги жөнүндөгү маселени кабыргасынан коёт.

Бул баяндамада биринчи кезекте коопсуздук кызматтарынын, ошондой эле, азыраак өлчөмдө болсо да, коопсуздук кызматтары үчүн жооп бере турган аткаруу органдарынын ишмердигин санкциялоо, мониторингдөө, текшерүү жана караштырууга жооптуу улуттук институттардын ролу каралат. Атап айтканда, Европанын ар кайсы мамлекеттериндеги төмөндөгүдөй көзөмөл институттарынын мисалдары каралды: парламенттик комитеттер, сот жана сотко окшош органдар, чалгын жана коопсуздукка эксперттик көзөмөл жүргүзүүчү органдар, көрсөткүчтөр жана маалыматтар боюнча ыйгарым укуктуу жактар, акыйкатчы жана аткаруу бийлигинин институттары, ошондой эле коопсуздук кызматтарынын ички көзөмөл механизмдери.

Көзөмөлдөө боюнча улуттук тажрыйбаларды талдоо менен, бул баяндамада коопсуздук кызматтарынын үстүнөн көзөмөл жүргүзүүгө тиешелүү кеңири таралып бараткан эл аралык «катуу» жана «жумшак» принциптер да каралат. Адам укуктары боюнча Европа конвенциясынын орчундуулугуна жана анын бул жааттагы прецеденттик укугуна өзгөчө көңүл бурулат. Китепте азыркы кезде адам укуктары үчүн тынчсызданууну жараткан ишмердик, мунун ичинен башка мамлекеттердин коопсуздук кызматтары менен кызматташуу, электрондук линияларды ылгабай текши аңдуу жана компьютердик желелерге кирүү (хакерчилик) менен байланышкан иштер максаттуу түрдө каралып чыгат.

Баяндамада мамлекеттин бул жааттагы ишмердигинде коопсуздук кызматтарынын ишмердигинин үстүнөн көзөмөлдү кантип күчөтүүгө болору тууралуу бир катар нускамалар камтылган. Көзөмөлдүн бирден-бир «идеалдуу» үлгүсү жоктугун эске алып, бул нускамаларда каалагандай саясий же конституциялык тутумда жүзөгө ашырылгыдай принциптер сунушталат.

www.commissioner.coe.int

KYR

www.coe.int

Европа Кеңеши бул континенттеги адам укуктары жаатында иш жүргүзгөн негизги уюм болуп саналат. Анын катарында 47 өлкө бар, булардын 28и Европа Бирлигине мүчө. Европа Бирлигине мүчө өлкөлөрдүн баары адам укуктарын, демократияны жана мыйзам үстөмдүгүн коргоого багытталган эл аралык документке – Адам укуктарынын Европа конвенциясына кол койгон. Конвенциянын мүчө мамлекеттерде колдонулушуна Адам укуктары боюнча Европа соту көз салат.

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE